పీఠిక.

అళియరామరాయల జీవితగ్రంథమును వ్రాయుటకు నన్నుఁ బురికొల్పినది "The Aravidu dynasty of Vijianagar" అని వ్రాయఁబడినగ్రంథమే. ఈగ్రంథమును బొంబయినగరములోని సెంటుక్జేవియరుకాలేజిలో చరిత్రోపాధ్యాయులుగానున్న The Rev. Henry Heras, S. J. M. A. గారాంగ్లభాషలో రచించిరి. వీరు పోర్చుగల్ దేశస్థులు. వీరు విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన యీయారవీటివంశచరిత్రమును విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రతిస్పర్థులుగనుండెడు దక్కనుసుల్తానుల దర్బారులలోనుండెడు విమతస్థులగు చరిత్రకారుల వ్రాతలను, వారలకు సమకాలికులై యాకాలమున వర్తకమునకై యీదేశమునకు నేతెంచిన పోర్చుగీసులేఖకుల వ్రాఁతలను, క్రైస్తవమతగురువుల వ్రాఁతలను నెక్కువగా నాధారపఱచుకొని రచించియున్నారు. ఇందునకై యాంధ్రులెల్లరును కృతజ్ఞులై యుండవలసినదేకాని వీరు తమచరిత్రమునందు "అళియరామరాయల" శీలపరిశీలనమున సమకాలికులగు హిందూగ్రంథకర్తలయొక్కయు, కవులయొక్కయు వ్రాఁతలయందు విశ్వాసముంచక సమకాలికులుగాని తమదేశస్థులు తమభాషలో వ్రాసినలేఖనములయందును, విజయనగరసామ్రాజ్యమునెడస్పర్థగలట్టియు, రామరాయల నసూయతోఁజూచునట్టియు విమతస్థులయిన చరిత్రకారుల లేఖనములయందును నిర్హేతుకముగా విశ్వాసముంచి పెక్కు దురభిప్రాయములను వెలువరించియున్నారు. అళియరామరాయలజేయపరాక్రమంబునఁ గృష్ణదేవరాయలను, అమేయబుద్ధి

కౌశలమునఁ దన్మంత్రిశేఖరుఁడగు తిమ్మరుసునుమించిన ప్రతిభాశాలిగాని సామాన్యుఁడుగాఁడు. అట్టిమహానీయుని సచ్ఛీలమును చదువరులు గర్హించువిధముగా గ్రంథమంతయు వ్రాయఁబడినది. ఇట్టిసందర్భములందు వీరు వెల్వరించిన యభిప్రాయములు వేఱ్ఱేఱుప్రదేశములయందు పరస్పరవిరుద్ధములుగ నున్నవి. మరియు సత్యవిరుద్ధములు కూడనై యున్నవి. వీనిసత్యమును దెలిసికొనఁగోరు చదువరుల కుపయోగకరముగా నుండునటుల సహేతుకవిమర్శనలతోఁగూడిన యీజీవిత విమర్శగ్రంథమును వ్రాసితిని. సదాశివరాయలను ౧౩ సంవత్సరములు కారాగృహమునసుంచి రామరాయలుపట్టాభిషిక్తుఁడై విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన స్వార్థపరుఁడని మోసగాఁడని తెలిపిన విధానమంతయు వట్టినిరాధారమైనసిద్ధాంతమని యీచిన్నజీవిత గ్రంథము ఋజువుచేయుచున్నది. ఇంతకన్న నధికముగ వ్రాయుటకిష్టపడక వీనిగుణదోషములను గ్రహింపఁ జదువరులకే విడిచిపెట్టుచున్నాఁడను. నేనస్వస్థతగానున్న కాలమున నిట్టివిమర్శగ్రంథమును వ్రాయుటయు, నచ్చొత్తించుటయు సంభవించినందునను, అచ్చుప్రతులను స్వయముగా దిద్దుకొనుటకు సాధ్యపడనందునను నందందు నచ్చుతప్పులు పడియున్నవి. వానిని సాధ్యమగునంతవఱకు నేర్చికూర్చి శుద్ధపత్రమున సవరించితిని. ఈగ్రంథమును వ్రాయుటకుఁ దోడ్పడిన గ్రంథములను పత్రికాలేఖనములను నందందుఁబొందుపఱచియే యున్నాను. ఏతద్గ్రంథకర్తలకును, వ్యాసలేఖనకర్తలకును నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాఁడను.

గ్రంథకర్త.

విషయసూచిక.

ప్రథమ ప్రకరణము.

రామరాయలపూర్వులు, వీరహోమ్మాళి రాయఁడు, తాతపిన్నమరాజు, కొటిగంటిరాఘవరాజు, సోమదేవరాజు, రాఘవరాజు, పిన్నభూపాలుఁడు, ఆరవీటిబుక్కరాజు, రామరాజు, అవుకుతిమ్మరాజు, ఆదవేనికొండ్రాజు, శ్రీరంగరాజు.

రెండవ ప్రకరణము.

కృష్ణరాయలు, రామరాయలు, అచ్యుతరాయలు, రామరాయలు, చిన్నవేంకటాద్రి పట్టాభిషేకము, సలకముతిమ్మరాజు, రామరాయలు, సలకముతిమ్మరాజు ద్రోహకృత్యములు, అళియరామరాయల దండయాత్ర, సలకముతిమ్మయ యుద్ధము, సలకముతిమ్మయ మరణము.

మూఁడవ ప్రకరణము.

సదాశివరాయల పట్టాభిషేకము, వేంకటాద్రి నవాబరీదుల యుద్ధము, కళ్యాణికలుబరగిదుర్గములముట్టడి, జమ్షీదుకుతుబ్షా మరణము, ఇబ్రహీము పట్టాభిషిక్తుఁడగుట, కలుబరిగెయుద్ధము, మఱియొకయుద్ధము, అబ్దుల్లాతో యుద్ధము, విజయనగరగోల్కొండ యుద్ధము.

నాలుగవ ప్రకరణము.

రాయలగూర్చిన యపనిందలు.

ఐదవ ప్రకరణము.

విఠలుని దక్షిణదేశదండయాత్ర, సెంటుథోముపై దండయాత్ర.

ఆరవ ప్రకరణము.

రక్షస్తగిడియుద్ధము.

ఏడవ ప్రకరణము.

రామరాయల ధర్మపరిపాలనము, దేవాలయపోషకత్వము, విద్వాంసుల పోషకత్వము, సరిహద్దుతగవుల పరిష్కారము.

అళియరామరాయలు

ప్రథమప్రకరణము

“సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బ్రోలు
వెడలి ప్రియానుజు ల్వెంటఁ గొలువఁ
జిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగు పెన్గొండ సాం
ద్రహరిద్విపేంద్ర నాదవనిఁ జెంది
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వుర వధించి
మహిమ సలకఖరస్మయ మడంచి
వారివీరభటమహోద్ధతి నబ్ధి గంపింప
దురమున గదిసి తద్ద్రోహిఁ దునిమి

తే. యనఘుతరపార్థివేందిర నధిగమించి
సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ
డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ.”

"సీ. ఖలు సతిద్రోహి సల్కాయతిమ్మని హరించి
సకలకర్ణాటదేశంబు నిలిపె
సతుని వర్ధితునిఁ దత్సుతునిఁ బట్టముఁ గట్టి
కుతుపనమల్కాన క్షోణి నిలిపెఁ
బడిలుఁడై రాచూరు ముదిగల్లు గప్పంబు
సేయఁ గాంచ సపాదు సీమ నిలిపె
కరణాన్న మల్కానిజాముస కభయంబొ
సంగి తదీయరాజ్యంబు నిలిపె

గీ. నవని యంతయు రామరాజ్యంబు సేసెఁ
దనగుణమ్ములు కవికల్పితములు గాఁగ
నలవియె రచింప సత్కావ్యములను నెలయ
భూమి నొకరాజమాత్రుఁడే రామవిభుఁడు."

అని యేమహారాజు తనవిద్యాపరిషదంబున భూషణప్రాయుఁడుగా నుండి 'రామరాజభూషణుం' డనఁ బ్రఖ్యాతి వహించి మించినమహాకవిభట్టుమూర్తిచే పొగడ్తలఁ గాంచెనో అట్టి వీరశ్రీరామరాజును 'పెరిస్తా' యను నొకచరిత్రకారుఁ డొకయనామకుఁ డగుచరిత్రకారునివాక్యములను బురస్కరించుకొని తాను వ్రాసిన యొకచరిత్రగ్రంథమునం దొకపిటికిపంద నుగాఁ బ్రవేశపెట్టినవిధము సత్యాన్వేషణపరాయణు లగుచరిత్రకారు లెల్లరును బరిశోధించి విమర్శించి సత్యమును బ్రకటించుట మఱువఁ దగదు.

ఒకప్పుడు గోల్కొండనబా బగు ‘ సుల్తానుకూలీకుతుబ్షాహ’ విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండయాత్ర వెడలి సరిహద్దుల నున్నమండలములఁ గొన్నిటిని వశపఱచుకొని తురక సైన్యముల నచట నిలుపుట కిష్టపడక హిందూసామంతకుటుంబములోనివాఁడయినరామరాజును నధికారిగ నియమించె నఁట ! అటుపిమ్మట మూఁడుసంవత్సరములకుఁ బిమ్మట విజాపురసుల్తానగు ‘ ఆదిల్ షాహ ’ సైన్యములు కేవలము దోపిడికొనఁగోరి వచ్చి పైఁబడి రామరాజును వెడలఁగొట్టి దేశమునంతయుఁ గొల్లఁగొనఁగా రామరాజు పాఱిపోయి సుల్తానుకూలీకుతుబ్షాకు తనపరాభవమును విన్నవించుకొనె నఁట ! అంతట సుల్తానుకూలీకుతుబ్షాహ రామరాజునుఁగాంచి ‘ ఛీ ! పాఱుఁబోతా ! నీవు నానవ్వారులో నుండఁదగవు ; పొమ్ము ; ’ అని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టె నఁట ! అంతట రామరాజు విజయనగరమార్గముఁ బట్టి కృష్ణదేవరాయలకడ నుద్యోగమును సంపాదించె నఁట ! ఈవాక్యములు గోల్కొండపట్టణములో నుండెడునొక యనామకుఁడైనచరిత్రకారుఁడు వ్రాసిన దని ఫెరిస్తా తాను వ్రాసిన చరిత్రమునఁ దెక్కించి యున్నవాఁడు.1 విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించినకడపటివంశమగు నారవీటివంశమును గూర్చినచరిత్రమును వ్రాయుచు హీరాసుఫాదిరి యీయనామకుఁడయినచరిత్రకారుఁ డనుభవముతో వ్రాసినదియగుటచేత

(1) Ferista Vol. III p. 380; Aravidu Dynasty Vol. I p. 25.

చేసిరి చులకనగాఁ ద్రోసివేయఁ జాలమని వ్రాయుచున్నాఁడు.2 ఇది యెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రముగాఁ గన్పట్టదని రామరాయలయొక్కపూర్వోత్తరచరిత్రమును నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినవారికిఁ బొడగట్టక మానదు. కనుక రామరాయలయొక్కపూర్వులచరిత్రమును ముందుగఁ దెలిసికొను టత్యావశ్యకమగుటచే వారిచరిత్రముఁగూడ సంగ్రహముగా నిటఁ దెలుపుచున్నాఁడను.

—◆ రామరాయలపూర్వులు ◆—

దక్షిణహిందూదేశచరిత్రమునందుఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచినవంశమునకుఁ జెందినవాఁడు రామరాజు. ఇతఁడాంధ్రుఁడు. కర్ణాటభాషలోఁ గన్నడకవి యగు తిరుమలార్యుఁడు గన్నడప్రభువయిన చిక్కదేవరాయల దగు వంశావళి 'చిక్కదేవరాయవంశావళి' యనుపేరిట వ్రాసిన గ్రంథములో 'ఆంధ్రకులదరామరాజం' అని రామరాజును ఆంధ్రునిగాఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఇతనివంశము 'రామరాజీయ' మనునామాంతరమును వహించిన 'నరపతివిజయ' మను గ్రంథములో పౌరాణికచంద్రవంశముతో ముడిపెట్టఁ బడినది. ఇతని దాత్రేయసగోత్ర మని వర్ణింపఁ బడినది. ఇతనివంశమున చారిత్రికపురుషు లగునందరాజును, చళుక్యరాజును, బిజ్జలరాజును పేర్కొనఁబడియుండుట చరిత్రమునకు విరుద్ధముగ నుండుటచేత విశ్వాసపాత్రముగఁ

(2) The Aravidu Dynasty Vol. I p. 19.

గనుపట్టుచుండలేదు. శిశునాగవంశము, శృంగవంశము, చళుక్యవంశము, కలచురివంశము, చరిత్రముచుబట్టి పేర్కొనఁబడు వంశము లనిస్పష్టపడుచుండఁగా వీనినన్నిటిని నేకవంశముగా వర్ణించుట చూడఁగా విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన పూర్వవంశముల వారివలెనె వీరివంశముయొక్క ప్రాశస్త్యమును ప్రకటించుటకై కవి ప్రయత్నించినట్లు గనుపట్టుచున్నది.

కాని, పండ్రెండవశతాబ్దిమధ్యమున బసవేశ్వరునివీరశైవమతము నెదుర్కొని ప్రాణములఁ గోల్పోయిన బిజ్జలుని వంశమువాఁడయినఁ గావచ్చు నని యూహించుటకుఁగూడ ప్రతిబంధక ప్రమాణము లగపడుచున్నవి. హైహయాన్వయ మని శాసనములలో వర్ణింపఁబడిన కలచురి వంశములోనివాఁడు బిజ్జలుఁడని పెక్కుశాసనములు దెలుపుచున్నవి. ఈబిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసిన చాళుక్యత్రైలోక్యమల్లుని సేనాధిపతిగా నుండి, ౧౧౬౨వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును దానే యపహరించి ౧౧౬౭వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడుట సుప్రసిద్ధమైన చరిత్రాంశమై యున్నది. వీనితరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంకాముఁడు, అహవమల్లుఁడు ననుమూవురు కాలచుర్యరాజులు ౧౧౮౩వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలించిరి. తరువాత నీరాజ్యమును చాళుక్య నృపతి యగు నాల్గవ సోమేశ్వరుఁడు జయించి పరిపాలించె ననుటకూడ సుప్రసిద్ధమైన చరిత్రాంశము.

ఇట్లుండ, నరపతివిజయ మను గ్రంథమున బిజ్జలునికి వెనుక వానికుమారుని విడిచి 'వీరహొమ్మాళిరాయని' వానిమనుమని గాఁజెప్పి అతిశయోక్తులతో నాతని ప్రతాపమును వర్ణించి యున్నాఁడు కాని చరిత్రాంశముల వేనిని పేర్కొని యుండ లేదు. అందువలన వీనియాథార్థ్య మెట్టిదో గ్రహింపసాధ్యము గాదు.

రామరాయల బిరుదుగద్యములో 'కళ్యాణపుర వరాధీశ్వర' అనుబిరుద మొకటి గనంబడుచున్నది. ఆబిరుదము క్రిందనే మఱియొకచోట 'కళ్యాణపురసాధక' అనుబిరుదముగూడఁ గనంబడుచున్నది. మొదటిది పూర్వులనుబట్టి వంశపారంపర్యముగ వచ్చుచున్నదిగను, రెండవది స్వవ్యక్తికి సంబంధించినదిగను మన మూహింప వచ్చును. రామరాజునకు 'కల్యాణపురసాధక' యన్న బిరుద మెట్లువచ్చినదియు రాఁబోవు ప్రకరణమున వివరింపఁ బడును.

ఆనెగొంది సంస్థానమునందు 'రాయవంశావళి' యను నొక గ్రంథము కలదు. ఆరాయవంశావళియు నీరాయవంశావళియు నొకేవంశావళికి సంబంధించిన వని మనము గ్రహింప వచ్చును.

ఆ గ్రంథమునుబట్టి చూడఁగా నందుఁడనురాజు కిష్కింధలో (ఆనెగొంది) ౧౦౧౮ మొదలు ౧౦౭౬ వఱకును, అతని కుమారుఁడు చాళుక్యరాజు ౧౦౭౬ మొదలు ౧౧౧౭ వఱకు పరిపాలనము చేసి రనియు, వీనికిముప్వురు పుత్త్రులు గలరనియు

అంత గ్రజుఁ డయినబిజ్జలుఁ డనునాతఁడు కళ్యాణపురమునకు రాజయ్యె ననియు, విజయధ్వజుఁ డను రెండవకొడుకు ౧౧౧౭ మొదలు ౧౧౫౬ వఱకును ప్రభుత్వము చేసె ననియు, మూఁడవవాఁడు విష్ణువర్ధనుఁ డనియుఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. విష్ణువర్ధనుఁ డనుమూఁడవవాని గూర్చి యేమియుం దెలియరాదు. విజయధ్వజుఁడే తుంగభద్రాతీరమునఁ దనపేరిట విజయ నగరమును నిర్మింపఁగా దానిని మాధవ విద్యారణ్యుల వారిప్రోత్సాహముచే సంగమరాజపుత్త్రుఁడగుహరిహరరాయ లతివిశాలమగుపట్టణముగాఁ జేసి విద్యానగర మని పేరుపెట్టి ప్రఖ్యాతికిఁ దెచ్చె ననియు, విజయనగర మను పూర్వపునామమె బహుజనవ్యాప్తిని బొంది చరిత్రమున నిలిచి యున్నదనియుఁ గొందరు వ్రాయుచున్నారు 1 దీనిని బట్టి కూడ బిజ్జలునివంశమువారు కళ్యాణపురము నందును, విజయధ్వజుని వంశమువా రానెగొందిపురము నను గొంతికాలము పరిపాలించి ఢిల్లీచక్రవర్తి యగుమహమ్మదు బీన్ తుగ్లఖ్ దక్షిణహిందూస్థానముపై పలుమాఱు దండయాత్రలు సాగించిన సంక్షోభకాలమునఁ దమరాజ్యములను బోగొట్టుకొని యుందురు.

---

(1) ఈవిషయము ' అవిస్మృతసామ్రాజ్య '. మనునర్థమిచ్చు Never-To-Be-Forgotten Empire (శ్రీయుత రెంటలూరు సూర్యనారాయణరావు బి. ఎ. గారివిరచితము) అనుగ్రంథమునుండి గ్రహింపఁ బడినది గాని ఆనెగొందిసంస్థానములోని ' రాయవంశావళి ' యనుగ్రంథముయొక్క మాతృకను జూచి వ్రాసినది కాదు.

వీరిపూర్వులు కల్యాణపురమును విడిచిపెట్టవలసినప్పటికిని, 'కల్యాణపురవరాధీశ్వర' అను బిరుదమును మాత్రము విడిచిపెట్టియుండలేదు. దక్షిణహిందూదేశమును బరిపాలించిన రాజవంశములలోనిరాజులు తమపూర్వులు గడించినబిరుదములను విడువక వంశపారంపర్యముగాఁ జెప్పుకొనుచు వచ్చుచుండుటచే నాయావంశసంప్రదాయ చరిత్రములకుఁ గొంతవఱకు నైనఁదోడ్పడుట కవకాశ మిచ్చుచున్నవి.

—◆ వీరహొన్నాద్రిరాయఁడు ◆—

ఈవంశమునకు మూలపురుషుఁ డగువీరహొన్నాద్రి రాయఁడనువాఁడు పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యభానుఁ డస్తమించుకాలమున నొకసామంతమాండలికుఁడుగాను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగాను నుండినవాఁడయి యుండవచ్చు నని యూహించుటలోఁ బ్రమాద మేమియును గానరాదు. పండ్రెండవశతాబ్ది తుదను హొయిసలరాజయినవీరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నొలంబవాడి, బనవాసిరాజ్యముల నాక్రమించుకొని పరాక్రమవంతుఁడై పరిపాలనముసేయుచు కల్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి చాళుక్యనృపతి యగునాల్గవసోమేశ్వరుని సైన్యాధ్యక్షుఁ డగు బొమ్మరాజు నెదుర్కొని యాతని గదనరంగమున నోడించి బిజ్జలునియొద్దనుండి గైకొన్నరాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. కర్ణాటభాషలో వ. బ. అనునక్షరములు 'హొ' అనునక్షరముగ మాఱి యుచ్చరింపఁబడుట సాంప్రదాయసిద్ధమయిన

విషయమగుగనుక ‘బొమ్మ’ శబ్దము ‘హొమ్మ’ గావచ్చును. అట్లగుటచేవీరుఁడైనబొమ్మరాజును వీరహొమ్మాళిరాయఁ డని కవి ప్రశంసించుట వింతవిషయము గాదు. కనుక పై బొమ్మరాజుసంతతివాఁ డయినమఱియొకబొమ్మరాజు హొయిసలయాదవులను పదుమూఁడవశతాబ్ద్యంతమున కళ్యాణనగరము నుండి పాఱఁద్రోలి స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసి యుండును. అతఁడే యీవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయినవీరహొమ్మాళిరాయనిగా గ్రహింపవచ్చును. ఈవీరహొమ్మాళిరాయఁడు వైష్ణవమతసంప్రదాయాచారములుగలవాఁ డనియు, దేవబ్రాహ్మణభక్తి గలవాఁ డనియు, మాయాపురం బనునామాంతరముగలిగి యుండినగంగాపురమున ‘చెన్నకేశవస్వామిని’ ప్రతిష్ఠాపించె ననియును, వీరనారాయణదేవచరణాంభోరుహారాధనానుసంప్రాపితసకలసామ్రాజ్యవిశేషభోగంబులును, పరమభాగవతసఖిత్వంబును, గల్గి పెద్దకాలము ధాత్రిఁ బరిపాలించు చుండె ననియు నరపతివిజయమునందుఁ గవి వర్ణించి యున్నాఁడు.

తాతపిన్నమరాజు—కోటిగంటిరాఘవరాజు

ఈవీరహొమ్మాళిరాయనిపుత్త్రుఁడు తాతపిన్నమరాజని నరపతివిజయమునందు మాత్రమెగాక ‘ద్విపదబాలభాగవతము’ పీఠికలో నారవీటివంశమును వర్ణించుపట్టున దోనూరికోనేరునాథుఁ డనుకవి:—

" సమితిలోఁ జెఱకురాచనరేంద్రు గెలిచి
అలవుగా సప్తాంగహరణం బొనర్చి
పొలుపొందె భువిమన్నెపులి యనుపేర
బిరుదాంచితుఁడు తాతపిన్నభూవరుఁడు."

అని తాతపిన్నమరాజును గూర్చి వక్కాణించి యటు పిమ్మట—

" హరికాంతఁ బోలు నూరాంబిక యందు
ఘనశౌర్యుఁ డాకొటిగంటిరాఘవుని
గనియె నతండు సంగ్రామంబు నందు
రాజిల్లుకంపిలిరాయసైన్యములఁ
దేజంబు మెరయంగఁ దెగువమై గెలిచి
గరిమ గైకొనియె నగ్గండరగూళి
బిరుదంబు సరిన్నృపుల్ పేర్కొని పొగడ."

అని యతని ప్రథమభార్యాపుత్త్రుఁ డయినకొటిగంటి రాఘవరాజువీరకృత్యములనువర్ణించియున్నాఁడు. నరపతివిజయ మను గ్రంథమున వెంకయకవి తాత పిన్నమరాజు ప్రథమ భార్యనుగాని యామెకుమారుఁ డగుకొటిగంటి రాఘవరాజును గాని ప్రశంసించినవాఁడుకాఁడు. తాతపిన్నమరాజు జయించిన చెఱకురాచనరేంద్రుఁ డెవ్వఁడో యింతవఱకు చరిత్రమునన కందియుండ లేదు. కాని వానికుమారుఁడు కొటిగంటి రాఘవ రాజు యుద్ధమునఁ గంపిలిరాయ సైన్యములను గెలిచి , గండర

గూళి' యనుబిరుదమును వహించినవాఁడని కవి చెప్పిన దానిని బట్టి కొంతచరిత్రమును దెలిసికొనుట సాధ్యముకాఁగలదు.

నరపతివిజయమునందు వర్ణింపఁబడిన తాతపిన్నమ రాజు బిరుదగద్యములో 'సమస్తమరాచార చెఱుకురాచనాయక రాజ్యసప్తాంగహరణ' అని చెఱుకురాచనాయకుని ప్రశంసగన్పట్టుచున్నది గాని కంపిలిరాయని గెల్చి 'గండరగూళి' యనుబిరుదము గైకొన్నవిషయము ప్రశంసింపఁబడియుండలేదు. అయిన నియ్యవి నిజమగు చరిత్రమును సూచించునవిగా నున్నవనుట కనుమానింపఁ బనిలేదు.

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడినకంపిలిరాయఁ డెవ్వఁడో మనము ముందుగఁ దెలిసికొనవలసియున్నది. కంపిలి కృష్ణానది కుపశాఖ యగు తుంగభద్రానది యొక్క దక్షిణపుటొడ్డున యానెగొందికి నెదురుగ నున్నది. శివకవులలో గంగాధరుఁ డనునొక కవి 'కుమారరామనచరితె' యను కన్నడభాషాకావ్యము నొకదాని రచించి యందు కంపిలి రాజులచరిత్ర మభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఈకావ్యమున కుమారరామునతండ్రి కంపిలిరాయఁ డనివర్ణింపఁబడి యుండెను. కంపిలిరాయని తండ్రి ముమ్మడిసింగనయనియు, ఇతఁడు దేవగిరి రాజధానిగా మహారాష్ట్రదేశమును బరిపాలించిన సేవణవంశీయుఁ డగు రామదేవ రాయనికొల్వున నొకదుర్గాధిపతిగ నుండి, యాతనిమరణానంతరమున నతనిమేనల్లుఁ డగు మల్లదేవుఁడు రాజ్యమాక్రమించుకొన నందున కియ్యకొనక, ముమ్మడిసింగన వాని నెదుర్కొని

కడనరింగమును ఘాసిసంహరించి, రాజ్యముతా నాక్రమించు కొని, తురకల యొత్తిడివలన దేవగిరిని విడిచివచ్చి, కంపిలిరాజధానిగఁ జేసికొని, కొంతకాలము పరిపాలనముచేసి మరణించెననియు, అటుపిమ్మట వానిమంత్రియగుబైచప్ప యను నాతఁడు వానికుమారుఁడగునకంపిలిరాయనికిఁ బట్టము గట్టెననియు, నా గ్రంథమున వర్ణింపఁ బడియుండెను. మఱియు నా గ్రంథమున కంపిలిపురమునఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁ బడియున్న సోమేశ్వరదేవుని వరప్రసాదమున జనించిన వాఁడగుటచేతఁ దనకుమారునికిఁ గంపిలిరాయ డనిపేరు పెట్టెననికూడ వక్కాణించి యున్నవాఁడు. కనుక బాలభాగవతమునఁ బేర్కొనఁబడిన కంపిలిరాయఁ డను నామమొకవ్యక్తినామమే యైనయెడల కొటిగంటిరాఘవరాజు వీనిసైన్యములనేజయించి ‘గండరగూళి’ యనుబిరుదము గైకొన్నవాఁడని చెప్పవలసి యుండును. కంపిలిరాయఁ డనునది వ్యక్తినామముగాక కంపిలిప్రభు వనియర్థము చేసికొన్నపక్షమున మఱియొకవిధముగాఁ జెప్పవలసియుండును.

ఈవంశములోని రెండవశాఖకు సంబంధించిన విజయధ్వజునివంశము లోనివాఁడగు జంబుకేశ్వరరాయ లానెగొంది పురమున కధీశ్వరుఁడై యున్నకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తి పక్షమునఁ బ్రతినిధిపాలకుఁడుగా ఘూర్జరదేశమును బాలించుచున్న ‘బహాఉద్దీ’ ననువాఁడు చక్రవర్తిని నలక్ష్యము చేసి స్వతంత్రపరిపాలనముచేయ నారంభించినపుడు వానిజయించి పట్టుకొని వచ్చుటకై చక్రవర్తి ‘ఖాజాజెహాన్’ అనువానికిఁ గొంతసైన్యము

నిచ్చి పంపఁగా నతఁడు 'బహాఉద్దీన్' సైన్యములను దలఁపడి యుద్ధమున జయించి వానిం బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించెను గాని వాఁడు తప్పించుకొని పాఱివచ్చి ఆనెగొందిపురాధీశ్వరుఁడైన జంబుకేశ్వరరాయలను శరణువేఁడగా నతఁడభయదాన మొసంగెను. జంబుకేశ్వరుఁడు 'బహాఉద్దీ'నునకు రక్షణ నొసంగెనను సమాచారము చక్రవర్తివిని కోపోద్దీపితుఁడై ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన చెందేరి, బుదాఘ్రాను, మాళవసైన్యముల నసంఖ్యాకముగాఁ జేర్చుకొని దండెత్తివచ్చి యానెగొందికి సమీపమున నున్నకంపిలిదుర్గమును ముట్టడించి హిందూసైన్యము నోడించి యాదుర్గమును తొలుత స్వాధీనపఱచుకొని 'మల్లికునాయబు' అనువానిని దనకుఁబ్రతినిధి పాలకునిగా నియమించి కొంతసైన్యముతో వానినచట నిలిపి యానెగొంది ముట్టడింపఁ బోయెను. ఈభయంకరమైనవార్త విని జంబుకేశ్వరరాయలు తనసేనల నన్నిటిని సమకూర్చుకొని తాను ముందుగా నెదురువచ్చి మారుకొని ఘోరసంగ్రామము గావించెనుగాని తనకు జయముకలుగు నన్నధైర్యము లేకపోవుటచేతను, శరణాగతుఁడైన బహాఉద్దీనుని వానికి వశ్యపరచి తానావిపత్తునుండి తప్పించుకొనుటద్రోహమని తలపోయుట చేతను, తెంపరితనము వహించి తనస్త్రీల నెల్లర నగ్నిప్రవేశ మగునటులు గావించి శత్రువుల మార్కొని ప్రాణములున్నంతవఱకుఁ బోరాడి తుదకు వీరస్వర్గమును గాంచెను. మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ ఆనెగొందినిబట్టుకొనియెను. ఇతనికి దాయాదు లయినకోటిగంటిరాఘవరాజును,

వీనికి సవతిసోదరుఁడగుయినసోమదేవరాజు లీసమాచారము దెలియ రాఁగా నన్నదమ్ము లిరువురును విశేషసైన్యముల సమకూర్చుకొని కొటిగంటిరాఘవుఁడు కంపిలిదుర్గమును, మల్లికునాయబు సైన్యములను, సోమదేవుఁడు మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ సైన్యములను ముట్టడించి ఘోరసంగ్రామము సలిపియుండురు.

కంపిలిరాయఁడయినమల్లిక్‌నాయబుని సైన్యముల నెదుర్కొని యుద్ధముచేసి యపారవిజయమును గాంచి వానిని దేశమునుండి తరుమఁగొట్టి 'గండరగూళి' యనుబిరుదమును బొందినవీరయువకుఁడు కొటిగంటిరాఘవరాజేగాని యన్యుఁడు గాడని తలంపవలసి యుండును. రాఘవరాజు కొటిగల్లుదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొని పద్దుర్గాధ్యక్షుఁడుగ నుండుటచేతనే కొటిగంటిరాఘవరాజనిద్విపదబాలభాగవతమునఁ జేర్కొనఁబడుట సంభవించెను. ఇతఁడువహించిన 'గండరగూళి' యను బిరుదమునే వీనితరువాత నళియరామరాజు పెదతండ్రి యగునవుకుతిమ్మరాజువహించియున్నటుల "సంగరాంగణచర్యకంపిలిరాయసప్తాంగగండరగూళిసద్బిరుదాది సంగ్రహ్రాణోజ్జ్వలా" యనుపద్యబాలభాగవతములోనివాక్యమువలన గన్పట్టుచున్నది. ఈతిమ్మరాజుకాలమున కంపిలిరాజ్యము లేదు. కావున నితఁ డారాజ్యమును జయించి సాధించినబిరుదము గాదు. అయినను పూర్వులువహించినబిరుదముల గూడవంశపారంపర్యముగఁ దత్సంతతులవారు వహించుట గలదనిసమన్వయించు కొనవలయును.

—◊ సోమదేవరాజు ◊—

తాతపిన్నమరాజునకు ద్వితీయభార్యయైన గొంకలదేవి యందుసోమదేవుఁ డనుమఱియొకకుమారుఁడు పుట్టెను. ఈసోమదేవరాజు సల్పినవీరకృత్యములు లత్యద్భుతములుగా నున్నవి. ఈవీరయోధుని కాలము దెలిసికొనుట కొక్కనామముతోఁ గూడుకొన్నచరిత్రాంశ మొకింత సూచింపఁ బడుచున్నది. ద్విపదబాలభాగవతమునందు :—

"మఱియు నతండాజి మహామదములక
గరకరియలిగి యగ్గలికఁ బుట్టించి
బెలుకురి యాతండు బిడ్డపే రిడిన
దలకెల్లఁ దొలగించి దయచేసి కాఁచె
తెలివి నర్వదినూరు తేజీల నచట
గలుగునర్థులకు దానంబుగా నొసఁగె."

అనియును, మఱియు నరపతివిజయమునందు.

"సీ. కదనరంగంబునఁ గరితురంగమవీర
వితతితోఁ బలుమాఱు విఱుగఁదోలి
యమితోగ్రశౌర్య మహమ్మదుఁ బట్టి నీ
పేరు పెట్టెదన గుమారున కది
గాక భవత్పాదకమలంబు నుదు రంట
దండంబుఁ బెట్టెదఁ దన్నుఁ గాచి

విఱువు మన్నను గాచి విడిచి యర్థులకును
షష్టిశతంబుల నశ్వముల వాని
తే. చేత నిప్పించి శరణన్నఁ బ్రీతిఁ గాచు
బిరుదుతగునీతనికె యని ధరణిపతులు
సన్నుతింపఁగ నాదిరాజన్య చర్యఁ
దేజరిలె సోమదేవ ధాత్రీవరుఁడు."

అని వర్ణింపఁబడుటవలన నీసోమదేవరాజు తనకుశత్రువగు మహాపరాక్రమవంతుఁడు నగుమహమ్మదుమలకను పలుమాఱు యుద్ధములలో జయించుటయెగాక యొకప్పుడు వానిని పట్టుకొని బంధించి నప్పుడాతఁడు 'రాజన్యా! నీపాదములను బట్టుకొని నమస్కరించుచున్నాను; నాకుమారునకు నీపేరుపెట్టెదను; నన్నుఁగాచి రక్షించు' మనివేఁడుకొనఁగా దయతో వానిని విడిచిపెట్టి వానిచేత నర్థులకు నాలువేల యశ్వముల దానమిప్పించెనని దెలియుచున్నది! ఇందు పేర్కొనఁ బడిన మహమ్మదుమలక క్రీ. శ. ౧౩౫౮ మొదలు ౧౩౭౫ వఱకుఁ బదునేడుసంవత్సరములు కలుబరగి పట్టణము రాజధానిగాఁబరిపాలనము చేసినబహామనీసుల్తా నగుమొదటి మహమ్మదుషాహా యని రంగస్వామి సరస్వతిగారు గుర్తింపఁగా డాక్టరుకృష్ణస్వామి అయ్యంగా రామోదించినారు. ఇంతటితో విరమించినఁ జక్కఁగానుండెడిది. అట్లుగాక సోమదేవరాజు విజయనగరచక్రవర్తులలో మొదటివారలయిన హరిహర, బుక్క, రెండవ హరిహరుల సేనానులలో నొక్కఁడయియుండవలయు ననిగూడ రంగ

స్వామిసరస్వతిగారు వ్రాయుచున్నారు. 5 మహమ్మదువు లకబహమనీసుల్తా నగుమొదటిమహమ్మదుషాహ యని సంశయ మూవంతయు లేక యూహించి నపుడింతకన్న నెక్కువయూహ కవకాశమిచ్చు టసంభవము.

ద్విపద బాలభాగవతమునఁ గాని, నరపతివిజయమునఁ గాని వర్ణింపఁబడిన సోమదేవుని వీరకృత్యములుగాని, బిరుదు గద్యములుగాని తదితరచర్యలుగాని వీరియూహలను బలపఱ చునవి గావు. ఏమన సోమదేవునివీరకృత్యము లన్నియు బహ మనీరాజ్యము దక్కనులో స్థాపింపఁబడుటకుఁ బూర్వమె జరిగిన వనియాగ్రంథములలోని వర్ణన లవకాశ మిచ్చుచున్నవి గాని యటుపిమ్మట జరిగినవిగా నవకాశ మిచ్చుచుండలేదు.

"నయవిశారదుఁడు పిన్నయసోమ విభుఁడు
జయశాలి భూపాల సార్వభౌముండు."

అని కోనేరునాధకవి ద్విపదబాలభాగవతమునఁ జెప్పి యుండినవిషయము కవివర్ణనాంశ మైనయతిశయోక్తిగ భావిం పరాదు. అట్లుభావించుట సత్యచరిత్రమునకు వెల్తి కల్పించిన వార మగుదుము. ఇక్కాలమున మనము సోమదేవుఁడుసార్వ భౌముఁ డయినదియు లేనిదియుఁ గుర్తింపఁ జాలనంతటిదౌ ర్భాగ్యస్థితియందున్నను, ఇంచుక జాగరూకతతో నాకాలరాజ కీయపరిస్థితులను బరిశీలించితి మేని సత్యము గోచరింపక మా

(5) Sources of Vizianagar History Introduction p. 7 No. 28 p. 80.

నదు. ఆకాలమున నొకస్వతంత్రసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ జేయసంకల్పించిన హరిహరబుక్కరాయాదులవలెఁ జాళుక్యసామ్రాజ్యమువంటి యొకస్వతంత్రసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁజేయసంకల్పించి సార్వభౌమబిరుదము వహించి కృషిచేసిన యొకస్వతంత్రప్రభు వనియె మనము నిశ్చయింపవలసియుండును గాని కర్ణాట సామ్రాజ్యాధీశ్వరు లగుహరిహరబుక్కరాయాదులకు లోఁబడి పరిపాలనముచేయుచు బహమనీసుల్తా నను మొదటిమహమ్మదుషాహాతోఁ బోరాడినవాఁ డనియూహింపరాదు. ఇతనిబిరుదములలో "మాళవరాజేంద్రమస్తకశూల" యనియు, 'హాసబిరుదురగండ' యనియు, రెండుబిరుదములున్నట్లు బాలభాగవతమునందును, నరపతివిజయమునందును బేర్కొనఁబడి యున్నవి. ఈరెండుబిరుదములు నీతఁడు హరిహరబుక్కరాయాదులకు సామంతుఁడు గాఁడని విశ్వసించుటకుఁ దోడ్పడుచున్నవి. ఎట్లన మాళవరాజేంద్రుఁడు ఢిల్లీసుల్తా నగు 'మహమ్మదు-బీన్-తుఘ్లఖు' నకుఁ గప్పము గట్టుసామంతుఁడుగాని బహమనీసుల్తా నగుమహమ్మదుషాహకు సామంతుఁడు గాఁడు. ఈబిరుదములనుబట్టి యితఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౦ ౧౩౪౭ సంవత్సరముల మధ్యకాలమున నున్నట్లు మనము నిశ్చయింపవలసి యుండును. ఈకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తు లగు మహమ్మదుమతస్థులు విజృంభించి మూఁడుహిందూస్వతంత్రసామ్రాజ్యములను నాశనముఁ గావించి దక్షిణహిందూస్థానము నంతటను గల్లోలము గావించిరి. క్రీ. శ. ౧౩౧౮లో

దేవగిరి రాజధానిగాఁ గలమహారాష్ట్రసామ్రాజ్య మడుగంటి
నది. ౧౩౨౮లో నోరుగల్లు (ఏకశిలానగరము) రాజధానిగా గల
యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైపోయినది. ౧౩౨౭ లో
హాలెవీడు (ద్వారసముద్రము) రాజధానిగాఁ గల ప్రాచీనకర్ణాట
సామ్రాజ్యముభగ్నమైపోయినది. అంతటితో నిరుత్సాహముఁ
జెంది హతశేషు లగుమహారాష్ట్రాంధ్ర కర్ణాటవీరులూరకయుండ
లేదు. నూతనస్వతంత్రసామ్రాజ్యములను స్థాపింపవలయు నని
విశ్వప్రయత్నములను గావించి హిందూసంఘమతసంరక్షణమే
ప్రధానాదర్శముగాఁ బెట్టుకొని నూతనశత్రువు లగుమహమ్మ
దుమతస్థుల దక్షిణహిందూస్థానమున స్థావర మేర్పఱచుకొన
కుండఁజేయవలె నని వీరాగ్రగణ్యులై ప్రవర్తించి తమజీవిత
ముల ధారపోసిరి. అట్టి మహావీరులలోనివాఁడు సోమదేవుఁడు.
వీనికాలమున మనము గుర్తించుటకు మూవురుమలకలు గొప్ప
వారు గాన్పించు చున్నారు. వారిలో నిరువురు సమానపరా
క్రమవంతులు. వారిరువురే దక్షిణహిందూదేశముపై పెక్కు
దండయాత్రలు సాగించి దక్షిణదేశమునంతయు సంక్షోభముఁ
జెందించినవారు. 'అల్లాఉద్దీన్‌ఖిల్జీ' అను ఢిల్లీచక్రవర్తిబానిస
వాఁడయిన 'మలిక్‌కాఫుర్' అనువాఁడు మొదటివాఁడు; ఢిల్లీ
చక్రవర్తియై 'మహమ్మద్-బిన్-తుఘ్లక్' అనుబిరుదమును
బొందిన 'మలిక్ ఫకీరుద్దీన్‌జూనా' అనువాఁడు రెండవవాఁడు.
ఈరెండవవాఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వ సంవత్సరమున ఢిల్లీసిం

హాసనము నధిష్ఠించుటకుఁ బూర్వము ‘అలూఫ్ ఖాన్’ అను నామాంతరము గూడఁ గలిగి యుండెను. ‘మలిక్, ముల్క్,’ శబ్దములను ‘మల్కి, మలక, ముల్కి, ములక’ యనుశబ్దము లనుగా మార్చి తెలుఁగుకవులు తమతమ ప్రబంధములలోను, శాసనములలోను ప్రయోగించి వ్యవహరించుట గలదు. కనుక బాలభాగవతమున ‘మహమ్మదుమలక’ యని చెప్పఁబడిన వాఁడు మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ అని బిరుదముఁ బొందినమలిక్ ఫకీరుద్దీన్‌జూనా యనురెండవవాఁ డనినాయభిప్రాయము. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౩౮ సంవత్సరమునఁ దనకు శత్రువగు ‘బహాఉద్దీను’ నకు రక్షణ మొసంగినాఁ డనుకారణముచే జంబుకేశ్వర రాయలపై దండెత్తివచ్చినాఁ డనియు నాయుద్ధములో జంబుకేశ్వరుఁడు వీరమరణము నొందఁగా నీదుర్వార్త విని బహుళ సైన్యముతో వచ్చి కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁడయినసోమదేవరాజు మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ సైన్యములఁ దలపడి కదనరంగమున వానినోడించి పరిభవించిపంపినవిషయమును రాఘవరాజును గూర్చి వ్రాయుసందర్భమున సూచించియున్నాను. ఈసంవత్సరమునాటికి బహమనీరాజ్యముగాని విజయనగరరాజ్యముగాని యేర్పడి యుండలేదు. ఈయుద్ధమునుగూర్చి మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వేఱువిధముగా వ్రాసినారు. ఈయుద్ధములోఁ జక్రవర్తికే జయముగలిగె ననియు, ఆనెగొంది వానివశ మయ్యెననియు, బహాఉద్దీనునితోఁ బాటు మఱియార్గురు మంత్రి వర్గములోఁ జేరినవారిని చెఱపట్టె ననియు, వారిలో జంబు

కేశ్వరునిమంత్రి హరిహరరాజును, కోశాధ్యక్షుఁడగుబుక్కరాజు గూడ నుండె ననియు, ఢిల్లీచక్రవర్తి రాజ్యమును వశపఱచుకొని యాప్రదేశమునకు 'మలిక్నాయబ్' అనువాని నధికారినిగా నేర్పఱచి చెఱపట్టి యుంచినయీర్వురిని వెంటఁ దీసికొని ఢిల్లీనగరమునకు వెడలిపోయె ననియు, ఎప్పుడు చక్రవర్తి వానిసైన్యములతోఁ దమదేశమును విడిచిపెట్టి వెడలిపోయెనో యానాటనుండియు 'మలిక్నాయబు' నకు ప్రజలు వశ్యులు గాక ధిక్కరించి పోరాడుచున్నందున వారిశౌర్యోత్సాహములను స్వాతంత్ర్యప్రీతిని మెచ్చుకొని యచట రాజ్యముచేయుట తనకుసాధ్యము కాదని తలంచి చక్రవర్తికి దేశస్థితి నంతయుఁ దెలియఁ జేయఁగా నాతఁ డట్లేయూహించి తనకడ బందెలో నున్నహరిహరునకు రాజ్యము నొసంగి బుక్కరాజును వానికి మంత్రిగా నియమించి తమకుసామంతులుగనుండు నట్లొప్పించుకొని వారలను కారాగారమునుండి విముక్తులను గావించి వారిదేశమునకుఁ బంపినతరువాత 'మలిక్నాయబు' ను దన కడకు రప్పించుకొనె' ననియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఇవి సత్యములు కావు. ఈదండయాత్రలో మహమ్మదుబీన్తుఘ్లఖ్ గొప్పదెబ్బ తిన్నాఁడు. ఆదెబ్బతీసినవాఁడు సోమదేవరాజు. ఈదెబ్బతో మహమ్మదు బీన్తుఘ్లఖ్ దక్షిణహిందూదేశ దండయాత్రలు సాగించుట నిలిచిపోయినది. చక్రవర్తి యంతటివాని నోడించి కదనరంగమునఁ జెఱపట్టుటయు, అతఁడు 'మహాప్రభూ! నాకుమారునకు

నీపేరు పెట్టుకొందును; నన్ను రక్షించివిడువు మనిపాదములను బట్టుకొని వేడుకొన్నందున శరణాగతరక్షణము వీరపురుషధర్మము గావున దాని బాటించి వానివిడిచిపుచ్చి తనసర్దారులుకోరఁగా నాలువేలయశ్వములను వానిచేత వారల కిప్పించుటయుఁ దట స్థించె నపుడు కలిగిన నవమానముకంటె నెక్కుడయినయవమాన మేముండును? దీనిని గప్పిపుచ్చఁగోరి మహమ్మదీయచరిత్ర కారులు పైవిధముగాఁ గథ మార్చి వ్రాయుట సంభవించినది గాఁ దోఁచుచున్నది. ఈపరిభవమును చక్రవర్తి భరియింపఁ జాలక పిచ్చిపట్టిపోయి తనరాజధాని ఢిల్లీనగరమునుండి దేవ గిరికి మార్చవలె నని ప్రయత్నించెను. ఢిల్లీ పురవాసు లను బెక్కండ్రు ధనికులను ఢిల్లీ విడిచి రావలసిన దని నిర్బంధపఱచెను. అనేకవేలసంఖ్యలవారిని ఢిల్లీనుండి బయ లుదేఱఁ దీయఁ గలిగెనుగాని వారెవ్వరును ప్రాణములతో దేవగిరి చేరియుండలేదని ఇబూంబచూతా' యనుచరిత్రకా రుఁడు వ్రాసి యుండెను. ఇతఁడు చక్రవర్తికి సమకాలికుఁడు గావున గొంతనిజముచెప్పి యుండు నని విశ్వసింపవచ్చును. ఆనెగొందిపై సాగించినదండయాత్రలోఁ గూడ ప్రఖ్యాతము లయినమాళవసైన్యము లుండి వానిపక్షమున హిందూరాజు లతోఁ బోరాడియుండిరి గావునఁ దత్సైన్యముల కధికారిగనున్న సేనాని తురకసర్దారుని జయించియుండుటచేతనే సోమదేవరా జును 'మాళవరాజేంద్రమస్తకశూల' యనుబిరుదముగలవా నిగా బాలభాగవతగ్రంథకర్త వక్కాణించుట సంభవించెను.

ఖితఁడు వహించిన ‘ఆకులపాటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల; ముదిగంటి భారతీక్షేత్రమల్ల; ఆనెగొంది వీరక్షేత్రభారతీమల్ల; కుంతివీరక్షేత్రభారతీమల్ల; ఆకులపాటిముదుగంట్యానెగొందికుంతిసరవిజయలక్ష్మీసమక్షీకరణలక్షిత; వీరక్షేత్రభారతీమల్లబిరుదభరితానుభావ;’ అనుబిరుదమునుసోమదేవునకును ఢిల్లీచక్రవర్తియగుమహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖునకును జరిగిన యుద్ధములందుఁజై చెప్పినయానెగొందిసమీపదేశమంతయును వీరక్షేత్రముగా (యుద్ధరంగము) నుండె నని దెలుపుచున్నది. మఱియు నితఁడు సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడై విజృంభించె నని చాటుచున్నది. ఇంతియగాదు. ‘హొసబిరుదుగండ, రాయరణరంగభీభత్స రాయరాహుత్తరగండఁ’ బిరుదములను వహించుట కర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరునకు సామంతుఁడు గాఁడనియు స్వతంత్రుఁడనియు, వారలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగాను శత్రువుగాను, నుండె నని దెలుపుచున్నవి. అట్లు ప్రతిస్పర్థవహించి పోరాడినవారు వీనికి సమకాలికు లయినకంపిలిరాయఁడును, వానిమంత్రులును వాని తరువాత రాజ్యపరిపాలనమునందు ఢిల్లీచక్రవర్తిచేత నెలకొల్పఁబడినవారును నగుహరిహరరాయలును, బుక్కరాయలు నై యున్నారు. పయిబిరుదము లన్నియును సోమదేవరాజు హరిహరరాయ లనువానితమ్ముని బుక్కరాయలను తుంగభద్రానదికుత్తరభాగమునుండి దక్షిణభాగమునకుఁ దఱిమినచరిత్రభాగమును దెల్పుబిరుదములుగాని యన్యములు గావు. హొసబిరుదుగలవారు హొసపట్టణవాసు లగువీరులకుఁగాని తత్పాలకులకు

గాని వర్తింపఁ గలదు. వారికి మృత్యుప్రాయుఁ డనునర్థముననే 'హూసబిరుమురగండ' బిరుదము వర్తించు ననిస్ఫురింపను. రాయరణరంగమును భీభత్సముచేయువానికే 'రాయరణరంగభీభత్స' యనుబిరుదమును, రాయనిరాహుత్తులకు మృత్యుప్రాయుఁ డగువానికే 'రాయరాహుత్తురగండ' బిరుదమును వర్తింపఁ గలవు. మఱియు, 'సకలనరదేవచూడామణి' యనుబిరుదము స్వాతంత్ర్యుఁడైనరాజునకు వర్తించునదిగాని యొకసామంతప్రభువునకు వర్తింపరానిది. అట్టిబిరుదము సోమదేవునకుఁ గలదు. క్రీ. శ. ౧౩౪౭ వ సంవత్సరమున 'హూసన్‌గంగూ' బహమనీరాజ్యమునుస్థాపించుటకుఁ బూర్వము సోమదేవరాజుకళ్యాణపురమును గాని, ఆనెగొంది రాజధానిగా నొకమహాసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ జేయవలయు ననిసంకల్పించి వీరాగ్రగణ్యుఁడై కృష్ణాతుంగభద్రానదీమధ్యస్థభూభాగము వీరక్షేత్రముగాఁ జేసికొని విహరించినది సత్యమని యొప్పుకొనకతప్పదు.

క్రీ. శ. ౧౩౩౬ వ సంవత్సరమున విద్యానగరమునిర్మింపఁబడినట్లును, దానిని రాజధానిగాఁ జేసికొని మొదటిహరిహరరాయలు పరిపాలనము చేసినట్లును, మొదటిహరిహర, బుక్కరాజుల కాపలూరు, ఎరగుడిపాడు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. తుంగభద్రానది కుత్తరభాగము నందలి దేశమును సోమదేవరాజును, దక్షిణభాగమును మొదటిహరిహరరాయలునునేకకాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. సోమదేవరాజు తుంగభద్రకు దక్షిణమున నుండుదేశమును బరిపాలించి యుండలేదు.

ఇతనిబిరుదగద్యములో "ఏకదివసఘటికైకధాటీహఠాదావృతకోట రాచూరుసాత్తానికోటకందనవోలుయాతగిరికలువకొల్లు మొసలిమడుగుగంగినేనికొండాభిధానసప్తదుర్గవర్తి" యనునద్భుతబిరుదమున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. (1)

ఒక్కదినములోపలనే కోటరాచూరు, సాత్తానికోట, కందనవోలు, యాతగిరి, కలువకొల్లు, మొసలిమడుగు, గంగినేనికొండ దుర్గముల నీతఁడు స్వాధీనపఱచుకొనియె నని పైబిరుదము దెలుపుచున్నది.

ఈయేడుదుర్గములను 'వరుసతో సాధించి' యని నరపతివిజయమునందుండి ఒక్కనాఁడే లగ్గలఁగొన్న ప్రస్తావము

---

(1) బిరుదుగద్యము:—"జయజయ, నిఖిలమహాభాగవతముఖ్యవిఖ్యాతకీర్తి, ఏకదివసఘటికైకధాటీహఠాదావృతకోటరాచూరుసాత్తానికోటకందనవోలుయాతగిరికలువకొల్లుమొసలిమడుగుగంగినేనికొండాభిధాన సప్తదుర్గవర్తి, స్థలదుర్గగిరిదుర్గజలదుర్గవనదుర్గచోరాశిదుర్గవిఘాల, సముద్ఘుష్యమానబిరుదాపదానహాళహాళికాకర్ణనపులకితకపోల, నాకులపాటిముదుగంట్యానెగొందికుంతిసరవిజయలక్ష్మీసమక్షీకరణలక్షిత, ఆకులపాటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, ముదుగంటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, ఆనెగొందివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, కుంతివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, వీరక్షేత్రభారతీమల్లబిరుదభరితానుభావ, స్వభావగాంభీరాంభోనిధి, సత్యగుణవాసుదేవ, సకలనరదేవచూడామణి, అసిభరణపటిమసహదేవ, ఆదిదేవ, సుపర్వమణీమణిస్తుత, వరద, భయద, హాసబిరుదరగండ, వీరప్రతాపబిరుద, బిరుదుమన్నెరగండ, పురిగోలసురత్రాణ, శరణాగతత్రాణబిరుద, రాయరణరంగభీభత్స, రాయరాహుత్తరగండ, వైవరగండ, గండరగండ, తాతపిన్నమరాజతనూజ, సోమదేవరాజ, విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ."

లేనికతన మామిత్రులగు రంగస్వామిసరస్వతిగారు నరపతివిజయమునం దట్లుగానరాదనియు నియ్యది తరువాతి కాలమున కడపటిసామ్రాజ్య దర్బారులచేఁ గల్పింపఁ బడినదనియు నభిప్రాయపడిరి. కాని నరపతివిజయము కన్నను బూర్వము క్రీ. శ. ౧౫౬౯ సంవత్సరమున రచింపఁబడిన బాలభాగవతము నందు "ఒక్కనాఁడు లగ్గలుగొన్నవాఁడు" అని వ్రాయఁబడిన విషయము వారెఱింగి యుండరు. పై బిరుదు గద్యముగూడ రామరాజీయములోనిదని యెత్తి తమగ్రంథమునఁ బ్రకటించియుఁ దిన్నగ చూడక వ్రాసినది. బాలభాగవతమునందు:—

"నరులకసాధ్యమైన మొసలిమడుగు
ధరనెన్నఁ దగినసాతానికోటయును
కడుసుతింపఁగఁ జాలు కందనవోలు
కడిమి విశేషంబు గలకల్వకోలను
అరుదైనరాచూరు నల యూతగిరియు
నిరుపమంబగు గంగినేని కొండయును
ననఁగ నొప్పారు నేసైన దుర్గముల
వినుత ధాటీమహావేశంబు నెఱపి
సురపతియోగి యాశుభ్రాంశవంశ
కరుఁ డొక్కనాఁడు లగ్గలు గొన్నవాఁడు"

ఒక్కనాఁ డెట్లుసాధ్యమగునని రంగస్వామిసరస్వతిగారి తలంపు సోమదేవభూపాలుఁడు తనసైన్యముల నేఁడుభాగములుగ విభజించియాసైన్యములొక్క దినమున నేయాయేఁడుదుర్గములను

మట్టుపెట్టించి స్వాధీనపఱచుకొనుటకు నసాధ్యమేమిగలదు? శత్రు పక్షము నవలంభించి తనయధికారమును పాలనమును దిరస్కరించిన, సాహసికులును, పౌరుషవంతులునైన, అడబాలనాయకుని, వీరినేడును రుద్రప్పనాయని, గౌరారెడ్డిని, గంగినాయకుని సింగంబు మత్తమతంగజములను బట్టుకొనుకై వడి సంగ్రామరంగంబున సంహరించి కిన్కచే నసహాయుండై రిపులెల్ల గగ్గోలుపడునట్లు చట్టలుచీరించి గంగినేనికొండ ప్రాగ్ద్వార సీమను గంబముల బాతించి తోరణగాఁ గట్టించినాఁ డని,

"దండిమీరంగ నాతఁడు గంగినేని
కొండలగ్గలచేతఁ గొని యంపుపరుల
నుడియంగనీని గుజ్జులవీరినేని
నడబాలయన్న రుద్రప్పనాయకుని
ఘనుని గౌరారెడ్డి గంగినాయకుని
గినిసిపరిపులెల్ల గగ్గోలుపడగ
చట్టలుచీరించి సంరంభ మెసఁగఁ
గట్టించెఁ దూరుపుగవని కంబముల" అనియును,
నరపతివిజయమునందును,

"సీ. బలవంతుఁడగు నడబాలనాయకునిని
శూరుఁడౌ గుజ్జుల వీరినేని
సాంద్రరసోన్నిద్రు రుద్రపాధిపు మహో
శౌర్య గౌరారెడ్డి సాహసాంకు

గంగినాయకుని సంగ్రామరంగంబున
సింగంబు మత్తమతంగజములఁ
బట్టుకై వడిఁబట్టి చట్టలెత్తించి కి
న్కను ససహాయుండునై గంగినేని
గీ. కొండ ప్రాగ్ద్వారసీమ నుద్దండవృత్తిఁ
గంబములఁ బాతి తోరణగాఁగఁ గట్టి
వినుతికెక్కెను సకలభూజనులచేత
సోమదేవనృపాల సుత్రాముఁ డెలమి ”
అనియును భయంకరములయిన వీరకృత్యములు వర్ణింపఁబడియెను. ఇట్లేబాలభాగవతమునందు,

“ మణిగిల్లదుర్గంబు మదిలోనఁ గలఁగు
కణకదాడిగనేడి కైకొనినిలిచి
గోసంగిమన్నెని గుపితాన్యనృపతి
శాసకుం డగుట మస్తకము గొట్టించి
ఆరసి తత్పట్టణాగ్రతటాక
భైరవుముంగల బలి యొసగించె. ”

నని మఱియొకవీరకృత్యము వర్ణింపఁ బడినది. ఈరీతిగా నన్యనృపతిశాసకు లయినదుర్గాధిపతుల నెల్లరనుజయించి కళ్యాణపురమునకును కంపిలికి నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిన యాంధ్రరాజీసోమదేవుఁడని దెలియ నగును. ఇతఁడు పెక్కుయజ్ఞము లాచరించి నట్లు బాలభాగవతమునందును నరపతివిజయమునందును దెలుపఁ బడియెనుగాని నమ్మనర్హమైనదిగాదు.

బాలభాగవతము తెలుఁగుభాషయందు వ్రాయఁబడినగ్రంథము గుటచేత విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రమును రచించినవిదేశీయులైనగ్రంథకర్తలు కేవలము ఫెరిస్తా మొదలగుమహమ్మదీయ చరిత్రకారులవ్రాఁతల నాధారముచేసికొని హిందూపక్షమును విస్మరించి వ్రాయవలసినవారయిరి. కాని సోమదేవునిచేఁ బలుమాఱులు కదనరంగమున నోడింపఁబడి తుదకుఁ బరిభవింపఁబడినమహమ్మదుమలక బహమనీసుల్తానగు మహమ్మదుషాహ కాఁడని నాయభిప్రాయము.

—◆ రాఘవరాజు ◆—

సోమదేవరాజునకుఁ గామలదేవియందుఁ బుట్టినకుమారుఁడు రాఘవరాజని దెలియుచున్నది. వీనిగుఱించి ద్విపద బాలభాగవతమున నేమియుఁ దెలుపఁబడి యుండలేదుగాని పద్యబాలభాగవతమునఁ గురుశౌర్యధైర్యభాసురుఁడు రాఘవదేవవసుధేశుఁ డనియు, నరసభూపాలీయమున 'ఘనభుజాశౌర్య రాఘవుఁడు రాఘవదేవధరణీశుఁ' డనియు మాత్రము వర్ణింపఁ బడెను. నరపతివిజయమునందు,

"చ. పరబలవేది రాఘవనృపాలుఁడు పంకజనాభుంగూర్చియ
ధ్వరములు నగ్రహారము లుదాత్తమతిన్ దగఁ జేసిధారుణీ
సురుల కొసంగెఁ బర్వముల శుద్ధసువర్ణగవాదిదానముల్
గరిమను బిన్నశౌరినిజగద్వినుతున్ ఘనుఁగాంచెవేడుకన్."

ఇతఁడు విష్ణువునుగూర్చి జన్నములను గావించి భూసురులకు సగ్రహారములు మొదలగుదానములను బెక్కింటిని జేసెననిమాత్రము దెలుపుచున్నది. ‘ వాసుదేవచరణకమలసేవాసక్తచిత్త ’ అన్నబిరుద మీతని కున్నట్లు దెలిపియుంటఁజూడ నీతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డయినవైష్ణవుఁ డని తెలుపఁ గలదు. మఱియు, “ యవనబలమర్దనోత్సాహ ” యన్నబిరుద మీతఁడు తురుష్కులతోడను “ తుళువబలసంహారవీర ” యన్నబిరుదము కర్ణాటకులతోడను బోరాడుచున్నట్టు దెలుపఁ గలవు. ‘ శబరకులబలనిహననవినోద ’ యన్నబిరుద మితఁ డాటవికులయినమన్నెదొరల నిర్జించె నని తేఁటపఱచు చున్నది.

ఈరాఘవదేవనృపతి యొకప్రక్కను బహమనీసుల్తానులతోడను మరియొకప్రక్క బుక్కరాయలతోడను బోరాడుచుండి తుదకు నేయుద్ధముననో మరణముఁ జెందియుండును. వీనియవసానకాలమున వీనిరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగము బహమనీసుల్తానులును దక్షిణభాగమును బుక్కరాయలును దమతమ సామ్రాజ్యములలోఁ జేర్చుకొని యుందురు. అందుచేతనే పైగ్రంథములలో నేమియు వక్కాణింపఁ బడియుండ లేదు. ఇతనికిఁ బాచలదేవియందుఁ బిన్నభూపాలుఁడు జనించెను.

— పి న్న భూ పా లుఁ డు —

బాలభాగవతమునందు,

అతనికిఁ “ బిన్నభూపాగ్రణి యొదవె
సతతసౌభాగ్యబాచల దేవియందు

ఆపిన్నభూపాలుఁ డారెవీ డనఁగ
నేపారుపురి దన కిరవుగా నిలిచి
సకలమహీపాల జాలంబు గొలువ
ప్రకటితతేజుఁడై రాజ్యంబుఁ జేసె"

అనిమాత్రము చెప్పియుండెనేగాని యతఁడు స్వతంత్రపరిపాలనము సాగించెనో బుక్కరాయలకు సామంతుఁడై యుండెనో దెలిపి యుండలేదు. కాని కాలమునుబట్టి విచారించిచూడఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుఁ డగుదేవరాయ మహారాయలకు సామంతుఁడుగ నుండెనని యూహింపఁ దగును. వీనింగూర్చియు విశేషవిషయములు గానరావు. ఆరెవీడునో మదేవరాజునకె రాజధానిగ నుండె నని నరపతి విజయము నందుఁ జెప్పియుండిన విషయము సరియైనది కాదని విశ్వసింపవలసియుండును. బాలభాగవతమునందు సోమదేవుని ప్రతాపము నెక్కువగావర్ణించి యుండియు నావిషయము నెంతమాత్రము సూచించి యుండలేదు. సంగతిసందర్భములను బట్టి చూడ సోమదేవునకు నారెవీటికి సంబంధము లేదనియె తలంప నగును. కావున బాలభాగవతమునందుఁ జెప్పినరీతిని సోమదేవుని మనుమనికాలమున నతనిచే నారెవీడు రాజధానిగఁ జేసికొనఁబడి యెననుటయే వాస్తవమని గ్రహింపఁ దగును. ఇతనికి నోబల దేవియందు బుక్కరాజు జనించెను.

— ఆరెవీటి బుక్కరాజు —

ఆరెవీటి వంశావళియందు,

"ప్రభవించె నతని కౌబళదేవియందు
ప్రభుమణి బుక్కభూపాల చంద్రుండు
యెక్కువగుణముల నియ్యారెవీటి
బుక్కనరేంద్రుండు భువి బుట్టినంత
వారిజాప్తోదయ వర్ణితవేళ
దారలగతియయ్యెఁ దక్కురాజులకు
నరనాథమణి సాళ్వ నరశింగరాయ
వరసఖుం డయిబుక్కవసుధేశుఁ డమరె
బుక్కభూపాలుండు బుధులకు నెల్ల
దిక్కతండై యసంగఁ దేజంబు నందె."

అని యభివర్ణింపఁ బడియుండెను. ఇతఁడు నరనాథమణి యైనసాళ్వనరశింగరాయ భూపాలునకు వరసఖుండుగా నుండెనని చెప్పుటవలన నితనికాలమును మనము సరిగా గుర్తించుటకు సాధ్యమగుచున్నది. సాళ్వనరశింహరాయలు క్రీ. శ. ౧౪౪౭ మొదలుకొని ౧౪౬౫ వఱకును కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన మల్లికార్జునరాయలకును ౧౪౬౫ మొదలుకొని ౧౪౮౫ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన విరూపాక్షరాయలకును సమకాలికుఁడై వారలకు సామంతుఁడై యుండి కర్ణాట సామ్రాజ్యములోని చంద్రగిరి రాజ్యమును బరిపాలనము

సేయుచుఁ దరువాతసామ్రాజ్యము క్షీణించి దురవస్థపాలయి యున్నకాలమున స్వతంత్రుఁడై క్రీ. శ. ౧౪౮౭ వ సంవత్స రప్రాంతమున సామ్రాజ్యము నంతయుఁ దానేయాక్రమించు కొని శత్రుల నడంచి పట్టాభిషిక్తుఁడై బలిమిచే ౧౪౯౩ వఱకుఁ బరిపాలించిన వాఁడగుటచేత నాతని విజయయాత్రలందు నార్వీటిబుక్కరాజు పాలుగొనియుండె ననివిశ్వసింప వచ్చును. ఇంతియగాక యితనిబిరుదుగద్యమున 'సాళువనరసింహ రాయ రాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య' అనుబిరుదము గన్పట్టుచుండుట చేతను, బాలభాగవతమునందు వరసఖుం డనివేర్కొనఁ బడి యుండుటచేతను రాజ్యప్రతిష్ఠాపనమునం దీతని ముఖ్యసేనాని యగు నీశ్వరనారసింహునివలె నీబుక్కరాయని సాహాయ్యమును సాళ్వనరసింహరాయలు పొందియుండె ననుట కెంతమాత్ర మును సందియము లేదు. కనుకనే పద్యబాలభాగవతమునందు,

"అతఁడు దను మన్నెపులి యని యఖిలదిశల,
జెలఁగి పొగడ సాళువనరసింగరాయ
రాజ్యసంస్థాపకుం డయ్యెఁ బ్రౌఢి నారె
వీటిబుక్కనరేంద్రుఁ డుద్ఘాటితారి."

అని యభివర్ణించి యుండెను. ఇతనిబిరుదుగద్య మిట్లు న్నది. "జయజయ, స్వస్తిశ్రీసంతత వేంకటాచలపతిచరణార విందసేవాకందళితసామ్రాజ్యసుఖోపభోగ, సాళువనరసింహారా యరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్య, శౌర్యగరిష్ఠ, సకలకళావిశారద, దైనందినవితరణ నానాదిగంతరాగతవనీపకజాలపరిపాలనగుణవి

శేష, అసహాయశౌర్య, సుమేరుధైర్య, అష్టాదశవిద్యాప్రజ్ఞా ప్రవీణ, రాజకులాభరణ, రాజరాజేశ్వర, చిన్నశౌరిరాజతనూజ, బుక్కరాజ విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ."

ఇతఁడు మిక్కిలివృద్ధుఁడగువరకు దీర్ఘకాలము జీవించి మునిమనుమలఁజూచు నంతవఱకు, అనఁగా శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారిపట్టాభిషేకమువఱకు జీవించి యుండె నని,

"చక్కెరవిలుకాని చక్కఁదనము గల్గి
చొక్కమా నార్వీటి బుక్కరాజు"

అనికుమారధూర్జటికవి తనకృష్ణరాయవిజయమునందు కృష్ణరాయలపట్టాభిషేకకాలమున నీవృద్ధన్నపతి రాజాస్థానము నలంకరించియున్నవాఁ డని యభివర్ణించియుండుటచేత విశ్వసింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఇతనిసంతతియె తామరతంపరయై దక్షిణహిందూదేశచరిత్రమునందు బహుప్రఖ్యాతి కెక్కినచరిత్రవంశముగా నున్నది. ఈవంశమె కొంచెమించుమించుగా మున్నూఱువత్సరములు మహామ్మదీయమతస్థులకు స్థావరము గలుగకుండఁ బోరాడుచుండిన యాంధ్రహిందూరాజవంశ మని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. దక్షిణహిందూదేశసంరక్షణార్థ మీరాజవంశము తనకుమారులను వెక్కండ్రను రణభూమికి బలిపెట్టి యసమానకీర్తిని సంపాదించుకొనియెను.

—♦ ఆ ర వీ టి రా మ రా జు ♦—

ఆరవీటిబుక్కరాజునకు అబ్బలదేవి, బల్లాంబిక యనువి ద్దఱు భార్యలు గలరు. వీరిలో అబ్బలదేవియందు సింగరాజు

మొదలగుకొడుకులు జనించిరి. సింగరాజునంద్యాలపట్టణమున కధీశ్వరుఁడుగ నియమింపఁబడి పరిపాలించుటవలన నీతనివంశము వారికి నంద్యాలవారనియింటిపేరు గలిగినది. బుక్కరాజు రెండవభార్యయగుబల్లాంబికయందు ప్రకటగుణాఢ్యుఁ డగురామరాజు జనించెనని నరపతివిజయము నందుఁ దెలుపఁబడినది. బాలభాగవతమునందు,

"ఆమహీపతికి బల్లాంబిక యందు
రామనృపాలుండు రాజేంద్రుఁ డొదవె
హరిపాదతీర్థంబునందు బాంధవులు
గరళంబు వెట్టినగతి యెఱింగియును
తెఱగొప్ప త త్తీర్థంబు నాని
యరిగించుకొనియె రామావనివిభుఁడు."

అనియును, నరపతివిజయమునందును,

"చ. మగటిమి కోర్వలేక దయమాలటు జ్ఞాతినియుక్తబుద్ధిచే
నగరతఁ గన్నతీర్థ మిడఁజాలక యర్భకుఁ డున్నఁజూచి శ్రీ
నగధర నీవె దిక్కని జనంబులు గన్గొన నంతఁ గ్రోలి యా
నగరునిఁ బోలి రామనృపచంద్రుఁడు చెందఁడు తద్వికార
మున్."

అనియును రామరాజు మాహాత్మ్యము గొనియాడఁ బడియుండెను. ఇతనికి విషముఁ బెట్టినజ్ఞాతులగుబంధువు లెవ్వరో ఎందుకు వారు విషముఁ బెట్టవలసివచ్చెనో యావివరము నేకవియును దెలిపియుండ లేదు. ఆ రెపీటిబుక్కరాజు రామరాజును

గండనోలుపట్టణమున కధీశ్వరునిగఁ జేసెను. ఈరామరాజు కంద నోలుపట్టణమున నుండ విజాపురసుల్తా నగుఅలీఆదిల్ షాహ డెబ్బదివేలయాశ్వికసైన్యముతో వచ్చి ముట్టడించె ననియు, వానితోఁ బోరాడి విజయము గాంచె నని బాలభాగవతము లోని,

"ఎందు నెన్నఁగఁ జాలు నిద్ధశౌర్యమున
గండనవోలిదుర్గంబులోనుండి
బుక్కయరామభూభుజుఁ డెల్లనృపుల
నెక్కువ యిదియని యెన్నంగఁ జాలి
వీరులు డెబ్బదివేవు రాశ్వికులు
చేరి కొల్వంగవచ్చినసవానెదిరి
కలసంది పంచబంగాళంబు సేసి
గెలిచెఁ దచ్చరితంబు గీర్తింపఁ దరమె."

అనుపంక్తులవలనను, పద్యబాలభాగవతములోని,

"గబ్బుల్ డెబ్బదివేవు రాశ్వికులు వేడ్కన్ గొల్వగాఁగిన్కఁబె
న్మబ్బుల్ గప్పగఁగండనోలుగొను నేడ్కన్ జుట్టుముట్టన్ సవా
బిబ్బీ నుబ్బణగించి తోలె నరిరాడ్భీముండు లంకాపర
బ్బ్రహ్మాండాభుఁడు బుక్కభూవిభుని రామాధీశుం డాహా
యనన్."

అనుపద్యమువలనను విస్పష్టమగు చున్నది. ఇతని కెంత సైన్యముగలదో యావివరము నరపతివిజయమునం దిట్లు చెప్పఁ బడినది.

" సీ. మదకరి కోటకటి కెర్వదిగుఱ్ఱములు గుఱ్ఱ
మునకును విలుకాండ్రు ముగురు విచ్చు
కత్తులవా రెంటెకాం డ్రట్లు వర్తిల్ల
నిట్టి యేనుఁగులను జుట్టు మూఁడు
వేల యేనూరు నుద్వృత్తితో నడవంగఁ
గందనోల్ సాధింపఁగా దలంచి
మొనఁ ద్రుంచి గట్టిగా ముట్టడి దిగిన నా
బిబ్బిని మిక్కిలి యు బ్బణంచి
గీ. ప్రకట సప్తాంగములఁ గొని రామవిభుఁడు
కందనో ల్రాజధానిగాఁగ వసుమ
తియును నేలి మహోహవదీక్షఁ బూని
బలిమి కలిమి నాశావనీపకులఁ బెనుప. "

అనఁగ రామరాజుసైన్యము 3500 ఏనుఁగులు, 20000 గుఱ్ఱములు, ౽30000 కాల్బలము గలదిగ నుండె నట. ఇట్టిమహాభయంకర మైనసైన్యముతోనుండి, డెబ్బదివేల యాశ్వికసైన్యముతో దండెత్తివచ్చి కందనవోలును ముట్టడించిన నవాబిబ్బిని (విజాపుర సుల్తానగు అదిల్ షాహా) నోడించి తరుమఁ గొట్టి యుబ్బణగించిన దర్పోన్నతుఁ డయినరణశూరునిగ వర్ణించి యున్నాఁడు. ఇతనిబిరుదుగద్య మిట్లున్నది.

" జయజయ, స్వస్తిసమస్తసమరసమయబలరజోమిళితసప్తసాగరఘుంఘుమితకల్లోలజాల, శరణాగతపాల, హాల్లీసునేనోల్లాసితసప్తశతసైంధవగ్రహణపరాక్రమధుర్య, రత్నసాను

ధైర్య, దుర్వారతరసవాయిసైనికహరణ, సవాబిబ్బిరాజసప్తాఙ్గహరణమార్గచరణ, రణభయానకజయానకారవముఖరీకృతకుల గిరిదరీనికర, పోషితావనిసుకరప్రకర, నిరావాపాదవనీదుర్గనివాసి కాశవొడయదుర్మదఖలనిర్మథన, ధర్మధౌరేయ, దాసరాధేయ, వీరరమాసమారోహణారంభసోపానదోస్తంబ, వాక్కుంభీనసనా ర్వభౌమారంభ, పరిపంథిన్నృపపుండరీకాధిపరాజమండలకబళనవ్యా గ్రమోదగ్రమండలాగ్ర, సింహాకాతనూజ, రామరాజ, విజ యీభవ."

పై బిరుదగద్యములో 'దుర్వారతర సవాయిసైనిక హరణ, సవాబిబ్బిరాజసప్తాఙ్గహరణమార్గశరణ' అనుబిరుద ముల వహించుటకు గారణము విజాపురిసుల్తా నగుఆదిల్ షాహాను జయించుటయని మనము తెలిసికొనఁ గలుగుచున్నాము. 'నివాపాదవనీదుర్గనివాసికాసవొడయదుర్మదఖలనిర్మథన' యన్న బిరుదము వచ్చినవిధమును, 'హల్లీసుసేనోల్లాసితసప్తశాసైంధవగ్రహణపరాక్రమధుర్య' యను బిరుదమును వహించు టకుఁ గలకారణమును దెలిసికొనవలసి యుండును. మొదటి దానిఁగూర్చి ద్విపదబాలభాగవతమునందు,

"వినుతింపఁ దగునాదవేనిదుర్గమున
ననతుఁడై యుండుకాచాధీశు గెలిచి
అరుదుగా సప్తాఙ్గహరణంబు సేసె
గరిమోన్నతుండు బుక్కయ రామవిభుఁడు."

అని యాదవేనిదుర్గాధీశుఁ డయినకాచాధీశుని జయించి

హానిసప్తాంగములను హరించె నని దెలుపఁబడి యుండెను. ఆది వేనిదుర్గము మిక్కిలి బలాఢ్యమైనది ఈదుర్గాధిపతి యైనకాచాధీశునిపై రామరాజేల దండెత్తవలసివచ్చె ననిసంశయము పుట్టఁగలదు. కాని రామరాజు కాలమునుబట్టి విచారించినఁ దగు నట్టికారణ మగుపించక పోదు. కాచయొడయఁడు విజయనగర సామ్రాజ్యమును మొదటఁ బరిపాలించినసంగమవంశీయులపక్షమువాఁడయి క్రీ. శ. ౧౪౮౭ వ సంవత్సరప్రాంతమున సాళ్వ నరసింహరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్య మాక్రమించుకొన్నప్పు డాతనికి వ్యతిరేకముగఁ బ్రవర్తించి యుండును. ఆరె వీటిరామరాజు సాళ్వనరసింహరాయనిపక్షమును వహించి యాదవేనిపై దండయాత్ర సాగించి యాతనిసప్తాంగములను హరించి యాదుర్గమునకుఁ దనరెండవకుమారుఁడైన కొండ్రాజును నధికారిగ నియమించి యుండును. ఇంక రెండవబిరుదమును గురించి విమర్శింతము. ఈబిరుదములోని హుల్లీనుసేనుని గూర్చి శ్రీనేలటూరివేంకటరమణయ్యంగారిట్లు వ్రాసి యున్నారు.(1)

" క్రీ. శ. 1493 మొదలుకొని 1528 వఱకు కళింగ దేశముపై ప్రభుత్వముసల్పిన ప్రతాపరుద్రగజపతి తన 'సరస్వతీవిలాసము' లో జమునాపురాధీశ్వరుఁ డగు 'హుసేన సాహి' యనుతురుష్కుఁడు శరణాగతుఁడు కాఁగా శత్రువుల నుండి వానినిరక్షించితి నని చెప్పుకొని యున్నాఁడు........ ప్రతాపరుద్రగజపతి క్రీ. శ. ౧౪౯౭ లో సింహాసనము నధి

(1) భారతి సం|| ౬ సంచిక ౬.

ష్ఠించి 1500 లలో దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలెను. పై దానివలన ఆరెవీటిరామరాజుచే నిర్జితుఁడై నహాల్లీనుసేనుఁడును, ప్రతాపరుద్రగజపతికి శరణాగతుఁడై సంరక్షింపఁబడిన ‘హుసేనసాహి’ యు నేకకాలమువారగుట నిజము.”

అయినను ‘వీరొక్కరా భిన్నపురుషులా యనునది చింతింపఁ దగినవిషయ’ మని వేంకటరమణయ్యగా రనుచున్నారుగాని వీరుభిన్నపురుషులు కారనియే నాయభిప్రాయము. క్రీ. శ. ౧౫౦౦ లలో ప్రతాపరుద్రగజపతి దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలిన వాఁడగుటచేత నాదండయాత్ర సందర్భమున నావిషయము జరిగియుండును. బిరుదుగద్యములో వేంకటరమణయ్యగారు వ్రాసినట్లు ‘సప్తదశసైంధవగ్రహణ, గాక రంగస్వామిసరస్వతిగారి పాఠమున వక్కాణింపఁబడినట్లు ‘సప్తశతసైంధవగ్రహణ’ మనియె గ్రహింపఁదగి యుండును. రామరాజు హాల్లీనుసేనుని జయించి ౭౦౦ గుఱ్ఱములను గైకొన్నవాఁడు.

ఆరెవీటిరామరాజునకు నల్వురు భార్యలు గలరని బాలభాగవతమునందు,

“ఆరామభూపతి కంగనామణులు
పేరైన యాబళాంబిక లక్కమమ్మ
యంబుజనేత్ర రంగమ్మయు నమల
మాంబయు నల్గు రై రందులోన”

అని ఓబిళాంబ, లక్కమాంబ, రంగమాంబ, అప్ప లాంబ, యనుభార్యలు గల రనియు, వారిలో లక్కమాంబకు

‘ ఆ రామనృపులక్కమాంబపుణ్యమున
ధీరత హేమాద్రి తిమ్మభూవరుని
వరకీర్తి కొండభూవరుని శ్రీరంగ
ధరణీశు ముప్వురు తనయులఁ గాంచె. ’

నని ద్విపదబాలభాగవతము నందును,

“ ఆరామనృపతికి మహా
దారుఁ డగుతిమ్మరాజు ధన్యుఁడుకొండ
క్ష్మారమణుఁడు బుధనుతస
చ్చారిత్రుఁడురంగవిభుఁడు జనియించి రొగిన్. ”

అని నరపతివిజయమునందును, రామరాజువలన తిమ్మ రాజు, కొండరాజు, శ్రీరంగరాజు జనించిరని దెలుపఁ బడినది. భట్టుమూర్తికూడ తనవసుచరిత్రమునం దీముప్వుర నిట్లభివ ర్ణించి యున్నాఁడు.

“ శా. ఆరామక్షితిభర్తకుం బ్రథితసత్యాలాపధర్మోద్భవ
శ్రీరమ్యుండగుతిమ్మరాజు బలలక్ష్మీధామభీమప్రథా
పారీణుండగుకొండశౌరి విజయప్రఖ్యాతచారిత్రుఁడౌ
శ్రీరంగేంద్రుఁడు గల్గి రైందవకులక్షేమంకరాకా
[రులై. ”

వీరలలో జ్యేష్ఠుఁ డగుతిమ్మరాజు, తనవారిలో నసమా

సబలపరాక్రమధుర్యుఁడై బహుప్రసిద్ధిని గాంచినవాఁడుగ నున్నాఁడు.

—◆ అవుకు తిమ్మరాజు ◆—

రామరాజునకు లక్కమాంబ యందుజనించినమూవురు పుత్త్రులలో పెద్దవాఁడయినతిమ్మరాజు 'అవుకు' పురము నేలు చుండినవాఁడగుటవలనఁ దరువాత నతనిసంతతివారు చరిత్రము నందును, ప్రబంధములలోను నౌకువారని వ్యవహరింపఁబడి రని నరపతివిజయములోని :—

"కం. ఆతిమ్మనృపతిభూకాం
తాతిలకం బైనయవుకుఁ దానేలుచు వి
ఖ్యాతిగ నవ్వారిపేరం
బ్రీతినిఁ దనకులము వెలయఁ బెంపొందె మహిన్."

అనుపద్యమువలన విదిత మగుచున్నది. కనుక నీతఁ డవుకువంశమునకు మూలపురుషుఁ డయ్యెను. దోనేరు నాథకవివిరచిత మగుద్విపదబాలభాగవతమును గృతి నొందిన చినతిమ్మరాజు ప్రేరణచే నేతద్గ్రంథకర్త యగుకోనేరునాథకవి పద్యబాలభాగవతమును రచించి యతనితండ్రియగు నీతిమ్మ రాజునకు నంకితముగావించెను. ఈకృతియందునితనికిసంబంధిం చినపెక్కుచారిత్రకాంశములు దెలుపఁబడి యున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౫౪౭ వఱ

కును తరువాతనుగూడ విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపులపక్షమున నుండి పెక్కుయుద్ధములలోఁ బాల్గొని యున్నవాఁడు. ఇతని చరిత్రమునం దొకవింతమాహాత్మ్యము వర్ణింపఁ బడినది. ద్విపదబాలభాగవతమున :—

" అందగ్రజుండైన యాతిమ్మనృపతి
యిందువంశవతంసుఁ డితఁడనఁ వెలసె
రాజశిరోమణి రాజులరాజు
రాజచంద్రుఁడు రామరాజు తిమ్మయ్య
అపదృష్టి యగునొక్కయాభీరునకును
నిపుణుండు వేంకటనిలయుండు చక్రి
యొకకంటిచూపు తానొసఁగి స్వప్నమున
బ్రకటుఁడై తిమ్మభూపాలు మన్నించి
ఓకృతకృత్య నీ కుర్వీశు లెనయె ?
నీ కహోబలపుణ్యనిధి మోక్షమిత్తుఁ
గరుణ గోపాలునికడమచూపిమ్ము,
నరనాథయనుచు నానతి యిచ్చుటయును
గొలువులో నగ్గోపకునకనుచూపొసఁగె."
అని యున్నది. పద్యబాలభాగవతమునగూడ,
" వేంకటేశ్వరు నాజ్ఞ విగతదృష్టికి దృష్టి
దయమీఱ నిచ్చె నేధర్మమూర్తి"

అనియుఁ గలదు. కన్నులులేని యొకగోపకునకు వేంకటేశ్వరుఁడుకరుణించి యొకకన్నుమాత్రము నిచ్చె ననియు,

ఆస్వామియె తిమ్మరాజు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి కడమ కన్నా నీ వాసంగ నలసినదనియాజ్ఞ నిచ్చె ననియు, అంతట నాతఁడు దయతో నతనికిఁ జూపెనఁగె ననియుఁ గవి తెలిపి యున్నాఁడు.

మండువేసవికాలమున నొకప్పుడు తిమ్మరాజు దండుతోఁ బ్రయాణము సేయుచున్నప్పుడు సైనికులకు దప్పిచే నోళ్లెండు కొనిపోవుట నాతని కెఱిఁగింప నాతఁడు నిండుమనంబుతోడ విష్ణుమూర్తిని బ్రార్థించి 'దోని సిరంగరాజు కొండనెత్తమున' తత్క్షణమె యొకనీటిబుగ్గను బుట్టింపఁగా రెండుఘటికల కాల మందు నీరముండెననియు, దీనినెల్లవారు చూచి రనియుఁ గవి:—

" ధన్యుండు రామభూధవుతిమ్మనృపతి
సైన్యసమేతుఁడై చైత్రమాసమున
దండు వోవుచు నుండి తనభటుల్ త్రోవ
నెండిననోళ్ల దప్పెఱిగించుటయును
నిండుచిత్తమున దోని సిరంగరాజు
కొండనెత్తమున వైకుంఠునిఁ దలఁచి
గోవిందు వేడి గ్రక్కున నొక్కబుగ్గ
భూవినుతంబుగాఁ బొడమంగఁ జేసె
నందఱుఁజూడఁగానన్నీర మచట
గ్రందుగా విలసిల్లె ఘటికాద్వయంబు. "

అనుపంక్తులలోఁ దెలుపుటయెగాక పద్యబాలభాగవత మునఁగూడ, "కరుణమీఁగాములగట్టుపై వేసవిఁ బుట్టించె

జలము లేభూనుతుందు" అని చెప్పి యున్నాఁడు. ఈతిమ్మ రాజు మాహాత్మ్యమెట్టి దైనను ఇతఁడసమానయోధాగ్రేసరుఁ డనియొప్పుకొనక దప్పదు. దోనిసిరంగరాజు కొండనెత్తమునకే మీఁగామఁలగట్టని నామాంతరము గలదని తెలిసికొనవలయును. రెండునామములను జేర్చు కవియొక్కఁడే యగుటవలన నట్లూహింప నగును. అయ్యవి వేర్వేఱుప్రదేశము లయి యున్నయెడల నొక్కకవియె యట్లుచెప్పుట సంభవింపదు. అట్లు చెప్పినది సత్యమేయగునేని యసలువిషయముయొక్కసత్యను గూర్చి శంకింప వలసివచ్చును.

ఈతిమ్మరాజునకు

" గండరగూళికి గండర,
గండని కుద్దండరాయగణవారణస్త్రీ
గండాంకున కెంతెంబర
గండనికిన్ బట్టవాడ గజసింహునకున్. "

అని వక్కాణింపఁబడిన బిరుదములలో ' గండరగూళి ' యనుబిరుద మతనిపూర్వుఁ డగుకోటికంటిరాఘవరాజు సంపాదించినదిగాని యితఁడు సంపాదించినది కాదు.

మఱియు,

' చాళుక్యచక్రవర్తికి
మాళవమదభంజనునకున్ మర్దితశకనే
పాళునకు బిరుదుమన్నెవి
భాళునకున్ మన్నెపులికి భాసురమణికిన్.

మన్నెదళధూమకేతువ
మన్నియమ్మృగబేటకార మాళవరాయా
త్యున్నతమస్తకశూలా
మన్నెసురత్రాణబిరుద మన్నెవిభాళా'

అనుపద్యములలో 'మాళవ రాయాత్యున్నతి మస్తకశూలా' యనుబిరుద మితనిపూర్వుఁ డగుసోమదేవరాజు కదనరంగమున మాళవరాజునుజయించి సంపాదించినదిగాని యితఁడు సంపాదించినది కాదు. కావున వీనిపూర్వులు వహించినబిరుదములు కొన్ని యీతనికినిఁ జేర్చఁ బడినది. ఇతఁడు పట్టవాడరాజును, ఉద్దండరాయఁ డనువానిని జయించి నట్లు పైపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁడు కళింగదేశాధీశ్వరుఁ డగునొడ్డియరాయని, జయించుటయెగాక మహామదమలకకుఁ బ్రాణదాన మొసఁగినట్లు కూడ నీక్రిందిపద్యమున సూచింపఁ బడినది.

"కదనధనంజయునకు మహా
మదమల్కప్రాణదాన మతికొడ్డియరా
యదిశాపట్టున కరిరా
యదళవిభాళునకు పాండవాన్వయపతికిన్."

ఇతఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి పట్టాభిషేకసమయమున రాజసభయందుండి తరువాత కృష్ణరాయల పూర్వదిగ్విజయయాత్రలో పాల్గొన్నట్టు కుమారధూర్జటి తనకృష్ణరాయవిజయమునందు "సాకల్యముగఁ గీర్తి సర్వదిక్తటు లందుఁ

ప్రాకటస్థితి నిల్పు నౌకువారు" అనియును, ‹ శీవిగ నౌకువారును కడింది రహీన్ వెలుగోటివారలా రావెలవారు గూడుకొని '. అనియును జెప్పియుండుట వలన ధ్రువపడు చున్నది. అచ్యుతదేవరాయలవారి కాలమునను సామ్రాజ్య సామంతులలోఁ బ్రముఖులై ఇతఁడును, ఇతని కుమారులును నాతనికిఁ దోడునీడగనుండి సర్వవిధములఁ దోడ్పడు చుండిరి. మఱియునీతని తమ్మునికుమారుఁ డగునళియరామరాజునకు సామ్రాజ్యద్రోహి యగుసలకమ్మయును సంహరించిన సందర్భమున నాతని ప్రక్కనుండి యప్పటియుద్ధములోఁ బాల్గొన్నట్లు,

"సలకయతిమ్మాసురదు
ర్విలసితవిలయాబ్ధిలగన విహ్వలవసుధా
వలయస్థితికృతివిపృతో
జ్వలతర ధరణీవరాహ వరబిరు దాంకా"

అనుపద్య బాలభాగవతములోని పద్యమువలన వేద్యమగుచున్నది. ఇంతియగాదు,

‹ కడిమిమై మానువకడ రణక్షోణి
గడుసరి నేదులఖాను జయించె '

సనిద్విపదబాలభాగవతమునందును, ‹ మానువకడ సవాబూని పోరను బరాజయము నొందించె నేశౌర్యశాలి ' యనిపద్య బాలభాగవతమునందును జెప్పియుండుటచేత నితఁడువిజాపుర సుల్తా నగునాలీఅదిల్‌షాహాను మానువదుర్గముకడ జయించె నని నిశ్చయింప వలసి యున్నది. ఇదియు క్రీ. శ. ౧౫౪౮–౯

సంవత్సర ప్రాంతముననో తరువాతనో జరిగియుండును. ఇతఁడు వీరనృసింహ రాయలవారిచే "స్వామిద్రోహరగండ నూపురమును" బహుమానముఁ గాంచి నట్లుగ నీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

"శా. శ్రీమద్వీరనృసింహరాయనృపతిశ్రేయోదయాసాధిత
స్వామిద్రోహరగండనూపురకవిరాజద్రామరాట్తిమ్మభూ
పామిత్యర్జితపుణ్య సత్ఫలసమస్తాశాంతవిశ్రాంతని
స్సీమోర్వీప్రతిపాదనప్రతయశా శీతాంశువంశోనిధీ."

— ఆదవేనికొండరాజు —

పై పద్యమున వీరనరసింహ రాయనిపట్ల ద్రోహబుద్ధితోఁ బ్రవర్తించినవాఁ డెవ్వఁడో చెప్పకపోయినను, ద్విపదబాల భాగవతమున :—

"విక్రమంబున నాదవేనిదుర్గంబు
విక్రాంతు లెన్న వేవేగ సాధించి
సిరులతో వీరనృసింహరాయలకు
బరుషాత్ము దుర్గాధిపతి నొప్పగించి
గరిమ స్వామిద్రోహగండ పెండార
మరిభీకరముగ రాయ లొసంగ నొందె
లాలితకీర్తి విలాసుండు పద్య
బాలభాగవతప్రబంధనాయకుండు."

అని ద్విపదపంక్తులలో నుదాహరించినందువలన నా ద్రోహి యాదవేనిదుర్గాధిపతి యని దెలియుచున్నది. కాని నరపతివిజయమునందు :—

“ క. దీనావను(డౌకొండమ
హీనాధుం డాదవేని నేలుచు బర(గెన్
దానును సుతులును దత్సం
తానం బౌయాదవేని ధామము పేరన్. ”

అనుపద్యమునుబట్టి యాదవేనిదుర్గమున కధీశు(డుగ నున్నవా(డు బుక్కయరామరాజుమూవురుపుత్త్రులలో రెండవవా(డయినకొండరాజనియు, అందువలన నాత(డును నాతని సంతతివారును నాదవేనివారని వ్యవహరింపబడి రనియును దెలియుచున్నది. ఈకొండరాజు తిమ్మరాజు తమ్ము(డనుట సంశయింప(బనిలేదు. ఇత(డు వీరనృసింహరాయునికి నేల ద్రోహిగ నుండుట సంభవించినది ? అన్నయగుతిమ్మరాజు ద్రోహియగు తమ్ముని కొండరాజు నేలజయించి వీరనృసింహరాయునివలన ‘ స్వామిద్రోహరగండపెండేరము ’ నెందుకు(బొందవలసి వచ్చినది ? మొదట వీరలతండ్రి యగుబుక్కయరామరాజు కాచాధీశునిజయించి యాదవేనిదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనియె నని ద్విపదబాలభాగవతమున(జెప్ప(బడియుండుట చేతను, నరపతివిజయమునందు రెండవకుమారు(డయినకొండరాజాదుర్గమును బరిపాలించుచున్నవా(డని చెప్ప(బడియుండుటచేతను, బుక్కయ రామరాజు కాచాధీశుని జయించి యాదుర్గమును కొండరాజున

కిచ్చె ననిసమన్వీంపవలసి యుండును. విజయనగరసామ్రాజ్యము సంగమవంశమునుండి సాళ్వవంశమునకును, సాళ్వవంశము నుండి తుళువ వంశమునకును, తుళువవంశమునుండి యారె వీటివంశమునకును సంక్రమించిన దనుట ప్రసిద్ధచరిత్రాంశము గదా. సాళ్వనరసింహరాయుని కుమారుఁ డగునిమ్మడి నరసింహరాయని సింహాసనమును దుళువవీరనృశింహరాయ (కృష్ణరాయనితండ్రి నరసరాయలు) తొడిచికొనుటకుఁ గోపించి కొండరాజు వీరనరసింహరాయనిపైఁ దిరుగఁబడి యుండును. అప్పుడీతనియన్న యగుపెదతిమ్మరాజే వీరనృసింహరాయని పక్షము వహించి తిరుగఁబడినతమ్ముని యుద్ధృతమును మాన్పి పైగండ పెండేరమును బొంది యుండును. వీరనరసింహరాయలు వానిని క్షమించి యాదవేనిదుర్గము నాతనిస్వాధీనముననే యుంచి యుండును.

—♦ శ్రీ రం గ రా జు ♦—

బుక్కయరామరాజు మూవురుపుత్త్రులలోను గడపటివాఁడు శ్రీరంగరాజు. ఇతఁడె అళియరామరాయలు తండ్రి. వీనిం గూర్చినచరిత్రాంశము లెవ్వియును గానరావు. నరపతి విజయమునందు,

"క. ఆరాజన్యులతమ్ముఁడు
శ్రీరంగాధీశ్వరుండు శ్రితసంరక్షా

ధౌరంధర్యముచే నా
శ్రీరంగాధీశుఁడనఁగ క్షితినుతి గాంచెన్"

అని వ్రాసెనేకాని యాతనింగూర్చిన చరిత్రాంశము నొక్కదాని నైన నుడివియుండలేదు గాని,

"కాఁగనసదృశబాహువిక్రమ నిరూఢిఁ
దనరెఁ గర్ణాటరాజ్యపదస్థుఁ డగుచు
దుర్జయాహితరాజ విధుంతుదుండు
రామరాజేంద్ర శ్రీరంగరాజవిభుఁడు."

అని చెప్పియుండెను. దీనింబట్టి యీ శ్రీరంగరాజు విజయనగరరాయుల యాస్థానమున నుండి నట్లూహింపఁ దగియుండెనుగాని యంతకన్న విశేష మేమియును గానరాదు. మఱియు వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజభూషణకవి (భట్టుమూర్తి) సయితము

"శా. ఆరాజత్రితయంబులో నసమభాణారాతి విజాతదో
స్సారుం డాత్తసుభద్రుఁ డర్జునగుణశ్లాఘ్యుండు నై [పొల్చునా
శ్రీరంగేంద్రుఁ డశేషరాజ్యపదవీసింహాసనాక్షీణ ల
క్ష్మీరాజన్నిజ సంతతిప్రథితుఁడై మించెన్ ధరా [మండలిన్"

అని యభివర్ణించెనేగాని యొక్కచరిత్రాంశము నైనఁ బేర్కొనినవాఁడు గాఁడు. ఇతఁడు కృష్ణరాయనికిమంత్రిగనుండె

నని ఫెరిస్తా వ్రాసినాఁడని హీరాసుఫాదిరి తనయారవీటివంశచరిత్రమున వ్రాసినది సప్రమాణముకాదు (1)

శ్రీరంగరాజుభార్య తిమ్మాంబయనియు, ఆమెవలన శ్రీరంగరాజునకు, కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, తిరుమలరాజు, వేంకటాద్రిరాజు నను నైదుగురుకొమాళ్లు జనించి రనియు వసుచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

“ కం. ఆమనుజేంద్రునకుఁ బురం
ధ్రీమణి యగుతిమ్మమాంబ శ్రీరామునకున్
భూమిజసుత్రామునకుఁ బు
లోమజయునుబలె జగంబులో నుతికెక్కన్.”

“ శా. చేతోజాతసమానమూర్తి యగు నా శ్రీరంగధాత్రీధవుం
డా తిమ్మాంబికయందుఁ గోనవిభుఁ దిమ్మాధీశు రామ
ప్రభున్

---

(1) “We know from Ferishta that he was one of the Ministers of Krishna Deva Raya, and was succeeded in this place by his son Rama Raya.” (The Aravidu Dynasty of Vizianagar Ch. II. page 19.)

ఫెరిస్తావ్రాసిన వాక్యములను బ్రిగ్సు యిట్లు భాషాంతరీకరించెను.

“The affairs of Beejanuggur being in confusion owing to the death of Heemraju who was newly succeeded by his son Ramaraju, against whom rebellions had arisen by several

ఘూంతాశేషవిపక్షు శ్రీతిరుమలేంద్రు న్వేంకటాఖ్యానవి
ఖ్యాతుం గాంచె సురద్రుపంచకము నయ్యంబోధిరాజుం
బలెన్. ”

ఈ యైదుగురిలోను మొదటియిర్వురును ద్విపదబాలభాగ
వతమునందును, వసుచరిత్రమునందును, నరపతివిజయమునం

Roies, he (the Sultan) met with no interruptions to his arms. (Brigg's Ferista Vol. III p. 81.)

“ హీమ్రాజుమరణముఁ జెందఁగా నూతనముగా నాతనిపదవిని బొందిన యాతనికుమారుఁడు రామరాజుపై ననేక రాజులు తిరుగఁ బడినందున విజయనగరములోని వ్యాపారస్థులు గల్లోలముఁ జెందుట చేత నతని (సుల్తాను) యాయుధముల కడ్డంకులు లేకుండెను ” అని యావాక్యముల కర్థము.

ఫెరిస్తావ్రాసిన పైవాక్యముల నమ్మి ‘ విస్మృతసామ్రాజ్యము ’ (Forgotten Empire p. 81.) అను పేరుతో విజయనగరసామ్రాజ్య చరిత్రము వ్రాసినగొప్పచరిత్రకారులగు రాబర్టుస్యూయల్ గారు “ Heem ’ Rajah or, as Briggs renders the name Tim-Rajah-representing the ‘ Timma ’ are referring doubtless to Saluva Timma, the great Minister of Krishna Deva Raya. ” అని వ్రాసి హీమ్రాజు కొడుకైన రామరాజు కృష్ణదేవరాయల ప్రధానమంత్రిశేఖరుఁ డగు సాళువతిమ్మరుసు కుమారుఁ డని నిర్ధారణ చేసిరి. ఇదెంతవింతగానున్నదో చూడుఁడు. అళియరామరాజు తండ్రి స్యూయలను కొన్నట్లు సాళువతిమ్మరాజు కాఁడనియు, శ్రీరంగ రాజనియుఁ దేటపడుచుండ లేదా. ఫెరిస్తానిష్పక్షపాతమైనట్టియు సరియైనట్టియు చరిత్రము వ్రాయలేదని యెఱింగియుండియు హిరానుపాదిరి ఫెరిస్తామాటలనమ్మి శ్రీరంగరాజు కృష్ణదేవరాయలప్రధానమంత్రి యని వ్రాయుట సత్యముకాదు.

ప్రకరణమున వివరించియె యున్నాను. ఇట్లవక్రపరాక్రమం బున దండ్రితాతలు పరిపాలించిన మండలము నళియరామరాయలు గూడఁ బరిపాలించుట పితృపారంపర్య పుసత్వముగా సంభవించినదేగాని యొకయనామక చరిత్రకారుఁడు దెల్పినటులు మహామ్మదుకూలీకుతుబ్షా విజయనగర సామ్రాజ్యముపై దండెత్తివచ్చి కృష్ణదేవరాయలను జయించి తనహిందూసామంత కుటుంబములోనివాఁడయిన రామరాజు నధికారిగా నియమించిన సత్వమువలన సంభవించినది గాదు. ఇతనికిఁ బూర్వముననే అళియ రామరాయలతండ్రి యామండలమును బరిపాలించుచున్నట్టు కందనోలుపుర శాసనము దెలుపుచుండెను గదా. మహామ్మదుకూలీకుతుబ్షా కందనోలు మండలమును కృష్ణరాయల సామ్రాజ్యమునుండి గైకొనినమాట వాస్తవమని విశ్వసింతమన్నను తనవారినెవ్వరిని తురకసైన్యములతో నచటనధికారిగనుంచుట కిష్టపడక కృష్ణరాయలకు మంత్రిగనుండినవానికుమారుఁ డగు రామరాయల నధికారిగ నియమించుట కిష్టపడెనని యెట్లువిశ్వసింపఁ దగును ? ఒకవేళ నితఁడు కృష్ణరాయలకు ద్రోహియై మహామ్మదుకూలీకుతుబ్షాకు లోపడినవాఁడై యీయనామక చరిత్రకారుఁడు వక్కాణించినట్లు తనదేశమును ఆదిల్‌షాహ చూఱఁగొని తన్ను దఱిమివేసి స్వాధీనపఱచుకొనినప్పు డేమియుఁ జేయంజాలక తన ప్రభువుతో మొఱవెట్టుకొనఁగా నాతఁడు ‹ ఛీ ! పాఱుఁబోతా !’ నా రాజ్యముననుండఁ దగవని వెడలనడచిన మాట వాస్తవమని విశ్వసింతుమన్నను, తనకు ద్రోహియై

శత్రుపక్షమునఁ జేరి తన శత్రువుచే దర్బారునఁ బరిభవింపఁబడి వెడలఁగొట్టఁబడినపిఱికిపందను జూచి సంతోషించి శ్రీకృష్ణదేవ రాయలవంటిశూరచక్రవర్తి తనయేకపుత్రికనిచ్చి వివాహము చేసెనన్న నెట్లు విశ్వసింపఁ దగును? రామరాయలయెడఁ గల యసూయ యాయనామక చరిత్రకారునిగాని, చరిత్రకారుఁ డగు ఫెరిస్తానుగాని యిట్టియసత్యకల్పనములకుఁ బురికొల్పినఁ బురికొల్పవచ్చునుగాని యదియొక వింతగాదు. ఇరువదవశతా బ్దిలోనుండిన హీరాసుఫాదిరి వంటిచరిత్రకారుఁడు రామరా యలతండ్రి శ్రీరంగరాజు కృష్ణదేవరాయనిమంత్రియని యొక ప్రక్కనొప్పుకొనుచు తాను వ్రాసిన యారవీటివంశచరిత్రము నందు నాయనామక చరిత్రకారునియొక్కయు ఫెరిస్తాయొ క్కయు నసత్యకల్పనములను సత్యాంశములనుగా విశ్వసించి వ్రాయుట యాశ్చర్యకరముగా నుండకమానదు. రామరాయల మంత్రులలో నొకఁడుగానుండి యాతనిచే నొకప్పుడు కొండ వీడురాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధి పాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన రామయామాత్య తోడరమల్లనునాతఁడు రామరాయలతమ్ముఁ డగువేంకటాద్రి ప్రేరేపణచే రచియించి రామరాయని కంకిత ముగావించిన 'స్వరమేళకళానిధి' యను గ్రంథమున నీక్రింది భావముగలశ్లోకములను వ్రాసి యున్నాఁడు.* చంద్రవంశమున

* ఏషాంకులాలంకృతిరేష జజ్ఞే శ్రీరంగనాథో జితిరాజరాజః
తయాసదాచారదృశా వివింతే రాజర్షిభావం రమితక్షమాయః॥
తిమ్మాంబికా తస్యబభూవ దేవీ సాధ్వీ జనానామివయాసమష్టిః
సతీయశోదావినతానసూయా సుదక్షిణా సత్యవతీ సుభద్రా॥
తపోవిశేషేణ తయోరశేష రాజాధిరాజోఽజని రామరాజః
కన్యాప్రదోఽస్మై సహి కృష్ణరాయః కన్యాపితృత్వం బహుమన్యతేస్మ॥

జనించి యనేకరాజన్యులను జయించియుఁ బ్రకటసాత్త్వికుఁడై సదాచారతత్పరుఁడై రాజర్షిభావముతో నొప్పుచుండెడి శ్రీరంగరాజు సకలసద్గుణగణంబులచేతను యశోదావినతానసూయానుదక్షిణాసత్యావతీ సుభద్రలకు సాటియైన తిమ్మాంబికను వివాహము చేసికొనియెను. ఆదంపతుల తపోవిశేషముచేతవారలకు రామరాజు జనియించెను. అట్టిరామరాజునకు కృష్ణరాయలుతనకూఁతునిచ్చి వివాహముగావించి మహానుభావుఁడైన రామరాజునకు భార్యగా నుండఁదగినకన్యకు దానుతండ్రియై యున్నందులకు గర్వపడుచుండెను.

ఇతఁడు కృష్ణరాయల కల్లుఁడగుటచేతనే ఇతనినామమునకు మొదట 'అళియ' శబ్దము చేర్పఁబడి 'అళియరామరాయ' లని సామ్రాజ్యప్రజలతో వ్యవహరింపఁబడుట సంభవించినది. ఆరవీటివంశములో రామరాయనామములు పెక్కండ్రుండుటచే సామ్రాజ్యాధిపతి కల్లుఁడయిన కారణమున 'అళియరామరాయ' లనునామము సామ్రాజ్యమునఁ బ్రాముఖ్యతను గాంచినది. కృష్ణరాయనియకల్లుఁడయ్యును, కందనోలుమండలమును బాలించుమాండలిక ప్రభువయ్యును, కృష్ణరాయనికాలమున జరిగిన యేప్రసిద్ధదండయాత్రలయందును నితఁడు పాల్గొన్నట్లు చరిత్రమునం దితనినామము వినంబడకుండుటయే చిత్రముగానున్నది. ఈవివాహ మేసంవత్సరమున జరిగినదో యావివరముగూడఁ దెలియరాదు. కృష్ణరాయలకొమార్తె యగుతిరు

మలాంబికను వివాహమాడినవిషయ మొక్కటియే పేర్కొనఁబడియున్నది.

అళియరామరాయలు కృష్ణరాయలసైన్యములో నొక గొప్పసేనాధిపతిగ నుండి యొకతెలుఁగుమండలమునకుఁ బాలకుఁడై పరిపాలించుచుండె నని 'కోయుటో' (Couts) అను చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడనిహీరాసుఫాదిరిగారి యారవీటివంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడినది. కృష్ణదేవరాయలవారు తనయవసానకాలమునకుఁ బూర్వము రాజ్యపరిపాలనాభారము నళియరామరాయల చేతులయందును, సైన్యాధికారభారము నంతను రామరాయలతమ్ముఁడగు తిరుమలదేవరాయలచేతులయందును బెట్టె ననియు, తాను మరణించునపుడు తనసామ్రాజ్యమున కచ్యుతదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేయవలసిన దని 'అళియరామరాయల'కాజ్ఞాపించె ననియు, ఆతనియభిమతమునను సరించి రామరాయలు కృష్ణరాయనిమరణానంతరము నట్లుగావించె నని 'క్వైరోజు' అను చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియుండె ననిపై యారవీటి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడినది.

అచ్యుతదేవరాయలు—రామరాయలు

అచ్యుతదేవరాయలవారు క్రీ. శ. ౧౫౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౫౪౨ వఱకుఁ బండ్రెండు సంవత్సరములమాత్రమే విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతని పరిపాల

నాకాలమునఁ గూడ ‘అళియరామరాయ’ లెట్టిసితి యందుం డియెట్లు గౌరవింపఁబడియెనో సత్యచరిత్రము తేటపడకున్నది. కాని ‘నన్నీజు’ ధనాశాపీడితులు లజ్జాసయూధులగు నీ సోదరద్వయముచేతులలోఁ బరిపాలనాభారము నంతయునుంచి వారేమిచేయుమన్న నదిచేయుచుండె నని యచ్యుత దేవరాయలను నిందించి యున్నవాఁడు. ఈవాక్యములను విశ్వసించి స్యూయలుగారు తమవిస్మృతసామ్రాజ్యమునందు నన్నీజు వ్రాసి నట్లేవ్రాసి యున్నారు. వీనినివిశ్వసించి హీరాసుఫాదిరి పైనుడివిన ‘క్వైరోజు’ వాక్యములను దామువ్రాసిన చరిత్రమునం దుదాహరించి యున్నారుగాని యచ్యుత రాయాభ్యుదయమునఁగాని వరదాంబికా పరిణయమునఁగాని మరియే గ్రంథమువలనఁ గాని తదితరము లయిన శాసనాదులలోఁ గాని, అచ్యుత దేవరాయల దక్షిణదేశ దండయాత్రల సందర్భమునఁ గాని యీసోదరుల నామములు గాని వారు చేసిన ఘనకార్యములు గాని వినరావు. సామ్రాజ్యమున వీరికెట్టిపలుకుఁబడిగలదో యేతద్విషయము గూడ నెందును గానరాదు. అచ్యుతదేవరాయలను నిందించుసందర్భమున ‘నన్నీజు’ వ్రాసినవాక్యములలో నుదాహరింపఁబడినసోదరులిర్వురును వీరుగారనియునుఁ అచ్యుతదేవరాయలభార్యయగు వరదాంబికతోఁబుట్టువు లగుసలకముపెదతిమ్మరాజు, చినతిమ్మరాజు నై యుండవలయు ననినాయభిప్రాయము. ఎందుకన, అచ్యుతదేవరాయలు మరణించునపుడు పులికాటి (తూర్పు

సముద్రతీరమునందలి ప్రశ్రయకావేరి) నుండి యచటఁ బరిపాల
నము సేయుచున్న మాండలిక ప్రభువు రామరాయలు విద్యానగ
రమునకు బయలుదేఱి వచ్చెనని ‘కోఁటియా’ యనునాతఁడు
వ్రాసి నట్లుగ నారవీటివంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడి
నదికావున సామ్రాజ్యభారమునంతయు వహించినరామరాయ
లంతటివాఁడు దూరదేశమునఁ బ్రశ్రయకావేరి యందొకపాల
కుఁడుగా నుండి సామ్రాజ్యాధిపతిమరణకాలమునకుమాత్రమె
విద్యానగరమునకు వచ్చుటసంభవించి యుండదు. ఈయచ్యుత
దేవరాయలమరణానంతరము సంభవించినచరిత్రవిషయములను
బట్టికూడ నీకాలమున నీసోదరద్వయ మంతగాఁ బ్రాముఖ్యత
వహించి యున్నట్లు గన్పట్టదు. వారెట్లో మానముతో దూర
మునుండి కాలము గడుపుకొన్నటుల గనంబడుచున్నదిగాని
యచ్యుతదేవరాయల పలుకుబడిగలిగి సామ్రాజ్యవ్యవహార
ముల జోక్యముకలిగించుకొని యంతగా వ్యవహరించినటుల
గనుపట్టదు. తిరుమలాంబ విరచితమైన ‘వరదాంబికా పరి
ణయ’ మను గ్రంథమునఁ దుళువనరసింహరాయలు దివసకర
కులోత్తంసుఁ డయినరాచిరాజునకు శ్రీరామాంబిక గర్భమున
జనించినయోబమాంబను వివాహము చేసికొనఁగా నామెవలన
నాతనికచ్యుతరాయలనుకుమారుఁడు కలిగె ననియు, ఆకుమా
రునకు సలకరాజుపుత్రులగు తిరుమలరాజను నామములుగలిగి
యచ్యుతదేవరాయలకు మంత్రులుగ నున్నయిర్వురసోదరులకు
చెల్లెలుగ నున్నవరదాంబిక వివాహముగావింపబడె ననియు,

వారలకు తిరుపతివెంకటాద్రీశుని కృపాతిశయముచే కుమారుఁడుపుట్టిన నతనికి వేంకటాద్రి యనిపేరుపెట్టి యచ్యుతదేవరాయలు తాను పట్టాభిషిక్తుఁ డయినవెనుక నాతనియువరాజుగఁ జేసె ననియు వ్రాయఁబడి యున్నది. దీనినిబట్టి అచ్యుతదేవరాయలకు మంత్రులుగనున్నవారు సలకరాజుపుత్త్రులును మఱందులు నగుపెదతిమ్మరాజు, చినతిమ్మరాజు ననుసోదరులని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. * విదేశీయు లయినచరిత్రకారుల కీభేదము తెలిసికొన సాధ్యముగాక యీమంత్రిపదవులను రామరాయలకును నాతనితమ్ముఁ డగుతిరుమలరాయనికని ముడిపెట్టి యేమో వ్రాసి యున్నారు. వారివ్రాఁతలు విశ్వాసపాత్రములు గావు. కాఁబట్టి యచ్యుతదేవరాయలకాలమునఁగూడ నంతప్రాముఖ్యులుగ నున్నటుల గనుపట్టదు.

చిన్నవేంకటాద్రిపట్టాభిషేకము

అచ్యుతదేవరాయలు విద్యానగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయినపుడే యతఁడు సలకరాజుపుత్త్రిక యగువరదాంబికను బట్టమహిషిగను, ఆమెపుత్త్రుఁ డగుకుమార వేంకటాద్రిని యువరాజుగను జేసె నని రాజనాథకవి విరచిత మగునచ్యుతరాయాభ్యుదయ మను గ్రంథమునఁ దెలుపఁబడియున్నది.

* సతతవిరచితానేకదానయోః అసాధారణభుజాప్రధానయోః అఖిలలోకకృతబహుమానయోః తిరుమలరాజాభిధానయోః ఉభయయోః ప్రధానయోః అవరజావరదాంబికాభిధానావరవర్ణినీ......తపోవనముపగతవతీ

ఈగ్రంథమున నచ్యుతరాయల పట్టాభిషేక కాలమునకు వాని తండ్రి నరసరాయలుకూడ బ్రదికియున్నట్లు దెలుపఁబడియున్నది. ఇదెంతవఱకు సత్యమో దెలియరాదు. అచ్యుతరాయల పరిపాలనకాలమున వానిమఱదియగు సలకము చినతిమ్మరాజు ప్రధానమంత్రిగనుండి రాజ్యభారము నంతయుఁ దానేవహించి యారవీటి వంశమువారికి నెవ్విధమైన ప్రాముఖ్యత కలుగకుండ బహుజాగరూకతతో వ్యవహరించి నటులు గనుపట్టుచున్నది. సామ్రాజ్యములోని మాండలిక ప్రభువులును రాజబంధువులు నీతని నంతగా బ్రేమించినవారుగాఁ గనుపట్టరు. విదేశీయులయిన చరిత్రకారులు గూడ ననుకూలముగా వ్రాసియుండలేదు. అచ్యుతదేవరాయల మరణానంతరము సలకము చినతిమ్మరాజు తనమేనల్లుఁడగుచిన్నవేంకటాద్రీంద్రుని క్రీ. శ. ౧౫౪౧ సంవత్సరములోఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించెను. ఈచిన్నవేంకటాద్రిరాజు పట్టాభిషేక కాలమునకుఁ బదునెనిమిది సంవత్సరములయినఁగడవనిబాలుఁ డని చెప్పఁ దగును. ఇతనికినప్పటికి వయస్సెంతయుండెనో యెవరును సరిగాఁజెప్పఁ జాలకున్నను బాలుఁడని యైకకంఠ్యముగా నెల్లవారు నంగీకరించియున్నారు. కనుక సామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడు నిర్వహింపవలసినకార్యభార మంతయు సలకముచినతిమ్మరాజుపైఁ బడియెను. అతఁడు సమర్థుఁడు గాడు; బుద్ధిమంతుఁడు గాఁడు; అదియునుంగాక విశేషించి దురాశకలవాఁడుగను, ఒక్కొక్కప్పుడవివేకపుం బనులొనర్చువాఁడుగను నుండెను. ఈకాలము

నందలి సామ్రాజ్యవైభవ మింతయంత యని చెప్ప నలవి కాదు. సామ్రాజ్యమునందు నత్యల్పకాలములో నతివేగమునఁ బదిపదునైదులక్షల సైన్యమును సమకూర్ప వచ్చును. ఈసామ్రాజ్యమున నప్పటికి మూఁడువేలయేనుఁగులతోఁ గూడిన గజసైన్యమును, అరాబియా, పారశీకములనుండి రప్పించిన నలుఁవదివేల గుఱ్ఱములతోఁ గూడిన యాశ్విక సైన్యమును గలదు. ధనికులయిన సామంతమాండలికు లైనప్రభువులు పెక్కండ్రు కప్పములు చెల్లించువారు గలరు. సమీపస్థులయిన పెక్కండ్రు మహారాజులు సామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినవారుగా నుండిరి. ఇదిగాక యీసామ్రాజ్యమునందలి నదులలో బంగారమును, కనములలో వజ్రములు మొదలగు నవరత్నములు లభించుచుండెను. ఎన్నివిధములచేతఁ బరిశీలించి చూచినను నాకాలమున విజయనగర సామ్రాజ్యము మహోచ్చస్థితి యందుండి శత్రువులకు గన్నెఱ్ఱ నలుపుచుండెనన్న నతిశయోక్తియెంతమాత్రమును గాఁ జాలదు. ఇట్టిసామ్రాజ్యమునకు నొకబాలుఁ డధిపతికావలసి వచ్చెను. తత్సామ్రాజ్యభార నిర్వాహకకర్త దురాశాపీడితుఁడు దుర్మార్గుఁడు నయ్యెను.

—♦ సలకముతిమ్మరాజు—రామరాయలు ♦—

అంతఃపురములోని రాణులకును మాండలికులయిన ప్రభువులకును, పెక్కండ్రుజనులకుఁ గూడ సామ్రాజ్యభారము సలకము చినతిమ్మరాజు వహించుట సమ్మతముగా

లేకుండెను. అందుముఖ్యముగాఁ గృష్ణదేవరాయలభార్య లగు తిరుమలదేవికిని, చిన్నాదేవికిని సామ్రాజ్యభారము నళియ రామరాయలును, వానిసోదరులును వహింపవలయు నని పెద్ద కోరిక గలదు. సామ్రాజ్యపరిపాలనా భారము నళియరామ రాయలకును వానిసోదరులకును విడిచిపెట్టి కోశాధికారభార మునుమాత్రము వహింపవలసిన దని సలకముచినతిమ్మరాజు నకు మాండలికప్రభువులు తెలియఁ జేసిరి కాని యాతఁ డం దుల కంగీకరింపఁ డయ్యెను. ఇతనిపరిపాలనము సామ్రాజ్య మునకు గొప్పముప్పు తేఁగల దనుగట్టినమ్మకము గలవా రగు టచేత రామరాయలును వానిసోదరులును విద్యానగరమును విడిచిపోవ నిష్టపడలేదు. అభిప్రాయభేదము లుదయించుట చేతను, సామ్రాజ్య మపహరింపవలె ననిదురాశతోఁ గూడి యున్నవాఁ డగుటచేతను, విద్యానగరమున వారలయునికి తన సంకల్పమును విచ్ఛిన్నముచేయు నట్టిదిగ నుండుటచేతను, సల కము చిన్నతిమ్మరాజు దురాలోచనమునకు లోనయి యాసో దరులను చెరపట్టి యుంచవలె నని ప్రయత్నించెను. వీరినిమా త్రమెగాదు. తన ప్రయత్నముల కడ్డముతగులువారని తనకుఁ దోఁచినవారినెల్లరను బంధింపఁ గుట్రలు చేయ మొదలుపె ట్టెను. వీనిదుష్ప్రయత్నములను కుట్రలను దెలిసికొని యనేక మాండలికప్రభువులు విద్యానగరమును విడిచిపెట్టి స్వస్థాన ములకుఁ బోయిరి. అట్లుపోయి కొందఱు విద్యానగరముతో సంబంధమునువీడి స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నింపు చుండి

రని కోరెదయాయనునాతఁడు వ్రాసి యున్నాఁడు. అప్పుడళి యరామరాయలుగూడ తనసోదరు లిర్వురతోను విద్యానగర మును విడిచి పోయెను. వీరికి ద్వేషము ప్రభువయిన చిన్నవేం కటాద్రిపై నెంతమాత్రము లేదు. వానికార్యకర్త యైనసల కము చినతిమ్మరాజు పయినమాత్రమె గలదు. వారు సేనలను సమకూర్చుకొనివచ్చి యాదుర్మార్గుని శిక్షింపఁ జూచుచుండిరి. ఇంతలో సలకముచిన్నతిమ్మరాజు చేయుచుప్పరిపాలనము బహుక్రూరముగాఁ బరిణమించుచుండెను. రాజభండారము లోనిధనము నంతయుఁ గుట్రచారుల లంచముల క్రిందను, దుష్కార్య నిర్వహణము కొరకును దుర్వ్యయము నలుపు చుండెను.

సలకముతిమ్మరాజు ద్రోహకృత్యములు

ఇతఁడు మాయోపాయముచేఁ దనకుఁ బ్రతిపక్షులుగా నున్న ప్రభువుల రప్పించి వారలను జంపఁ బ్రయత్నించెను. వీనిమాయలోఁ దగుల్కొని మొదటవచ్చిన కొందఱగ్రుడ్లు పెఱికించెను. ఈసమాచారమును విని వెనుకవచ్చినవారు మరలిపోయి పగఁదీర్చుకొనఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండిరి. సామాన్యప్రజలు వాని నెదుర్కొనఁ జాలరైరి. హిందూ సామ్రాజ్యరాజధాని యగువిజయనగరమున సంభవింపనున్న విప్లవమునకు గోలకొండవిజాపురసుల్తాను లత్యంతసంతోష ముతో నేరీతిగఁ బరిణమించునో యని వీక్షింపుచుండిరి. ఇట్టి

సమయమున సార్వభౌముని తల్లియగు వరదాంబికా దేవియు గూడ సోదరుని దుర్నయమును జూచి భరింపఁ జాలక తన కుమారుని, వానిసామ్రాజ్యమును గాపాడినయెడల విశేష ముగా ధనమునొసంగుచున్నా ననివిజాపుర సుల్తానగుఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షాహాకు రాయబార మంపెననియు, ఆరాయబారమును మన్నించి యాతఁడు తనసైన్యముతో విద్యానగరమునకు వచ్చుచుండుటవినిని సలకముతిమ్మయ విశేషధనముతో రాయబారులను నాతనికడకుఁ బంపి వెనుకకు మరలించెననియు 'కోరియా' యనునొక విదేశీయుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. రాణి దిక్కులేనిపక్షివలె వానిచేతిలోఁ జిక్కెను. అంత నీద్రోహి తనపదవిని బలపఱచుకొనుటకును, తనమేనల్లునిపక్షమును బూని సామ్రాజ్యములోపలఁగాని వెల్పలఁ గాని తనతో నెవ్వరును యుద్ధముచేయ సాహసింప కుండుటకును, తనమేనల్లుఁడును సార్వభౌముఁడు నగుచిన్న వేంకటాద్రిని వాని పినతండ్రులిద్దరను వానిదాయాదితోసహా నల్వురను సంహరించెనని 'కోరియా' యనునాతఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

అచ్యుత దేవరాయల తమ్ముఁడు రంగరాయలు వీనిచే తంబడి మ్రగ్గెనుగాని వానికుమారుఁడు సదాశివరాయలు మాత్ర మీద్రోహి పాలంబడి మడియకుండుట వానియదృష్ట మని భావింపవలయును. రాణి వరదాంబికాదేవిగతి యేమయ్యెనో యిటుపై నెంతమాత్రము వినంబడదయ్యెను. ఆహా! రాజ్యకాంక్ష యీదురాత్ముని యెంతటిదౌష్ట్యమునకుఁ బురి

కొల్పినది ? ఇంక నీతఁడు విజయనగర సామ్రాజ్యమునఁ దాను బట్టాభిషిక్తుఁ డగుటకు సద్గుణసహసామర్థ్యముగల వారెవ్వరు లేరని తలంచెను. అంత ధైర్యసాహసములు ముప్పిరిగొన సామ్రాజ్యవజ్రసింహాసనము నాక్రమించి యధిష్ఠింపఁ జూచెనుగాని తనకు రాఁబోవుముప్పు నెఱుంగఁ డయ్యెను. అతనిస్వామిద్రోహమునకెంతయు దుఃఖపడుచున్నవారయినను, కొందఱు ప్రభువు లతనియధికారమునకు లోపడియు, నతఁడుగావించు దౌష్ట్యములకు మనస్సు విఱిగిపోయిన వారయి విజాపుర సుల్తాను ఇబ్రహీముతోఁ గుట్రలుచేయ నారంభించి సాళకము తిమ్మయ నధికారపదవినుండి తొలఁగించినయెడల విజయనగర సామ్రాజ్యకిరీటము నాతని కొసంగి శతవిధముల తోడ్పడ గల వారమని వాగ్దత్తము చేసిరనియు, దీనినంతయుఁ దెలిసికొన్న వాఁడయి యాద్రోహి తనకిష్టుఁ డైనవాని నొకరాయబారిని సిద్ధముచేసి వానిపరముగా నాఱులక్షల హొన్నుల ద్రవ్యము నొసఁగి యీధనము విజాపురసుల్తా నగుఇబ్రహీమున కిచ్చి తనకు తోడ్పడవలసిన దనియు, నట్లుతోడ్పడిన యెడల తానతనికి సామంతుఁడ నై యుండుటయెగాక యీయుపకారమునకు బదులుగా దారిబత్తెములకుగాను దినమునకు మూఁడు లక్షలహొన్నుల నదనముగా నిచ్చుటకు సంసిద్ధుఁడనై యున్నాననియు, నాపక్షమున నచ్చఁజెప్పి వానిఁదోడ్కొని రావలసినదని ప్రోత్సహించి యారాయబారిని విజాపురమునకుఁ బంపించెననియు, అనాయాసముగా లభించెడు నీలక్ష్మి పదవికి

పొంగిపోయిన మనస్సంతోషము గలవాఁడై వృద్ధసేనాని యగుఅసాదుఖానుఁ బ్రేరేపింప నతఁడు వెంటనే బయలుదేరి యేవిధమైన యడ్డంకులునులేక స్వేచ్ఛగా విజయనగర మునకు విచ్చేసె ననియు, స్వామి ద్రోహియైన సలకము తిమ్మయ తనమిత్రులగు ప్రభుపుంగవులతో నెదురుగాఁ బోయి వానిసింహాసనముపయి కూరుచుండఁ బెట్టియేడుది నములు నగరమునం దంతట వేడుకలు జరిపించి రనియు 'కోటియా,' 'ఫెరిస్తా' లను చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. వీరియుభయుల వ్రాఁతలకుముఖ్యవిషయమున నేకీభావమున్నను వివరములలో నేకీభావము గన్పట్టదు. వీరిలో 'కోటియా' విదేశీయుఁడు. రెండవవాఁ డయినఫెరిస్తా రామరాయలకు గర్భ శత్రువు. విజయనగరసామ్రాజ్యమునెడ ననురాగము లేనిచరి త్రకారుఁడు, అహమ్మదునగరసుల్తా నగునిజాముషాహా కొల్వు కూటమున నున్నమహమ్మదుమతస్థుఁడు. దేశీయులును, సమ కాలికులును విజయనగరసామ్రాజ్యమునందున్నవారును వ్రాసిన వ్రాఁతలతో వీరివ్రాఁతలను సమన్వయింపఁ జేసి సత్యసంశోధనఁ జేసినఁగాని సత్యచరిత్రము బయలుపడదు. ఆకాలమునందు విజ యనగరసామ్రాజ్యమునకు నారవీటివంశము పెట్టనికోటగ నుం డెను. సలకముతిమ్మయగావించినద్రోహకృత్యములమూలమున విజయనగరరాజధాని మహావిప్లవముపాలయి హిందూసామ్రా జ్యము వినాశముఁ జెందనున్నకాలమున నీయుపద్రవము నడంచి సంరక్షింపఁ గలమహాసమర్థుఁ డగువీరాగ్రగణ్యు నొకనిఁ బ్ర

పాదింపు మనిసామ్రాజ్యములోని ప్రజ లనుదినము నిష్టదేవత లను బ్రార్థించుచుండిరి. సామ్రాజ్యములోని ప్రభుపుంగవులలో నధికసంఖ్యాకులదృష్టులు రాజబంధువులలోఁ బ్రముఖుఁడై యుధిష్ఠిరునకుభీమార్జునులవలె చేదోడు వాదోడుగా నుండి భక్తితాత్పర్యములతో తిరుమలరాయ వేంకటాద్రులనుసోదర ద్వితయముచే సేవింపఁబడు చున్నయళియరామరాయలపై ప్రసరింపసాగినవి. ఈద్రోహి బాఱిపడక విజయనగరరాజధాని నుండి తప్పించుకొనిపోయినసనాఁటనుండి పిఱికిబంటులై మౌన ముతో నొకచోట నొదిగి కూరుచుండినవారు కారు.

—♦ అళియరామరాయల దండయాత్ర ♦—

అళియరామరాయ లట్లుసోదరు లయినతిరుమలరాయ వేంకటాద్రులతో విద్యానగరమును విడిచిపెట్టిపోయి మున్ముందుగా గుత్తి, పెనుగొండ, గండికోట, యాదవాని, కందనోలు దుర్గముల కధిపతులయినవారిని స్వాధీనపఱచుకొని యాయా సీమలసైన్యముల నసంఖ్యముగా సమకూర్చుకొని అచ్యుతదేవ రాయలతమ్ముఁడును, సలకముతిమ్మయచేఁ జంపఁబడినవాఁడును నగురంగరాయలకొడుకు సదాసివదేవరాయ లేగిరిదుర్గముననో దాఁగొని యున్నవాఁ డని తెలిసికొని తొలుతవానినిరప్పించుకొని యాతనికభయప్రదాన మొసంగి, తమకులదైవమైనతిరుమల వేంకటేశ్వరులసన్నిధానమున మఱదియు, బాలుఁడు నగునాతని విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించి యట

నుండి బయలువెడలివచ్చి గుత్తిదుర్గమునఁ బ్రవేశించి కొంతర క్షణాసైన్యముతో సదాశివరాయని నచటనిలిపి, తనపెద్దతండ్రి యగునౌకుతిమ్మరాజు వానిపుత్త్రులుమొదలుగా బంధువర్గము తోడను, సొన్నలాపురముహండేహనుమప్పనాయఁడు, పెమ్మ సానిపెదతిమ్మప్పనాయఁడు, మెసాపెద్దప్పనాయఁడు మొదలుగా సామంతవీరవర్గముతోడను గూడి యసంఖ్యాకసైన్యములతో తిరుమలరాయవేంకటాద్రులు తనకంగరక్షకులుగా నుండి సేవిం పుచు వెంటరా రణభేరి మ్రోగించుచు మహారభసముతో సల కముతిమ్మరాజుపై దండయాత్ర సాగించి వెడలి విద్యానగర మును సమీపించుచుండెను.

ఈదండయాత్ర మొదలుపెట్టుటకుఁ బూర్వమె "మీరు చేసినద్రోహమునకు మేమెంతయుదుఃఖపడుచున్నవారమైనను, దీనినంతనువిధివశమయినకార్యముగా భావించి మేము మీకు వినయవిధేయులమై మీయధికారపాలనమునకు లోపడి యను వర్తింపఁ గలవారముకాని యీసామ్రాజ్యమున కపాయకరు లును శత్రువులు నగుతురకప్రభువులనుమాత్రము మున్ముం దుగా విజయనగరమునుండి పంపివేయవలసినదిగాఁ బ్రార్థించు చున్నారము" మనియొకజాబు వ్రాసి గుత్తిదుర్గమునుండి సలకము తిమ్మయకుఁ బంపించెననియు, అతఁడందుల కెంతయు సంతో షించి యీసమాచారమును విజాపురసుల్తానునకుఁ దెలియఁ జేసి తాముచేసికొన్న యొడంబడికప్రకారము మేఁబదిలక్షల హొన్నుల నాతనికొసంగి యతని వానిరాజ్యమునకుఁ బంపి

వేసె ననియు, 'కోటియా, ఫెరిస్తా' లు వ్రాసియున్నారని యారవీటివంశ చరిత్రమునందు దెలుపబడెను. వీరి వ్రాతలంతగా విశ్వాసపాత్రములు గావు. ఈపట్టున సందర్భమున విజాపురసుల్తాను దురాశతో జేసిన దురాలోచనలను, వాండిపయమిత పరిభవమును గప్పిపెట్టుటకును, అళియరామరాయల ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠలను గొంచెపరచుటకును వ్రాసినవ్రాతలు గాని యసత్యములుగావు. “ఆలీఇబూ అజీజుఅల్లాతబతాబాయి” అనుచరిత్రకారుడు తానువ్రాసిన 'బురహాన్; ఈ. మా అసిర్' అను గ్రంథమున విజాపురసుల్తాను తానెవ్వరివలన నాహూతుడుగాక తనంతతానే విజయనగరమునకు వచ్చె ననియు, సలకముతిమ్మయ సుల్తానుకు ద్రవ్యము నొసంగ లేదనియు, సుల్తానురాక విని సలకముతిమ్మయ విజయనగరమును విడిచి పారిపోయెననియు, విజాపురసుల్తానుసేనాని యగుఅసాదుఖాను విజయనగరమునకు రావలసినదని సలకముతిమ్మయకు జాబు కూడ వ్రాసె నని దెలిపి యున్నాడని యారవీటివంశ చరిత్రమునందే వక్కాణింపబడి యున్నది. అహమ్మదు నగరమున నైజాంషాహి దర్బారుననుండి వ్రాసిన 'మహమ్మదుఖాసిం ఫెరిస్తా' వ్రాతలనమ్మవలయునా? 'ఆలీఇబూఅజీజు అల్లాతబతాబాయి' వ్రాతలు నమ్మవలయునా? మఱియు 'బసాతిన్-ఉస్-సలాతిన్' అనుపారసీభాషాగ్రంథమున సలకముతిమ్మయ విజాపురసుల్తానుకు ౭౭ లక్షల హొన్నుల ద్రవ్యము నొసంగెనని వ్రాయుచు మఱియొక సమాచారము వలన ౮౦ లక్షల

హొన్నుల ద్రవ్యము నొసఁగఁ బడినట్టు దెలియుచున్న దని గూడఁ లిఖింపఁబడి యుండెను. ఇంత ద్రవ్యమును విచ్చల విడిగా వెచ్చపెట్టఁ గలిగిన భాగ్యశాలియగు సలకము తిమ్మయ మిత్రులగుమంత్రులను నళీయరామరాయలులంచముల నిచ్చివశ్యులనుగావించుకొనుటచేత రామరాయలు స్వపరివార ముతో విజయనగరద్వారమునుసమీపించినంతనే యామంత్రు లెల్లరు నగరద్వారములను దెఱచివేసి రనిమహమ్మదుఖాశిం ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇంతియగాదు సలకముతిమ్మ యకును రామరాయలకును యుద్ధము జరిగినట్లే చెప్పఁడు. సలకముతిమ్మయ యుద్ధములో మరణించి నట్లు ప్రశంసింపఁడు. ఆత్మహత్య చేసికొని సలకముతిమ్మయ చచ్చె నఁట! హీరా సుఫాదిగిగారి విశ్వాసమునకుఁ బాత్రమైన మహమ్మదు ఖాసింఫెరిస్తావాక్యము లిట్లున్నవి. "తానువంచింపఁబడిన విష యమును దెలిసికొని యంతఃపుర రాజమందిరమునఁ దల్పు లుబిగించుకొని నిరుత్సాహమూలమున పిచ్చిపట్టిపోయి రాజు గారియేనుగులు, గుఱ్ఱములు, మొదలగువానిగ్రుడ్లు పెరికిం చియు, తోఁకలుగోయించియు, తనశత్రువులకు నిరుపయోగ ములగునటులు గావించె నఁట. అనేకయుగములనుండి వంశ పరంపరగా సంపాదింపఁబడిన వజ్రములు, కెంపులు, పచ్చలు మొదలుగా నవరత్నరాసులను, అమూల్యములగు మౌక్తిక రాసులను బెద్దపెద్దతిరుగటి రాళ్లలోఁ బోయించి విసిరించి పొడుము గావించి భూమిపై చల్లించెనఁట! అంతనతఁడు తన

గదిలోని యొక స్తంభమునకు వాఁడిగలకత్తి నొకదానిమొన పైకుండునటులు బిగింపఁజేసి యది తనవక్షస్థలమును భేదించుకొని వెన్నుపైకి వచ్చునట్లుగా గొప్పవడ్వున వచ్చి దానిపైఁ బడి ప్రాణములఁ గోల్పోయె నఁట! అంత నగరద్వారములతలుపులు తెఱువఁ బడిన వఁట! ఈఫెరిస్తా వ్రాసిన దానితో 'కోరియా' యనుపోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁ డేకీభవించుటయె గాక 'సలకముతిమ్మయ' విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపతిగఁ జావవలెనను కోరికతో నట్లుచచ్చె ననికూడ వర్ణించెనని యారవీటివంశచరిత్రమునందు హీరాసుఫాదిరి నుడువుచున్నాఁడు.

—• సలకముతిమ్మయ యుద్ధముచేసి మడియుట •—

హీరాసుఫాదిరి కోరియాఫెరిస్తాలు శాస్త్రోక్తముగ నిష్పక్షపాతమైనచరిత్రను వ్రాసిరని నమ్మి వారివ్రాఁతల నాధారముగాఁ జేసికొని అళియరామరాయల చరిత్రములోని మూలసత్యమును గ్రహింపఁజాలక దుర్భ్రమపాలయి చరిత్రమునంతయుఁ దాఱుమాఱుచేసి వ్రాయుటెంతయు శోచనీయము. వీరు తామువ్రాసినచరిత్రమునం దొకచోట "రామరాయలువచ్చువఱకు విజయనగరమునందు విజాపురసుల్తాను నిలిచియుండెననియు, వీనివలనె బరీదుషాహా, నిజాముషాహా, కుతుబ్షాహాలాతనికి (సలకముతిమ్మయకు) దోడ్పడు చుండిరనియు హాండేవారి అనంతపురచరిత్రము దెలుపుచున్నది. సలకముతిమ్మయతో మైత్రిచేసికొన్న యీప్రభువులందఱితోను యుద్ధము

చేయుటకు సాహసించిన రామరాయల పరాక్రమమును వినుతించుట కుద్దేశింపఁబడినట్లు గన్పట్టుచున్నదికాని యీమైత్రానుబంధమునుగూర్చి ఫెరిస్తాయొకపలుకైనఁ బలికియుండలే" దని వ్రాసి యున్నారు.(1) మఱియొకచోట "పైనుదాహరింపఁబడిన తెలుఁగుకావ్యములు రామరాయల పరాక్రమశక్తిని వానిగుణములను ప్రసిద్ధపఱచుటకుగాను నతఁడు తనప్రతిస్పర్థికి వినాశకుఁడైనట్లుగాఁ దెలుపుచున్నారు; కాని యిదికవులెల్లరు ననుశ్రుతముగా నవలంబించెడి మార్గ" మని వ్రాసియున్నారు. (2) ఈపైయభిప్రాయములవలన రామరాయలయెడ వీరికెట్టి భావముగలదో యయ్యది విస్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అనఁగా రామరాయలు తిమ్మయను బ్రతిఘటించి స్వశక్తిచే సేనలను సమకూర్చుకొని తిమ్మయపై దండయాత్ర సాగించి యాతనితోఁ గాని యాతనికి సాహాయ్యముఁజేయ వచ్చిన విజాపుర సుల్తానుతోఁ గాని తదితర సుల్తానులతోఁ గాని యుద్ధముచేయకయే, తిమ్మయయనుచరవరమునకు లంచములనొసఁగియు, సలకముతిమ్మయ తనకుఁదోడ్పడవచ్చినవిజాపుర సుల్తానుకు నసంఖ్యాకముగా ద్రవ్యమునొసంగి వానిస్వస్థానమునకుఁ బంపివేయునట్లుగా మోసబుజాబును వ్రాసియు, వారల సాహాయ్యము లభింపకుండఁజేయ రామరాయలుచేసినమోస

(1) The Aravidu Dynasty of Vizanagar. Page 9 foot note 5.

(2) Ibid Page, 11 foot note 7.

మను దెలిసికొని యాద్రోహి తెంపరియై విద్యానగరమును వైభవహీనమ్ముగాఁ జేసి తుదకు దారుణమైన యాత్మహత్య చేసికొని చావఁగాఁ గృష్ణరాయనిరాణుల యాజ్ఞ శిరసావహించి హతశేషులు ద్వారములు తెఱచి యామహానగరమును రామరాయలచేతఁబెట్టి రనివీరియభిప్రాయము. ఇదియెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రమయిన సత్యము గాదు. అచ్యుతదేవరాయనిభార్య వరదాంబికాదేవి సామ్రాజ్యము తనకొడుకునకు నిలుచునట్లుగాఁ దనకుఁ దోడ్పడినయెడల విశేషద్రవ్యము నొసంగెద నని యాహూయముచేయ, విజాపురసుల్తాను స్వసైన్యముతో బయలుదేఱివచ్చుచుండ, సలకముతిమ్మయ దెలిసికొని, తనరాయబారులమూలమున విశేషద్రవ్యమునొసంగి, యాతఁడుమరలితనరాజధానికిఁ బోవునటుల చేసెనని మొదటవ్రాసిన 'కోఱియా' మఱియొకచోట సలకముతిమ్మయను బ్రతిఘటించి తొలఁగిపోయినయాతనిప్రతిపక్షమువారు (రామరాయలపక్షమువారుకాఁబోలు) విద్యానగరము స్వాధీనముఁజేసి యాతనిపరిపాలనమునకు లోపడివ్యవహరింతుముగానఁ దమకుఁ దోడ్పడి సలకముతిమ్మయను రాజ్యభ్రష్టుని గావింపవలసినదని ప్రార్థింప, నాతఁడు సమ్మతించి రాఁదలంచియుండ, సలకముతిమ్మయ తెలిసికొని రాయబారులద్వారాయాఱులక్షలహొన్నులనుబంపించి, విద్యానగరమునకువచ్చి తనకుఁదోడ్పడినయెడల దారిబత్తెముల క్రిందను దినమునకుమూఁడులక్షలహొన్నులచొప్పున నిచ్చుటయేగాక తనకుసామంతుఁడనై కప్ప

ము చెల్లించుచుందు ననియు వారిచేఁ జెప్పించి, వానిపై స్యము లతోసహా వానిని రప్పించి, విద్యానగరసింహాసనమున వానిని గూరుచుండఁ బెట్టి యేఁడుదినములు మహావైభవముతో వేడుకలు జరిపియుండె ననియుకొందఱు ప్రభువులుగూడ నాతనిసామ్రాజ్యాధిపతిగా నొప్పుకొనిరనియు, రెండవమాఱు వ్రాసియున్నట్లుగా హీరాసుఫాదిరి తాను, వ్రాసినయారవీటివంశచరిత్రమునందే దెలిపి యున్నాఁడు. (1) మొదట వ్రాసినదిసత్యమో, రెండవమారు వ్రాసినది సత్యమో, హీరాసుఫాదిరి నిర్ధారణచేసి యుండలేదు. రెండువిధనములుగూడ సత్యమై యుండు నని వీరియభిప్రాయమై యుండవచ్చును. సామ్రాజ్యధనాగారమంతయు సలకముతిమ్మయచేతిలో నుండె నుగాని యళియరామరాయలచేతిలో లేదనివారే యొప్పుకొను చున్నారు. లక్షలకొలదిహొన్నుల ద్రవ్యమును విజాపురసుల్తానునకు సమర్పింపఁగలిగినసలకముతిమ్మయ ధనాశాపీడితులయినతనయనుచరవర్గమునకు దృప్తికలుగునట్లు ధనమునొసంగి తనప్రక్కనుంచుకొనుట కేలసాధ్యపడ దయ్యెను ? వీరలకు లంచముల నొసంగుటకు నాకస్మికముగారాజధానివిడిచి సోదరద్వయముతోఁ బాఱిపోయినరామరాయల కీప్రభువులకందఱకు లంచముల నొసంగి తనప్రక్కకుఁ ద్రిప్పుకొనుటకు వారలకు ధనమెక్కడనుండి యొక్కమాఱుగాలభించినదియు నిర్ధారణము

---

(1) A. D. V. Page 6; Correa. Page 247—8
Ibid Page 8; Correa, Pages 277—278—279.

చేసి యుండలేదు. సలకము తిమ్మయ స్వాధీనములో నున్న ప్రభువు లెల్లరు రామరాయలవలన లంచములు తిన్నవారే యైన యెడల సామ్రాజ్యమునకు ప్రబలశత్రువయిన విజాపురసుల్తానుని రప్పించి విజయనగరరత్నసింహాసనమునఁ గూరుచుండఁ బెట్టుట కెట్లుసహింపఁ గలిగిరో షేరాసుఫాదిరి తెలిపి యుండలేదు. మఱియు విజాపురసుల్తానువంటి గడుసరి ప్రభువు తనశత్రురాజ ధానిలో సామ్రాజ్యసింహాసనముపఁ దన్నుఁ గూర్చుండఁ బెట్టి తన్ను సామ్రాజ్యాధిపతినిగాఁ జేసి, సామంతులై తన్నుఁ గొల్చుట కంగీకారము దెలిపియున్నప్పుడు, పిఱికిపందయై రాజ ధానివిడిచిపెట్టి పాఱిపోయినవాఁడు వంచనతో వ్రాసినజా బును నమ్మి సలకము తిమ్మయ ప్రార్థించినమాత్రమునఁ దనకు స్వప్రయత్నపూర్వకముగా లభించినయీశత్రుసామ్రాజ్యమును, సింహాసనమును విడిచిపెట్టి ద్రవ్యమునుమాత్రము గ్రహించి వెడలిపోవు నంతటియవివేకి యని గ్రహింప నగునా? రామరా యలపక్షమువారు విజాపురసుల్తానునకు సామంతులమై వానిని సామ్రాజ్యాధిపతినిగాఁ గావించి వానికణకువతోఁ గప్పములు చెల్లించుచుందు మని దురాలోచనచేయుచున్నవా రనియేగదా వారిపక్షమున నుండకుండ విశేషద్రవ్యము లంచముగా నిచ్చి యాతనిఁదనకు సహాయార్థము రప్పించుకొన్న సలకముతిమ్మయ వారిని ద్రోహులనియు వారినిఁజేర్చక మరలవారిని వారిస్థానము లకుఁ బంపివేయవలసిన దనిజాబు వ్రాసినపు డయ్యదిమోసమని తెలిసికొనఁజాలక యేలయెనుబదిలక్షలహొన్నులసమర్పించు

కొని పంపివేయవలసివచ్చెనో యూరయరైరి? రామరాజునిచే లంచముఁ దినిన ప్రభువులు నిస్సహాయుఁడై యున్నవానిని రామరాయలకు నప్పగించక, సలకముతిమ్మయసామ్రాజ్యములోనిరత్నరాసులను నుగ్గునూచముగావించునపుడును, ఏనుగులుఁ గుఱ్ఱములు మొదలగువానితోఁ గలుకోయించునపుడును మౌనము వహించి యేలయూరకొనవలసివచ్చెనో యదియును విచారింపరైరి? అనేకసందర్భములలో 'ఫెరిస్తా కోరియా, కోయుటో' లు వ్రాసిన వ్రాఁతలలో శుద్ధాబద్ధములగు విషయములు పెక్కులు గలవని యొకప్రక్క నొప్పుకొనుచు నీప్రాధాన్యవిషయమునఁ దదితరు లైకకంఠ్యముగా వ్రాసిన వానికి భిన్నములుగాఁ గన్పట్టినను వీరివ్రాఁతలయందే సత్యము గలదని విశ్వసించుటకుఁ బ్రబలహేతువు లేవిగలవో వానిఁ వివరింప నక్కఱలేదా? చరిత్రకారులు ముఖ్యముగా సమకాలీకులై సమీపముననుండి వ్రాసినవిషయముల కెక్కువప్రాధాన్య మీయవలసి యుండును. పిమ్మట సమకాలికులు కానివాని వ్రాఁతలను సమకాలికులు వ్రాసిన వ్రాఁతలతోఁ బోల్చికొ సత్యచరిత్రమును దీయుటకుఁ బ్రయత్నింపవలయును. అట్ల గాక సమకాలికులయినవారు కవులమనంత మాత్రముచే వారు చెప్పినవిషయముల నమ్మరాదని త్రోసిపుచ్చి సమకాలికులుకాని వారొకరికొకరికిఁ బొందికలేక పరస్పరవిరుద్ధముగ వ్రాసిన వ్రాఁతలనమ్మి చరిత్ర మల్లఁబోయినఁ బరిహాసపాత్రులగుట నిశ్చయము. అచ్యుతదేవరాయని యాస్థానము

నున్న రాజనాథ డిండిమకవి రచియించిన యచ్యుతరాయాభ్యు దయమను గ్రంథమునను, ఆతని యాస్థాన కనయిత్రియగు తిరుమలాంబ రచియించిన వరదాంబికాపరిణయ మను గ్రంథ మునను సలకముతిమ్మయ యచ్యుతదేవరాయల భార్యయగు వరదాంబికతోఁడఁబుట్టినవాఁ డని తెలుపఁబడియుండ నేతద్గ్రంథ కర్తలు కవులయినమాత్రముచేత వానినివిశ్వసింపక 'సలకము తిమ్మయ యచ్యుతదేవరాయల తోఁబుట్టువు పినిమిటి' యని 'కోటియా' వ్రాసిన దానిని విశ్వసించినయెడల నెంతహాస్యా స్పదముగనుండును? సమకాలికులైనకవులు వ్రాసినవర్ణనాంశ ములలో నతిశయోక్తు లుండిన నుండవచ్చునుగాని వారుసత్య మునే వ్రాయలేదని నిరాకరించుట సత్యచరిత్ర నిర్మాణము నకుఁ దోడ్పడుమార్గ మగునా?

విజయనగరములో క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సర ప్రారం భమున విప్లవము పుట్టినది. 1547 లో దోనూరుకోనేరునాథ కవి ద్విపదబాలభాగవతమును రచియించి యళియరామరా యల పెదతండ్రి కుమారులలో నొక్కఁడగుచిన్నతిమ్మరాజున కును, తరువాత పద్యప్రబంధముగారచించి యతనితండ్రికి నం కితముచేసినయా గ్రంథములపీఠికలలో నారవీటివంశమును వర్ణిం చుచు నళియరామరాయలను గూర్చియిట్లుప్రశంసించి యున్నాఁడు.

“ శ్రీసదాశివరాయ శేషరమణికి
భాసురసామ్రాజ్యపదవి నొసంగి

అమితకర్ణాటరాజ్యస్థాపనాంక
రమణీయ్యుఁ డగునట్టి రామభూపతియు"
(ద్విపదబాలభాగవతము)

"ఉ. ఏపునద్రోహిభావమువహించినసల్కయతిమ్మరాజుఁ ద
త్పాపసహాయు సల్కయయుతంబుగ శౌర్యము మీఱఁ
ద్రుంచి వి
ద్యాపురియందు చాలఘనుఁ డయ్యె సదాశివరాయ రా
జ్యసం
స్థాపకుఁ డై సిరంగవసుధావర రామనరేంద్రుఁ డున్నతిన్."
(పద్యబాలభాగవతము)

ఆరవీటిశ్రీరంగరాజుపుత్త్రుఁడగురామరాజు ద్రోహి యైనసలకముతిమ్మరాజును నాపాపికిసహాయుఁడుగా నుండిన సలకరాజును సంహరించికర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు సదాశివ రాయనిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటచేతనే సదాశివరాజ్యసంస్థా పకుఁ డని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచి విద్యాపురమునందు మిక్కిలి ఘనుఁ డయ్యె నని దెలిపి యున్నాఁడు. కృష్ణదేవరాయని కల్లుఁడై నను వానికాలమునఁగాని, అచ్యుతదేవరాయుల కాలమునఁగాని రామరాయులు విద్యానగరమునం దొకప్రముఖుఁడుగా నున్నట్టు ప్రమాణము గానరాదు. ఈఘనకార్యమును జయప్రద ముగా నిర్వహించిన కారణముచేతనే బాలభాగవత గ్రంథకర్త వ్రాసినరీతిని విద్యాపురియందు గొప్పఘనుఁడుగాఁ బరిగణింపఁ బడినది వాస్తవమని చెప్పఁదగును.

ఇదియునుంగాక రామరాయనిపక్షము వారికిని సలకము తిమ్మయపక్షమువారికి మాత్రమెగాక రామరాయనిపక్షము వారికిని సలకముతిమ్మయపక్షము వహించివచ్చిన విజాపుర విదర్భసుల్తానులకుంగూడ యుద్ధము జరిగినటుల తెలుపు నొకటి రెండు విషయములను ద్విపదబాలభాగవత గ్రంథముఁ జేర్కొని యున్నవాఁడు. ద్విపదబాలభాగవతమును సంకితము నొందినట్టి యారవీటిచినతిమ్మరాజు క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సరములో చంద్రగిరిరాజ్యమును పరిపాలించుచున్నట్లు తిండివనశాసనము తెలుపుచున్నది.(1) అచ్యుతదేవరాయలు 1541 లో మరణించెను. వానివెనుక వానికుమారుఁడు చిన్నవేంకటాద్రి 6 మాసములు పరిపాలనముచేసినవెనుక వానిమేనమామ సలకముతిమ్మయ వానిసంహరించి సామ్రాజ్య మాక్రమించుకొన్నవిషయ మిదివరకె తెలుపఁబడినది. ఇట్లుండగా ద్విపదబాలభాగవతమునందుఁ దత్కృతిభర్త యైనయారవీటి చిన తిమ్మరాజు.

"సరిసృపుల్ ప్రజలును జయవెట్ట చంద్ర
గిరిముఖ్యదుర్గముల్ గినిసి కైకొంటి"

(1) A Topographical list of the Inscriptions by Rangacharya Vol. I. p. 402, 717; 33 of 1905; 250 of 1910; other records of Prince China Timma will be found in Rangacharya, 11 p. 915, 60 and 70; p. 976, 608.

అని తనతోడిరాజులును ప్రజలును జయఘోషసలుపు చుండ చంద్రగిరి మొదలుగా ముఖ్యదుర్గములను కోపముతో స్వాధీనపఱచు కొన్నట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. అనాదిగా చంద్రగిరిదుర్గమును, తద్రాజ్యమును విజయనగరసామ్రాజ్య ప్రభుత్వమునకు వశములై యున్నవి. అచ్యుత దేవరాయని కాలమున చంద్రగిరిదుర్గమును, రాజ్యమును విజయనగరసింహాసనమును ప్రతిఘటించి యుండ లేదు. చిన్నవేంకటాద్రి మరణానంతరము సలకముతిమ్మయ పక్షమున నుండ నతని ప్రతిస్పర్థి యైనయళియ రామరాయల పెదతండ్రి కుమారుఁ డైన యీయారవీటి చినతిమ్మరాజు రామరాయలపక్షమున నుండి సలకముతిమ్మయపక్షమువారితోఁ బోరాడి గైకొని, యళియ రామరాయనిచేఁ బట్టాభిషిక్తుఁడుగాఁ గావింపఁబడిన సదాశివ దేవరాయలరాజ్య ప్రారంభకాల మనఁగానా 1542 వ సంవత్సరము నుండియుఁ జంద్రగిరి రాజ్యమునకుఁ బ్రభువుగా నుండెనని నిర్ధారణము సేయవచ్చును. కావున నారవీటి చిన తిమ్మరాజు చంద్రగిరిదుర్గమును వశ్యపఱచుకొన్నవాఁ డనఁ దప్పక సలకముతిమ్మరాజు పక్షమువారితో బోరాడి గెల్చి కొన్నవాఁ డని చెప్పవలయునేగాని మఱియొకవిధముగాఁ జెప్పుటకు సాధ్యముగాదు. ఈయారవీటి చినతిమ్మరాజు తండ్రి యగునౌకుతిమ్మరాజు గూడ సలకముతిమ్మయగావించిన యీ మహావిప్లవము నడంచుటయందుఁ దనతమ్మునికుమారుఁడయిన

యళియరామరాయలకుఁ దోఁప్పడినట్లుగా పద్యబాలభాగవత మునందలి యీ క్రిందిపద్యమువలన విదితము కాఁగలదు.

పద్యబాలభాగవతము :—

" సలకముతిమ్మాసురదు
ర్వ్విలసితవిలయాబ్ధిలగనవిహ్వలవసుధా
వలయస్థితికృతివివృతో
జ్జ్వలతరధరణీవరాహవరబిరుదాంకా ! "

మఱియు నింకొకవిషయమునుగూడఁ జెప్పఁబడి యున్న వాఁడు. ఈయారవీటి చినతిమ్మరాజునకు సవతియన్న యగు అప్పలరా జనునాతండు (అనఁగా జెకుతిమ్మరాజునకు మఱియొక భార్యవలనఁ బుట్టినవాఁడు) కూరకచెర్లయొద్ద నవాబరీదుల యుద్ధములో జయించియు మృతినొందినటులగూడ ద్విపదబాల భాగవతములోని యీ క్రిందిద్విపదలవలనఁ దెలియుచున్నది. చూఁడుఁడు.

" అమితవైభవుఁడైన యప్పలరాజు
రమణీయమైనకూరకచేర్లయొద్ద
కడుమించు నాజిరంగంబునఁ గడిమి
దొడరిననవాబరీదుల నిర్జయించి
తరణిమండలవిభేదనపూర్వకముగ
సురలోకములకు రాజులు మెచ్చ నరిగె. "

అప్పలరాజు కూరకచెర్లకడ ఆదిల్‌షాహా, బరీదుషాహా లతో జరిగినయుద్ధమున జయముపొందియు మరణించె నని వ్రాసి

యున్నాఁడు. కృష్ణదేవరాయలకాలమున బరీదుషాహాతో యుద్ధము జరుగలేదు. అదియునుంగాక ఆదిల్ షాహాకు బరీదుషాహాకు మైత్రియున్నట్లు తోఁచదు. మఱియు నచ్యుతరాయలకాలమునఁ గూడబరీదుషాహాకు విజయనగరసామ్రాజ్యముతో యుద్ధముపొసఁగి యుండలేదు. కనుకకూరకచెర్లకడ నప్పలరాజునకు నాదిల్ షాహాబరీదుషాహాలకు జరిగినయుద్ధము 1542 లో పై సుల్తానులు సలకముతిమ్మయపక్షము నవలంబించి వచ్చినప్పుడే జరిగియుండు ననియు, ఆయుద్ధముననే యాకు తిమ్మరాజుకుమారుఁ డప్పలరాజుమరణించినవాఁడనినిశ్చయింప వచ్చును. అప్పలరాజుతండ్రియగు నాకుతిమ్మరాజునుగూర్చి వ్రాయునపుడుద్విపదబాలభాగవతమునందు,

> "కడిమిమై మానునకడ రణక్షోణి
> గడుసరి నేదులఖాను జయించె" ననియు,

పద్యబాలభాగవతమునందు :—

> "మానునకడ సవాబూని పోరను బరా
> జయము నొందించె నేశౌర్యశాలి"

అనియు వ్రాసియుండుటచేత సలకముతిమ్మయపక్షము వహించి వచ్చినవిజాపురసుల్తానాదులతో నళియరామరాయల పక్షమువారు యుద్ధము చేసియోడించినారని యీబాలభాగవతములలోఁ జేర్కొనఁబడినవిషయములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

మఱియు దోనూరికోనేరునాథుఁడు 1542 లో వ్రాసిన దానిని 1549 లో రామరాయలమంత్రులలోనొక్కఁడును కొండ వీడు రాజ్యాధిపతిగా నియమింపఁబడినరామయామాత్యతోడర మల్లనునాతఁడు తానురచియించిన 'స్వరమేళకళానిధి' యను గ్రంథమున 'రామరాయలు' తనయిర్వురుతమ్ములతోను విద్యాపురమును విడిచి గుత్తిదుర్గమునకుఁ బోయి నిస్సహాయుఁ డుగా నున్నసదాశివమహీపాలుని గొనివచ్చి స్వామిద్రోహకృతు లయినప్రతీపనృపతులను జయించి కర్ణాటసింహాసనమునందుఁ గూరుచుండఁ బెట్టి కీర్తిస్థాపకుఁ డయ్యెనని వ్రాసి బలపఱచు చున్నాఁడు. (1) ఇతఁడొక్కఁడేకాదు; రామరాయలయా స్థానికవిగనుండి యాతనిచే రామరాజభూషణుఁ డనుబిరుదము గాంచినభట్టుమూర్తి తాను రచియించిననరసభూపాలీయము నందును, వసుచరిత్రమునందును నీవిప్లవప్రశంసను గావించి రామరాయలను వినుతించియున్నాఁడు.

"సీ. ఖలునతిద్రోహి సల్కాయ తిమ్మనిహరించి
సకలకర్ణాటరాజ్యంబు నిలిపె"
(నరసభూపాలీయము)

---

(1). స్వరమేళకళానిధి :—

"ఖ్యాఖ్యైకసఖః సహానుజయుగో నిర్గత్య విద్యాపురాత్
లబ్ధ్వా గుత్తిగిరౌ సదాశివమహీపాలం నిరాలమ్బ సమ్
స్వామిద్రోహకృతః ప్రతీపనృపతిం నిర్జిత్య భద్రాసనే
కర్ణాటే భగవానివ ధ్రువమయం కీర్త్యా సహాస్థాపయత్."

"సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బ్రోలు
వెడలి ప్రియానుజ ల్వెంటఁ గొలువఁ,
జిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగు పెన్గొండ సా
ద్రహారిద్వీపేంద్ర నాదవనిఁ జేరి,
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వుర వధించి
మహిమసలకఖరస్మయ మడంచి,
హరివీరభటమహాబాద్ధతినబ్ధి గంపింప
దురమునఁ గదిసి తద్ద్రోహి దునిమి,
యనఘతరపార్థివేందిర నధిగమించి
సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ
డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ."

(వసుచరిత్రము)

పయిపద్యములలో వివరించినరీతినిబట్టి యళియరామ రాయలు సలకముతిమ్మయ సైన్యములతోఁ బోరాడి యుద్ధములో నాతని సంహరించి సకలకర్ణాటరాజ్యము సుస్థిరముగా నిలుచు నట్లుచేసి శరణాగతుల నెల్లరను రక్షించి ప్రోచి కీర్తిఁ గాంచె ననిబట్టుమూర్తి (రామరాజభూషణకవి) స్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు. ఇంతియగాదు; సలకముతిమ్మయకుఁదో డ్పడవచ్చిన నిజాముషాహా, కుతుబ్షాహా, ఏదిల్షాహా తమ తమసైన్యములతోఁ, బలాయనులై యడవులకుఁ బారిపోవ

రామరాయ లనుజద్వయముతోడను, తదితరసైన్యములతో డను వారిని వెంటాడించి పోరి యోడింప వారువిధేయులై యణ కువను జూపిరనికూడ నీక్రిందివిధమున వర్ణించియున్నాఁడు.

" మ. హరిశౌర్యుం డగురామభూవిభుని తీవ్రాటోపవద్వాహినీ
శరవేగంబున నాత్మమూలబలము ల్జారం దలాడంబరం
బరుగం గొమ్మలువోవ లావరినిజామాదు ల్వజీరుల్భజిం
తురు నమ్రత్వముఁ గానలో మునలిమానుల్గా వితర్కిం౦
(పఁగా. "

" గీ. అనుచు శిరములు దాల్తు రెవ్వనిసమగ్ర
సైన్యధుతధూళి చకితులై చనుసపాద
కుతుబశాహినిజామాదికుతలపతు ల
తండు నృపమాత్రుఁడే రామ ధరణివిభుఁడు. "

తన 'స్వరమేళకళానిధి' యందు రామయామాత్యతో డరమల్లుగూడ రామరాయలు భీమార్జునలం బోలినసోదరద్విత యము యొక్కసాహాయ్యముతో సర్వపారశీకులను (మహ మ్మదుమతస్థులయినవారిని) జయించి భూమియందు గొప్ప కీర్తిని ప్రతిస్థాపించెనని చెప్పియున్నాఁడు. *

ఇట్లే యందుగుల వెంకయ్య యనునాతఁడు గూడ తాను రచించి యారవీటికోదండరామరాజున కంకితము గావించిన

---

* విజిత్య సర్వానపిపారశీకాన్ రణేషుతత్కీర్తిపటచ్చరాణి ఆధూయ భూయోహరితో వధూటీః విశోభయ త్యేషయశోదుకూలైః
(స్వరమేళకళానిధి)

'రామరాజీయ' మనునామాంతరము గలనరపతివిజయ మను గ్రంథమున,

" సలకవిభుతిమ్మరాజుసేనలను ద్రుంచి
గుత్తి, పెనుగొండ, మటిగండికోటకంద
నోలుపుర మాదవే నవలీల గెలిచి
తోలుదోలుత రామనృపతి దోర్బలము మెరసె. "

అనిస్పష్టముగావివరించివ్రాసినవాఁడు. అళియరామరాయలకుఁ బ్రత్యర్థిగానుండి విజయనగరంబున నీమహాభయంకరమైన విప్లవమును గల్గించి సంక్షోభపెట్టిన 'సలకముతిమ్మయ' అచ్యుతదేవరాయల మరదులిర్వురలోను రెండవవాఁ డయిన చినతిమ్మరాజుగారని "విజయనగరచరిత్రమునకుమూల ప్రమాణము" లను గ్రంథములో పీఠికాకారులు వారియుపోద్ఘాతములోఁ దెలిపి నట్లుపెదతిమ్మరాజుగాఁడు రంగపరాజవిరచితమైనసాంబోపాఖ్యానపీఠికలో నళియరామరాయలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగ నుండి వ్యవహరించి సంహరింపఁబడినవాఁడు సలకముచినతిమ్మరా జనియె స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడినది. (1)

---

(1) Finding himself unequal to the three brothers, the elder Tirumala, who is discribed as a madman invited his Mahammadan neighbours to his assistance. According to the annals of Hande Anantapuram the three brothers overpowered the madman first and killed him, and marched forward to meet the allied Sultans

ఆకాలమునఁ బుట్టినయీగ్రంథములన్నియు నళియరామరాయలు సలకము చినతిమ్మరాజు సైన్యములతో యుద్ధము చేసి యోడించి యుద్ధములో నాతనిసంహరించి సదాశివరాయుని సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేసి జగత్ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినట్లు దెలుపుచున్నవి. ఇవిమాత్రమే గావు; ఇటీవల కర్నలుమెకంజీదొరగారిచే సేకరింపఁబడి సంపుటీకరింపఁ బడిన స్థానికచరిత్రములుగూడ పయిగ్రంథములలో వక్కాణింపఁ బడినవిషయములను బలపఱచుటయెగాక మఱికొన్ని నూత్న విషయములనుగూడఁ దెలుపుచున్నవి. సొన్నలాపురముహండే హనుమప్పనాయఁడీవిప్లవకాలమున నొక ప్రధానపాత్రమును గైకొని యళియరామరాయలకుఁ దోడ్పడినట్లు హండేవారిఅనంతపురచరిత్రమునందును, అట్లే పెమ్మసాని యెఱ్ఱతిమ్మానాయఁడు తోడ్పడి నట్లుతాడిపత్రికైఫియత్తునందును, అట్లే

---

of Ahmadnagar, Bedar, and Golkouda. Having defeated them in the field the brothers returned to headquarters and installed Sadasiva duly as the emperor.

(Sources of Vijianagara History by Ranganadha Saraswati and edited by Dr. L. Krishnaswami Aiyangar Introduction. page, 15.)

“ మ. మహిమెవ్వారెనసల్కరాజచినతిమ్మక్ష్మాపకంఠారుణాం
బుహవిశ్చర్యణతర్పితాసిశిఖికింబుష్పాయుధస్నిగ్ధని
గ్రహసౌభాగ్యపరంపరాపరిధికింగణ్యాటకైశ్వర్యని
ర్వహణావార్యభుజద్వయాయుధపరీవారుండు రామప్పకున్.”

మెసాపెద్దానాయఁడు, పెమ్మసానియెఱ్ఱతిమ్మానాయఁడు, హాండే హనుమప్పనాయఁడు తోడ్పడినట్లు నడిమిదొడ్డిపాలెగాండ్లకయ ఫియత్తునందును వివరింపఁబడియుండెను. (1)

ఈకడపటికయఫియ్యతులోవివరము లెంతమనోహరము లుగా వ్రాయఁబడినవో చదువరులు తెలిసికొనుటకై యాభాగ మిచట నుదాహరించెదను.

" అళియరామనాయణ్ణి కొట్టివేయవలె నని విజయనగ రానకు కూచుదరకూచుచేయించి ఫౌజుతో వస్తువ్రుండగా యీ వర్తమానం అళియ రామరాయలు వినిమొహరుతీసుకొనిరాతో రాతువచ్చి పెనుగొండకు దాఖలుఅయి అక్కడనుండి పెమ్మ సానితిమ్మానాయణ్ణి, హాండేవారిని, మెసాపెద్దనాయణ్ణి ఇం కాజహాగీరుదార్లకు శిఖాపత్రాలుపంపించి మీమీయావత్తో ఫౌ జులతోకూడా యెకాయెకీవచ్చే దనివ్రాయించి వ్రున్నందున అదే ప్రకారముగా సకలమైనవారితో కూడా మెసాపెద్దప్పనాయఁడు పోయినంతలోగా రామరాయలవారు సలకయతిమ్మని దుర్మా ర్గాలు అందరికి చెప్పి తరతరాలనుంచీ మీరుస్వామికార్యములో బహుశా మెహన్నతుచేసి కష్టపడి సకలబహుమానాలు బిరు దులు సంపాదించుకొన్నారు. ఇప్పుడున్ను యీకార్యం నిర్వా హకంచేసి శత్రుఖండనచేస్తిరా యనా మీకు విశేషించి బిరు దులు బహుమానాలు యిప్పిస్తున్నా మనిచెప్పి సలకయతిమ్మ

(1) Sources of Vijianagar, p. 179–180; Local Records, Vol. 12, p. 213, L. R. Vol. 39. p. 16.

యవుండేపూర్వోత్తరము, వాడుయక్కడవుండేది, ఫౌజువుండే రీతి ముందరయేతట్టుసాగివచ్చేసంగతి తెలుసుకొని వచ్చేవారు యెవ్వరు చాతమీాతహాకీకు వర్తమానంవచ్చేటందుకు చోర హరకార్లనుపంపించుమనఁగా అప్పుడుమెసాపెద్దనాయఁడు ముం దుపడి తహాకీకు ఖబురు నేను తెప్పిస్తున్నానని తాంబూలంతీ సుకొని సలకయతిమ్మయఫౌజులోనికి అంపతగినవారిని పంపించి నిజమానం వర్తమానం తెప్పించి యీావత్ఫౌజును వెంటఁదీసి కొని ఘండికోటవారు సొన్నలాపురంహండేహనుమప్పనాయఁడు మెసాపెద్దప్పనాయఁడు తనజమియ్యతుతో ఫౌజు నడిపించి రాతో రాతు ఆదవానికి వచ్చి వుత్తరభాగం తుంగభద్రాతీరమందు సల కంతిమ్మనిఫౌజుమీాద చవ్వాబడి నరికి హతాహతం చేసినందున హతశేషులయిన ఫౌజుతో సలకయతిమ్మడు పారిపోతూయుం డగా పెమ్మసానివారు హండేవారు, మెసావారు యీాముగ్గురు ఖాసాగుఱ్ఱాలు వేసికొని పోయి సలకయతిమ్మణ్ణి శిరచ్ఛేదనం చేసి ఝూండాకుకట్టి........."

ఈరీతిగా నాంధ్రగ్రంథములయందును స్థానికచరిత్ర ములయందును అళియరామరాయలు సకలకర్ణాటసామ్రాజ్య సముద్ధరణోద్యోగియై, సామ్రాజ్యద్రోహిగాఁ బ్రవర్తించిన సల కముచినతిమ్మరాజును బ్రతిఘటించి యుద్ధము చేసి వానినాశ నము గావించి కృష్ణదేవరాయలసోదరపుత్త్రుఁడయినసదాశివ దేవరాయలను బట్టాభిషిక్తుని గావించి మహోన్నతప్రతిష్టా ప్రతిభలఁ గాంచినవాఁడని దెలుపుచుండ మహమ్మదుఖాసిం

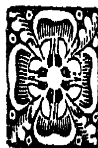
ఫెరిస్తా యళియరామరాయలు యుద్ధమే చేయలే దనియు, సలకముతిమ్మయను మోసపుచ్చఁగా నతఁడు పిచ్చిఁబట్టి రాజధనాగారమంతయుఁ గొల్లపెట్టి నాశనముగావించి విద్యానగరము నంతయువైభవశూన్యముగాఁ జేసి తుదకు విశ్వాసానర్హమై భయంకరమైన యాత్మహత్యఁ జేసికొని చచ్చెనని వ్రాసినదానిని 'హీరాసు ఫాదిరి' వంటివిదేశీయుఁడైన చరిత్రకారుఁడు విశ్వసించినను దేశీయులయిన చరిత్రకారు లెవ్వరును విశ్వసింపఁ జాలరు. తెలుగుగ్రంథములలో నళియరామరాయలు యుద్ధమున సలకముతిమ్మయను సంహరించినవాఁ డనిచెప్పినమాత్రముచేత నాతఁడు స్వహస్తములతోఁ జంపినవాఁడని భావింప నక్కరలేదు. ఆతనిపక్షమున నెవ్వనిచే జంపఁబడినను యుద్ధములోఁ జంపఁబడెననుట సత్యమని సందేహింపఁ బనిలేదు.

'కోయుటో' తానువ్రాసిన చరిత్రమునందు 'సలకము చిన్నతిమ్మరాజు తనప్రజలచేఁ జంపఁబడినవాఁ' డని వ్రాసియున్నాఁడనియు, మీర్జాఇబ్రహీముజబిరియనునాతఁడు తానువ్రాసిన 'బసాతిన్-ఉస్-సలాతిన్' అనుచరిత్రమున సలకముచిన్నతిమ్మరాజు యుద్ధములోనే చంపఁబడినట్టు వ్రాసియున్నాఁ డనియు, హీరాసుఫాదిరి తనయారవీటివంశచరిత్రమునందుఁ బేర్కొనియుండియు వీనినెల్లను విస్మరించి యొక్క ఫెరిస్తా వ్రాఁతలనే యేలవిశ్వసింపవలసివచ్చెనో దురూహ్యముగా నున్నది. (1)

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vijiayanagar p. 11, F. N. No. 2. Couto O. C. p. 382; F. N. No. 5. Busatin-us-Salatin. p. 52.

ఇంక నలకముచినతిమ్మరాజునకుఁ దోడ్పడవచ్చిన దక్కనుసుల్తానులతో నళియరామరాయ లెట్లుయుద్ధములు గావించి విజయముఁ బొందినదియు మూఁడవప్రకరణమున వివరింతును.

మూఁడవ ప్రకరణము

సదాశివరాయలపట్టాభిషేకము

ఎంతబలవంతుఁడయ్యును దుష్ప్రతాపమువలన విగత విభవుం డగుట నిశ్చయము. రాజ్యలక్ష్మి వివేకవిహీనులఁ జిర కాలము నాశ్రయించి యుండదని పెద్దలునుడివెడుమాటయు సత్యము. ఇట్లవివేకియు, దుష్ప్రతాపమువలన మదోన్మత్తుఁ డయినద్రోహియు నగునాసలకముచినతిమ్మరాజు, ఆయతభుజ వీర్యులును, మహాయోధులును, అనిర్జేయులును, పరస్పరస్నేహా యత్తచిత్తులును, మహాసేనాన్వితులు నగునాయారవీటిసోదర త్రయమును బ్రతిఘటించి ఘోరసంగ్రామముసలిపియు నిలువఁ జాలక వెన్నిచ్చి పాఱి శిరచ్ఛేదనము గావింపఁబడిన సమాచారము విన్నమీఁదట దక్కనుసుల్తానులు యుద్ధరంగము నుండి తొలఁగి పోయిరి. అంతఃపురమున నున్నకృష్ణదేవరా యలవారిరాణులీవార్త వినివిద్యానగరద్వారములను దెఱువ నాజ్ఞాపించిరి. అళియరామరాయ లేయడ్డంకును లేక విద్యానగర ప్రవేశము గావించి యంతటితోఁ దృప్తిఁజెందక దక్కను సుల్తానులవలన నెట్టియుపద్రవమును మరల గలుగకుండుటకై తగుసేనానులకు వలసినంతసైన్యము నొసంగివారలను దఱుము కొనిపోయి పోరాడి జయించి వశ్యులను గావించుకొనవలసిన

డిగా నాజ్ఞ నిచ్చి సంతుష్టాంతరంగుఁ డగుచుఁ గాలయాపనము సేయక యొకశుభముహూర్తమున బాలుఁడగు సదాశివదేవరాయని విద్యానగరరత్నసింహాసనముపైఁ గూరుచుండఁబెట్టి మహావైభవముతో సకలసామంతమంత్రిపురోహితవిద్వజ్జనబంధుజనసమక్షమునఁ బట్టాభిషేకము గావించి తాను కార్యకర్తగా నుండి వీరప్రతాపశ్రీరిసాళువవీరసదాశివరాయదేవరాయమహారాయలే సామ్రాజ్యసార్వభౌముఁ డని ప్రకటించి మున్ముందువిధేయ ప్రణామంబులాచరించి శ్వేతచ్ఛత్రమును బట్టుకొనియెను. తమసమ్మతమునుజూపుచు మహామండలేశ్వరులయినసామంతనృపతు లెల్లరును మహానందముతో విధేయులై కృతప్రణాము లయిరి. సదాశివదేవరాయ లిదివఱకు విజయనగరసామ్రాజ్యమునుబరిపాలించి ప్రఖ్యాతులైనకృష్ణదేవరాయలకును, అచ్యుతదేవరాయలకును తమ్ముఁడైనరంగరాయలకు తిమ్మాంబయందుజనించినపుత్త్రుఁడు. అళియ రామరాయలపెదతమ్ముఁడైనతిరుమలరాజునకు భార్యయైనవెంగళాంబకుఁ దమ్ముఁడు* సామ్రాజ్యసింహాసన మధిరోహింప నర్హులయిన

* ఈవెంగళాంబ కృష్ణదేవరాయలకు చిన్నాదేవియందుఁ బుట్టిన కూతు రని 'హాండే అనంతపురచరిత్ర' మను నొకస్థానికచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడి యుండెను గాని, బాలభాగవతమునగాని, వసుచరిత్రమునఁగాని, నరపతివిజయము నందుగాని మరియెచ్చటను దెలుపఁబడి యుండలేదు. అళియరామరాయలను కృష్ణదేవరాయని యల్లుఁడని వ్రాసినవారిదివాస్తవ మయినయెడ తిరుమలరాయనిగూడ నతనియల్లుఁడనియె

వారిలోమిగిలినవాఁ డితఁడొక్కఁడే యగుటచేతను, మేదాశక్తియు రాజ్యతంత్రజ్ఞానము నతిశయించినవాఁ డగుటచేతను, అళియరామరాయ లీరీతిగా సదాశివరాయలను దగ్గరకుఁ జేరఁదీసి తొలుత తిరుమలలో శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారి సాన్నిధ్యమునఁ బట్టాభిషేకము జరిగించియు రెండవమారు సామ్రాజ్యరాజధానియగు విద్యానగరమున సకలరాజ సమక్షమున యథోచితవిధానమునఁ బట్టాభిషేక మహోత్సవమును గావించెను.

ఈపట్టాభిషేకమహోత్సన మేనాఁడు జరిగినదియుఁ దెలియ దగు ప్రమాణమేదియు నింతవఱకు మనకు లభింపకపోయినను క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సరములో ప్రథమభాగమున జరిగియుండు నని నిశ్చయింప వచ్చును. ఎందుకన, 1542 వ సంవత్సరము జూలై 27 వ తేదీ గలయొకశాసనము సదాశివదేవరాయల పేరుతోఁ గన్పట్టుచున్నందున నంతకుఁ బూర్వమె పట్టా

వ్రాసియుందురు. సదాశివరాయల సోదరియగు వెంగళాంబను అళియ రామరాయల తమ్ముఁడు తిరుమలరాయలు వివాహమైనట్టు హంపీక్షేత్రమునందలి చండేశ్వరీదేవాలయమునందలి యొకశాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కృష్ణదేవరాయనికూఁతురైనను, అతనితమ్ముఁడు రంగరాయలకూతురైననుసదాశివదేవరాయల సోదరియని చెప్పవచ్చును. ఎట్లయినను నీయిర్వురును పూర్వరాజకుటుంబమున కల్లుండ్రని విశ్వసింపఁదగును. (See A. D. V. p. 22 Notes 6 and 7

భిషేకము జరిగియుండవలయు ననిస్పష్టమగుచున్నది. (1) వీరప్రతాపకరాదిసాళువ వీరసదాశివరాయ దేవరాయ మహారాయలు బాలుఁడై నందున నాతని ప్రధానకార్యకర్తగానుండి యళియ రామరాయలవారా సంవత్సరముననే సామ్రాజ్య పరిపాలనా భారమువహించి కృష్ణదేవరాయలనాటి కీర్తివైభవముల పునస్థాపనము గావించి యఖిలకర్ణాట సామ్రాజ్యము యొక్క విజృంభణము మఱికొంతకాలము భూమిపై సుస్థిరముగావించి శత్రుపక్షమువారి విద్వేషములకు నపనిందలకుఁ బ్రధానకారణ భూతుఁ డయ్యును అశేషసామ్రాజ్య ప్రజల మన్నలకుఁ బాత్రుఁడై మించెను. అజేయపరాక్రమంబునఁ గృష్ణదేవ రాయలను, అమేయబుద్ధికౌశలమునఁ దన్మంత్రి శేఖరుఁడగు తిమ్మరుసును మించిన ప్రతిభాశాలిగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు.

దక్కనుసుల్తానులనుజయించియదపులోనుంచుట

విప్లవసమయమున సలకముతిమ్మయకుఁ దోడ్పడవచ్చిన విజాపురసుల్తానగుఇబ్రహీంఆదిల్ షా, బీదరుసుల్తానగు అమీర్ బరీదుషా, అహమ్మదునగరసుల్తానగు బురహాన్ నిజామ్‌షా, గోల్కొండసుల్తానగుజమ్షీదుకుతుబ్ షా, అను దక్కనుసుల్తానులు నలువ్వురును స్వసైన్యములతో నేతెంచి విద్యానగరమునకు నొక క్రోసుమేరదూరమున దండువిడిసిరిగాని విద్యానగరమును బ్రవే

(1) Epigraphia Carnatika III. Sr. 42.

శించి యుండలేదని హాండేవారిఅనంతపురచరిత్ర మనుస్థానిక చరిత్రమును బట్టి దెలియుచున్నది. వీరుసలకము తిమ్మయను వాని సైన్యములను ముందుఁ బెట్టుకొని వాని వెనుక తాము తమ సైన్యములతో నిలువంబడి యుద్ధసన్నద్ధులైరి. అళియరామరాయల సైన్యములం దలపడి తిమ్మయ సైన్యములు హతము కాఁగాఁ దిమ్మయ రణరంగమును విడిచి పాఱుచుండ శిరచ్ఛేదనము గావింపఁబడె నన్నవార్త చెవినిబడినతోడనే వీరును యుద్ధభూమిని విడిచి తొలఁగిపోవ విడిచిపెట్టక, అళియరామరాయల సైన్యములు వీరిని వెంబడించిపోయె ననియింతకుఁ బూర్వము దెలిపి యున్నాఁడను.

ఇక్కడ విమర్శనీయ మగునొక ముఖ్యాంశము గలదు. దక్కనుసుల్తానులనుజయించినతరువాత సదాశివరాయనికిఁ బట్టాభిషేకము జరిగినదా ? అంతకుఁబూర్వమే పట్టాభిషేకముజరిగినదా ? ఇందునుగూర్చి చరిత్రపరిశోధకులలో భిన్నాభిప్రాయములు గలవు.

"విజయనగరచరిత్రమునకు మూలప్రమాణము" (Cources of Vijayanagar History) లను గ్రంథమునకు నవతార్ణికను వ్రాసినవారు మొదట నొకచోట నిట్లువ్రాసిరి. "హాండేవారిఅనంతపురచరిత్రమునుబట్టి సోదరత్రయము మొదట పిచ్చివానిని గెల్చి వానినిసంహరించి తరువాతఅహమ్మదునగరముఁబీదకు, గోల్కొండసుల్తానులసైన్యములఁగలిసికొనుటకు ముందునకు సాగిపోయి యుద్ధములో వారినిజయించి

సోదరులు రాజధానికి వచ్చి సదాశివరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించిరి."

పైవిధముగ వ్రాసినవీరే తరువాతి పేరాలో నిందుకుభిన్నముగా నిట్లువ్రాసిరి.

"వారువిజయనగరముపై దండెత్తి పోయి, రాజధానికి వెలుపల సలకముతిమ్మయను నోడించి నగరములోఁ బ్రవేశించి క్రమముగా సదాశివరాయనిసింహాసనముపైఁ గూరుచుండఁ బెట్టిరి. ఇదిజరిగినవెనుక నదివఱకుఁ దిమ్మయచే నాహ్వానింపఁబడివచ్చినయహమ్మదునగరముఁబీదరు, గోల్కొండసుల్తానుల సైన్యములను విజయనగరసామ్రాజ్యసీమలనుండి తఱిమివేయుటకై వారిసైన్యములను గలిసికొనుటకుగాను ముందునకుసాగిపోవలసి యుండెను." (1) హాండేవారి అనంతపురచరిత్రమునందు సదాశివరాయనిపట్టాభిషేకముసంగతి యెత్తికొని యుండలేదు. సలకముతిమ్మయసమరములోసంహరింపఁబడిన వెనుక విద్యానగరము కృష్ణరాయలరాణులయాజ్ఞాప్రకారము స్వాధీనపఱుచఁబడినదనియుఁ దరువాతనే యళియరామరాయలు దక్కనుసుల్తానులపై యుద్ధములు సాగించె ననియుమాత్రము దెలుపఁబడి యున్నది. ఇట్లుండినను నిందుకుభిన్నముగా తాము మొదటవ్రాసినవిధముగా నందున్న దని తెలుపుట వారికిఁబరిశోధనమునందలియలక్ష్యభావమును సూచింపుచున్నది.

---

(1) Sources of Vijayanagar History, Intrs. p. 15 and 16.

కావున వారుసత్య మిదియని నిర్ధారించి వ్రాసినవ్రాఁతలు గావు. ఆరవీటివంశచరిత్రమును వ్రాసినహీరాసుఫాదిరి తనగ్రంథములో విజయనగరమునకును మహమ్మదుమతస్థులకును పోరాటము సదాశివరాయని పరిపాలనాప్రారంభకాలమున దాదాపుగా నతనిపట్టాభిషేకదినముననే ప్రారంభ మయ్యె నని వ్రాయుచు, "రాజ్యమాక్రమించుకొన్న సలకము తిమ్మయను సింహాసనమునుండి తొలగించుటకై విజయనగరమునందు సంభవించిన విప్లవమును, తరువాత విజయనగరచక్రవర్తిగా సదాశివరాయని నెన్నికొనుటయు విన్నవాఁడై యయ్యది తనకు మంచిసమయ మనియోజించి విజాపురసుల్తా నగుఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షా ప్రాముఖ్యతఁ గాంచినయాదవానిదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనుటకై అసాదుఖానుని నియోగించి వానిసైన్యములో నధికభాగము వానిపరముచేసె" నని ఫెరిస్తావ్రాసినవాక్యముల నుదాహరించి యున్నాఁడు. (1) ఇయ్యదిపద్రసోపేతమైన భోజనము భుజింపుమని సమస్తమధురపదార్థములతోఁ గూడినవిస్తరిని గృహాయజమాని తనముంగట నుంచఁగాఁ గాలఁదన్ని వీథిలోనికి గిరవాటు వేసినవిస్తళ్ళలోని యెంగిలినాకుటకుఁ బఱుగిడినబిచ్చగాని కథను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నది. అళియరామరాయలు సోదరద్వయముతో విజయనగరము నుండి పాఱిపోయియున్నప్పుడు సలకముతిమ్మయ తన్నాహ్వానించి విద్యానగరమునకు రప్పించి లక్షలకొలది హొన్నులద్రవ్యమును సమర్పించుకొని విజయ

(1) The Aravidu Dynasty of Vijiayanagar, p. 74.

నగర రత్నసింహాసనముపైఁ గూరుచుండఁ బెట్టి సకలసామంత సమేతముగాఁ దనసుభృత్యుఁడనయి యుందునని చెప్పి పాదాక్రాంతుఁడై యుండి యామహానగరమున నేఁడుదినములు మహోత్సవములు సలిపి, సకలసామ్రాజ్యము సమర్పించినవాఁడనిమంచినసమయముగాఁ దోఁచక విడిచివచ్చిన మహానీయునకు సకలసేనాసమన్వితుఁడై యళియరామరాయలు భీమార్జునులం బోలిన వీరసోదరద్వయముతో సలకముతిమ్మయసైన్యమును జయించి, సమరంబున వానిఁజక్కాడి, విద్యానగరమునఁ బ్రవేశించి, సదాశివదేవరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించి, యజేయుఁడై తనకీర్తిని నల్గడలఁ బ్రసరింపఁ జేయుకాలము మంచి సమయముగాఁ దోఁచి, యాదవానిదుర్గముపై దండయాత్ర నారంభించినాఁ డనిరామరాయలకుఁ బ్రబలద్వేషియైన ఫెరిస్తా వ్రాసిన వ్రాయుఁగాక! నిష్పక్షపాతముగ నారవీటివంశచరిత్రమును వ్రాయఁగడంగిన హీరాసుఫాదిరి వంటిచరిత్రకారుఁడు ఫెరిస్తాస్వభావము నెఱింగినవాఁ డయ్యు నిట్లసంగతముగ జరిత్రము తలక్రిందుఁజేసి వ్రాయుట యత్యాశ్చర్యకరముగా నున్నది. అచ్యుతదేవరాయలకుమారునిఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయిన వానిఁ దనమేనల్లుఁ డయినచిన్నవేంకటాద్రిని వానిపినతండ్రి యగు రంగరాయని సంహరించి తానురాజ్య మాక్రమించుకొని సామ్రాజ్యమునకు శత్రువులగువారిని జేరఁదీసి హిందూసామ్రాజ్యమును భ్రష్టముగావింపఁ దలపెట్టిన సలకముచిన్న తిమ్మరాజు విప్లవకారకుఁ డనిపించుకొనునా? చిన్నవేంకటాద్రికిఁ

భిమ్మటఁ బట్టాభిషిక్తుఁడుకాఁ దగినహక్కుఁగలవాఁడు, చిన్న వేంకటాద్రికిఁ బినతండ్రి కుమారుఁడునగు సదాశివదేవరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించిన యళియరామరాయలు విప్లవకారకుఁ డనిపించుకొనునా? సలకముతిమ్మయను సింహాసనభ్రష్టునిగాఁ జేయుటకై యళియరామరాయలు విప్లవము గల్గించినాఁ డని వ్రాయుట యెంతవిపరీతమైనవిషయముగా నున్నది? అళియ రామరాయలు సదాశివరాయనికిఁ గలన్యాయ్యమైనహక్కు నిప్పించినవాఁడుగాని వానిసార్వభౌమునిగా నెన్నుకొని లేనిహక్కును గల్పించినవాఁడు గాఁడు.

కారణ మెవ్వరేవిధముగా వక్కాణించినను అళియ రామరాయలసైన్యములకును, దక్కనుసుల్తానులసైన్యములకును 1542 వ సంవత్సరమునఁ బోరాటము ప్రారంభమైనసంగతి సత్యము. విజయనగరమున సదాశివరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించినవెనుక నళియరామరాయలు నగరరక్షణమునకు మూలసైన్యముగాఁ గొంతవిజయనగరమున నిలిపి సార్వభౌమునిరక్షణమునకుఁగా విశ్వాసపాత్రులయినసేనానుల నియోగించి మఱికొంతసైన్యముతోఁ దానుగూడ వెడలిపోయి దక్కను సుల్తానులజయించుటకై యిదివఱకే పంపఁబడిన తన సైన్యములదక్కనుసుల్తానులసైన్యములతోఁ దలపడియుద్ధముఁ జేయుచుండఁ గలిసికొనియెను. విజయనగరసైన్యములకును దక్కనుసుల్తానులసైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగినది. ఆకాలమున విజయనగరసామ్రాజ్య మలంకరించి ప్రఖ్యాతిఁ

జెందియున్న మేటియోధులలో మొదట నెన్నఁదగినవాఁడు రామరాయల కడగొట్టుతమ్ముఁడు వేంకటాద్రి. ఇతఁడు వీర పురుషలక్షణములతో నొప్పెడు సుందరదేహము గలవాఁడు. 'ఆహవగాండీవి' యని ప్రతిపక్షయోధవరులుగూడ బ్రశం సించు నట్లుగా నాహవరంగమున నశేషశౌర్యప్రతాపములఁ జూపుచు విజృంభించి శత్రుసైన్యముల నురుమాడి భీభ త్సముసేయు వారలు యుద్ధరంగమున నిలువఁ జాలక చెల్లా చెదరై పాఱిపోవ మొదలుపెట్టిరి. నరపతి విజయము నందలి యీతని తొలియుద్ధమునఁ గొన్నజయ మీక్రింది విధమున వర్ణింపఁబడినది.

" సీ. కందుకక్రీడగాఁ గదనరంగస్థలిఁ
గమువజీరులమస్తకములఁ దునిమి
హరులను బొరిగొని కరులను దునిమి త
దారోహకులఁ ద్రుంచి వీరభటవి
దళనంబుసేసి దుర్భరపతాకలఁ గూల్పఁ
గనుఁగొని కాందిశీకత వహించి
వీడుబట్టునునాస విడిచి నిజాము రే
దులఖాను కుతుపశాహులదళంబు

తే॥ విచ్చి వెన్నిచ్చి కనుకని యిచ్చఁ బఱచి
మెచ్చఁ జొచ్చిన నభయంబు నిచ్చి విజయ
కాహళులు మ్రోయ నియమించి తన్నుఁజనంబు
లభినుతు లొనర్పఁగా వేంకటాద్రిరాజు. "

అంత దక్కనుసుల్తానులు తమతమరాజ్యముల సంరక్షించుకొనవలయు నన్నయాతురముతోఁ దమదమ సైన్యములతో విడిపోయి యెవరిమార్గముల వారుపలాయనులై పోవుచుండిరి. అళియరామరాయలు వారుపోయెడివిధమును గాంచి తనసైన్యములను మూఁడువిభాగములుగఁ జేసి తనసోదరులతో నొక్కొకభాగమున కాధిపత్యమువహించి తానుగోలకొండ సుల్తా నగుజమ్షీదుకుతుబ్షాను, తిరుమలరాయలు అహమ్మదు నగరసుల్తా నగుబురహాన్‌నిజాముషాను, వేంకటాద్రి విజాపురము బీదరుసుల్తానులగు ఇబ్రహీమ్‌ఆదిల్‌షా, అమీర్ బరీదుషాలను వెంబడించిపోయి వారలను జయించివారలతో సంధిగావించు కొనవలయు నని నిశ్చయించుకొని వారలను వెంబడించి యడవులమార్గముల తఱుముకొని పోవుచుండిరి.

—◆ వేంకటాద్రి నవాబరీదుల యుద్ధము ◆—

నవాబరీదులను దఱుముకొనిపోవుచుండిన వేంకటాద్రి సైన్యములతో నాతని పెదతండ్రియు, వృద్ధుఁడును నొక దుర్గాధ్యక్షుఁడును నగుతిమ్మరాజును, వానిపుత్రులగు నప్పలరాజాదు లున్నట్టి బాలభాగవతమున వర్ణించిన విషయములను బట్టి గ్రహింప నగును. వీరిసైన్యములకును నవాబరీదులసైన్యములకును ఆదవానికడనొకయుద్ధమును, కూరకచెర్లకడ నొకయుద్ధమును, మానువకడ నొకయుద్ధమును జరిగినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. సలకముతిమ్మయకుఁ దోడ్పడ వచ్చినప్పుడే

విజాపురసుల్తాను ఆదవాని దుర్గమును స్వాధీనముఁ జేసికొని కొంతసైన్యమచటనిలిపి అసాదుఖాను సంరక్షణముననుంచెను. ఆదవాని సమీపించినతోడనే ఇబ్రహీమ్ఆదిల్‌షా, అమీర్ బరీదుషా సైన్యములు వేంకటాద్రిసైన్యముల మరలయెదుర్కొని యుద్ధముసేయ సాహసించెను. విజయనగర సైన్యాధిపతియగు వేంకటాద్రి దనసైన్యములను దఱుముకొనివచ్చుచున్నాఁ డనివిని అసాదుఖాను ఆదవానిదుర్గమును విడిచి కొంతయాశ్వికసైన్యమును మాత్రము దనతోనుంచుకొని తక్కిన సైన్యములను ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్‌షా సైన్యములతోఁ గలిసికొన నుత్తరువుచేసెను. తరువాత వేంకటాద్రిసైన్యము లాదవానిదుర్గము నాక్రమించుకొనిరి గాని అసాదుఖాను కానుపింపకపోయెను. అతఁడు ఆదిల్‌షాను గలిసికొనియుండు ననినిశ్చయించి విజాపురసైన్యములను దఱుముచునే యుండెను. ఒకనాఁటిరాత్రి ఆదిల్‌షాసైన్యము లొకచోట విశ్రమింప విడిచిన వనివిని తానును వానికి వెనుక నెనిమిదిమైళ్ల దూరములో విశ్రమించి వేంకటాద్రిసైన్యము లేమరియుండెను. వారితోఁ గొనిపోయిన వస్తువాహన సామగ్రియు, స్త్రీజనబృందముతో వేంకటాద్రి మొదలగు సేనానుల కుటుంబములును డేరాలలో విశ్రమించి యున్నకాలమున పగలాసమీపమున నెచటనో దాగియున్న అసాదుఖాను మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి పైఁబడియెను. వెనుకప్రక్కనున్న వేంకటాద్రిసైన్యము లావైపరీత్యమును గాంచి బెదరి చెల్లాచెదరై పోయెను. వాహన

వస్తుసామగ్రియు, రాచకుటుంబములు వారివారి డేరాలతోఁ గూడ నసాదుఖాను పాలయ్యెను. అంతఁ దెల్లవాఱిన పిమ్మట వేంకటాద్రి చెదరిపోయిన సైన్యముల మరలసమ్మేళనము గావించి అసాదుఖానును వానిసైన్యములను ముట్టడింపవలయు నని ప్రయత్నింపఁగా నతఁడు నవాబరీదులను జేరుకొనియెను. అసాదుఖానుచేసిన ద్రోహమునకుఁ గుపితుఁడై వేంకటాద్రి వానిమున్ముందు నడ్డగించి వానిని శిక్షించి తమకుటుంబముల కేవిధమైన నపకారము జరుగకమున్న వారిని చెఱనుండి విడిపింపవలయు ననువాతురముతో నారవీటిరాచవీరకుమారవర్గముఁ దోడ్పడఁ బదివేలగుఱ్ఱపురౌతులతో శత్రుసైన్యములను వెన్నంటివచ్చి కూరకచర్లకడఁ దలపడియుద్ధము చేసెను. కూరకచర్లయెచట నుండెనో దెలియరాదుగాని బాలభాగవతమునందు కూరకచర్ల కడ నవాబరీదులతో యుద్ధము జరిగియున్నటుల చెప్పఁబడి యుండుటచేత నుభయసైన్యములు మరలఁగలిసికొని పోరాడిన ప్రదేశము కూరకచర్లయై యుండునని నేనుతలంచుచున్నాను. వేంకటాద్రి పెదతండ్రి కుమారుఁడు అప్పలరాజిచట నవాబరీదులతోజరిగినఘోరాహవమునవారినిజయించియు ఖ్యాతినొందినటుల బాలభాగవతమునఁ జెప్పఁ బడియెను. * ఈయుద్ధము

* "అమితవైభవుఁడయినయప్పలరాజు
రమణీయమైనకూరకచర్లయొద్ద
కడుమించునాజరంగంబునఁగడిమి
దొడరినట్టినవాబరీదులనిర్జయించి
తరణిమండలవిభేదనపూర్వకముగ
సురలోకమునకురాజులుమెచ్చనరిగె." బా. భా. (ద్విపద)

నప్పలరాజొక్కఁడేజయించినదికాదు. ఇతఁడును, ఇతనితండ్రియుఁ గూడవేంకటాద్రినివెంబడించివచ్చినవారగుటచేతను వారుగూడ నీయుద్ధమును జరిపివిజయముగొన్నవా రగుటచేతను అప్పలరాజు జయముఁగొనియు యుద్ధములోఁ మరణముఁ జెందెననిబాలభాగవతగ్రంథకర్త చెప్పియున్నాఁడు. ఇక్కడఁగూడ వేంకటాద్రికి సంపూర్ణవిజయము లభించిన దనిచెప్పక తప్పదు.

వేంకటాద్రితోఁ బుట్టువులక్కమాంబపుత్త్రుఁడును, తొంగంటిదుర్గాధ్యక్షుఁడు నగుపోచిరాజునరసింహరాజు కూడవేంకటాద్రికిని నవాబరీదులకును జరిగినయీయుద్ధమునఁ దోడ్పడియున్నట్టు నరసభూపాలీయములోనియీక్రిందిపద్యమువలనవిదితముకాఁగలదు.

“ క. గర్వితబరీదసేనా
సర్వస్వహరానివార్యశౌర్యునకుసమి
ద్దూర్వహసపాదభయదా
ఖర్వమహావిజయభేరికాభాంకృతికిన్. ”

ఈయుద్ధమునందు వేంకటాద్రి పరిపూర్ణవిజయమును బొందెను. గర్వితుఁడగుబీదరుసుల్తాను అమీరాన్ బరీదుషా యోడింపఁబడి బిరుదుమేళంబుతోఁ గూడఁబట్టువడినట్లుగా నరసభూపాలీయము, వసుచరిత్ర, నరపతివిజయములవలనఁ దెలియుచున్నది.

“ సీ. అనుచుయవనులఁ దెగడితన్నాశ్రయించు
వారిసామ్రాజ్యలక్ష్మినెవ్వాఁడుగొనియె

నా హావో గ్రబరీదసప్తాంగహారణుఁ

డతఁడువిలసిల్లుశ్రీవేంకటాద్రివిభుఁడు. ”

(న. భూ.)

ఇచట బరీదును బట్టుకొనుటయె గాదు, అసాదుఖాను చెఱగొన్న రాజకుటుంబములనుగూడఁ జెఱనుండివిడిపించుకొ నియె ననిభట్టుమూర్తి తనవసుచరిత్రములో వేంకటాద్రిని నభి వర్ణించుచుఁ జెప్పినయీక్రిందిసీసపద్యములో సూచించి యున్నాఁడు.

“ సీ. నిరతంబు దుర్మార్గనిరతులౌ తురకల

సతులసన్మార్గసంగతులఁ జేసె

ననియత మోహాంధులౌ పారసీకుల

స్వస్త్రీసుఖైకనిశ్చలులఁ జేసె

నతినిర్దయాత్ములౌ యవనుల భూత

సంతానతృప్తిప్రదాత్మకులఁ జేసె

ద్విజపక్షపాతంబు దెగడుపాశ్చాత్త్యుల

ద్విజపక్షపాతభావితులఁ జేసె

గీ. ననుచుఁ గడుమెచ్చి జయలక్ష్మి యాజిరంగ

కాతరబరీదకేతనఘటితభద్రకలశ

మెదురుగఁ బూని యేఘనునిఁ జెందె

నతఁడుసామాన్యుఁడే వేంకటాద్రివిభుఁడు. ”

(వ. చ.)

"ఆ. అసదృశోరుశౌర్యుఁ డాహవగాండీవి
వేంకటాద్రిరాజవిబుధరాజు
అనిబరీదుగెలిచి యాతనిబిరుదు మే
లెమ్ముఁగొనియె భూజనమ్ము వొగడ."

ఇట్లు బీదరుసుల్తానగు అమీరు బరీదుషా విజితుఁడై శరణాగతుఁడై వశ్యుఁడగున వెనుక విజాపురసుల్తాను స్వసైన్యయుతముగఁ బలాయనుఁడయ్యెను. ఇట్లు పలాయనుఁడై ఇబ్రహీమ్ఆదిల్‌షా పఱువిడుచున్నను వేంకటాద్రి వానిని విడిచిపెట్టక యాతనిసైన్యముల వెన్నంటి కూఁడఁ బోయెను. అట్లు పఱువిడిపోయి విజాపురసుల్తాను తుంగభద్రానదికి నుత్తరభాగమున రాచూరుదుర్గమునకు నైఋతిమూలను ముదిగల్లుదుర్గమునకు నాగ్నేయమూలను రెండుదుర్గములకునడుమ నున్న మానువదుర్గముకడ సుస్థిరముగా నిలిచి తనసైన్యముల మోహరింపఁ జేసికొని మరల నెదుర్కొని యుద్ధము చేసెను. ఇచట వీనిని వేంకటాద్రి పెదతండ్రి యగు నోకుతిమ్మరాజు జయించి విజయము గొన్నవాఁ డని కోనేరునాథకవి విరచితములయిన ద్విపదబాలభాగవతము, పద్యబాలభాగవతములలోని యీ క్రింది వాక్యములనుబట్టి మనము తెలిసికొనఁగలుగుచున్నాము.

"కడిమిమై మానువకడ రణక్షోణి
గడుసరి నేదులఖానుజయించె." ద్వి. బా.

"మానువకడ నవాబూనిపోరను బరా
జయము నొందించె నేశౌర్యశాలి." ప. బా.

ఇట్లు వేంకటాద్రియు వానిసైన్యములును శత్రురాజ్యమునఁ బ్రవేశించి జయములుగొనుచు దండయాత్రను ముగింపక వెంటాడించి విడిచిపెట్టక యిబ్రహీమ్ఆదిల్ షా శరణాగతుఁడై వచ్చి సంధిచేసికొనువఱకును వేంకటాద్రి దీక్షతోఁ బోరాడుచునే యుండెను. బలవంతుఁడగు యిబ్రహీమ్ఆదిల్ షా కడసారి భీమరథీనదిప్రాంతమున వేంకటాద్రిసైన్యము నెదిరించి భయంకరమైన సమరము సలిపియు గెలుపుగొన లేకపోయెను. ఇచట వేంకటాద్రికిఁ బరిపూర్ణవిజయము లభించె ననిభట్టుమూర్తి తననరసభూపాలీయ మను గ్రంథమున నీక్రింది రెండుపద్యములలో విస్పష్టముగా వర్ణించి యున్నాఁడు.

" మ. బలదుర్యుం డగు వేంకటేంద్రుని మహాబాహాబలాటోపవి
హ్వలుఁడై మున్నతిధావనక్రియ సపాదాభిఖ్యుఁడై నట్టియే
దులఖానుం డిదె నేఁడుఁ గ్రమ్మఱ సపాదుం డయ్యె నా (నర్మిలిన్
దలఁదత్పాదముఁ దాల్చి భీమరథిపొంత న్గాన నిత్యో (న్నతిన్. "

"మ. స్థిరసంగ్రామజయాభిరాముఁడగు నా శ్రీవేంకటస్వామి వరుం
డరయ న్రాజశిఖావతంసుఁ డగుఁ దథ్యంబుఁ గా కున్న నీ
ధరణీపాలకు లెల్ల మెచ్చఁగ సపాదక్షోణి భృత్ప్రాప్తి భా
సురదుర్గాధిపతిత్వవైభవభవస్ఫూర్తి న్విజృంభించునే. "

ఇట్లు వేంకటాద్రితోనైన యుద్ధములయందుఁ బరాజయము నొంది విహ్వలుఁడై పోయి విజాపురసుల్తాను శరణాగ

తుఁడై వేంకటాద్రి కాళ్లుపట్టుకొని సంధిచేసికొనవలసి వచ్చెను. అప్పుడు "సపాదక్షోణిభృత్ప్రాప్తిభాసురదుర్గాధిపతిత్వవై భవ" మనఁగా విజాపురరాజ్యములోని రాచూరు ముదిగల్లు మాను వదుర్గముల నొసంగి సంధిచేసికొని తనరాజ్యము పరాధీనము గాకుండఁ గాపాడుకొనఁ గలిగెను. వేంకటాద్రికిని సవాబరీ దులకును జరిగినయుద్ధ మీవిధముగా ముగింపఁబడి యుండఁగా ఫెరిస్తా యీచరిత్రమునంతను దలక్రిందుగా మార్చి యెట్లు వ్రాసినాఁడో దానింగూడ దెలిసికొన్న యెడల చదువరులకిందలి సత్యము గ్రాహ్యముగాక మానదు. సలకముతిమ్మయను సింహాసన భ్రష్టునిగావించుటకై యళియరామరాయలు విద్యానగరమున మహావిప్లవమును గలిగించి సదాశివరాయని పట్టాభిషిక్తునిఁ జేసినకాలము తనదండయాత్రకు మంచికాలము వచ్చెనని తలంచి యాదవానిదుర్గమును బట్టుకొనుటకై అసాదుఖానుని విజాపురసుల్తాను పంపించినాఁ డనిఫెరిస్తా వ్రాసినదానిని నింతకుఁ బూర్వముదెలిపి యున్నాను. అట్లు అసాదుఖాను ఆదవేనిదుర్గమును ముట్టడింప నావార్త విద్యానగరమునందున్న యళియరామరాయలకుఁ దెలియవచ్చి యాముట్టడిని విడిపించి యసాదుఖానుని జయించుటకై కొంతసైన్యముతోఁ దనతమ్ముని వేంకటాద్రిని బంపెనఁట. అసాదుఖాను వేంకటాద్రి వచ్చుచున్నాఁ డనివిని యాదవాని దుర్గమును ముట్టడించుట మాని వేంకటాద్రి నెదుర్కొనియె నఁట. అంతఁగొంచెము కాలము యుద్ధముజరిగినది గాని తనకునోటమి కలుగు నన్న భీతి

చేత నక్రమముగా వెనుదీయఁ బ్రారంభించె నఁట. ఒకనాటి రాత్రి అసాదుఖా నొకచోట విశ్రమించినాఁ డట! అతఁడు పాఱిపోకుండఁ జూచుటకుగాను వేంకటాద్రికూడ ల మైళ్లదూరములో దండువిడిసి విశ్రాంతిగొనుచుండె నఁట. ఆమఱు నాఁడు సూర్యోదయముకాకపూర్వమే అసాదుఖాను ప్రశస్తమైన నాలుగువేల యాశ్వికసైన్యముతో వచ్చిపైఁబడి యైశ్వర్యము గొలిపె నఁట. ఆత్మవిశ్వాస మెక్కువగాఁ గలవాఁడగుటచేత వేంకటాద్రి యేమరియుండె నఁట! వారుగన్నెత్తి చూచుసరికి తురకరౌతులు హిందూగుడారముల నడుమనుండిరఁట! వేంకటాద్రి కెంతమాత్రము తప్పించుకొన సావకాశము లేక తనధనాగారమును, కుటుంబమును, ఏనుగులు మొదలుగాఁగల వాహనాదికములను వారికి విడిచిపెట్టి పాఱిపోయెనఁట. తెల్లవారి సూర్యోదయమైన తోడనే వేంకటాద్రి చెల్లాచెదరై పోయినసైన్యములను నొక్కచోటికి మరలచేర్చుకొని యుద్ధముచేయుటకు సంసిద్ధుఁడై యున్నవానివలెనే నటించుచుఁ బ్రయత్నించినను, తనకుటుంబమునకు నేమివిపత్తు కలుగునో యన్నభయముచేత యుద్ధముచేయుటకు నిష్టపడక కొన్నిమైళ్లదూరముగా వెనుకకుఁ బోయి యచట నివసించి తనదురవస్థను దెలుపుచుఁ దనసోదరుఁడైన రామరాయలకుఁ గొంతసైన్యముఁ బంపుమని వర్తమానముచేసె నఁట. అంతరామరాయ లతఁడు కోరినప్రకారము ధనమును సైన్యములను బంపి యుద్ధముచేయవలసినదని బహిరంగముగా నాజ్ఞాపించుచు రహస్యముగా

నొకజాబు వ్రాసె నఁట. ఆజాబులోనివిషయ మిట్లుండె నఁట! ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్‌షా బుద్ధిపూర్వకముగా దండెత్తిరావలె నని వచ్చి యుండఁడు. అచటిజమీందారులెవ్వరో కుట్ర చేసియత నిరప్పించి యుందురు. నీసైన్యములోనివారు కూడ వారిపక్షమునఁ బనిచేయ వచ్చును. కావున నేదో సామోపాయముచేత ప్రస్తుతము సంధిచేసికొని భార్యను బిడ్డలను అసాదుఖానునుండి విడిపించు కొనవలయునని వ్రాసె నఁట.

ఇట్టిసలహా ననుసరించి వేంకటాద్రి అసాదుఖానునకు విశేషముగా లంచమొసంగి వానిని మధ్యవర్తిగాఁ జేసివాని ద్వారా విజాపురసుల్తానుతో మాట్లాడింపఁగా నాతఁడు సంధి చేసికొన ననుజ్ఞ నొసంగె నఁట! ఆసంధిషరతు లెట్టివో ఫెరిస్తా దెలుపలేదు గాని యుభయపక్షములకు సంతృప్తికరములుగా నున్న వఁట! ఇది ముగిసిన వెనుక అసాదుఖాను తనయజమానిని గలిసికొని విజాపురమునకును, వేంకటాద్రి తనకుటుంబమును దీసికొని విజయనగరమునకును వెడలిపోయి రఁట. ఈపయి చెప్పినది ఫెరిస్తావ్రాఁతవైఖరిని దెలుపుచున్నది. విజయనగర విప్లవమున ద్రోహియైన సలకముతిమ్మయకుఁ దోడ్పడవచ్చి యీరీతిగాఁ బరిభవమునొందినాఁ డనిభావి ప్రపంచము చేయు నిందనుండియు నపకీర్తినుండియుఁ దప్పించుటకై మహమ్మదు ఖాశింఫెరిస్తా పైరీతిగాఁ గల్పనముచేసి వ్రాసినవ్రాఁతగాని మఱియొండుగాదు. భీమరథివఱకు వేంకటాద్రి పోయి యుద్ధములు చేసి యున్నట్లుగా హిందువుల గ్రంథములు ఘోషించుచుం

డఁగా వీనిని విస్మరించి హీరాసుఫాదిరి ఫెరిస్తాను విశ్వసించి వ్రాయుట తెలుఁగుభాషనాతఁ డెఱుఁగకుండుట యేకారణము. ఈగ్రంథకర్తలు కవులయినపాపముచేత వీరుచెప్పిన సత్యాంశములనుగూడ ద్రోసిపుచ్చ నగునా ? వర్ణనాంశములలో నతిశయోక్తు లుండిన నుండుగాక ! వారుసమకాలికులై యుండి చెప్పినవిషయములను గూడఁ ద్రోసిపుచ్చ నగునా ? ఆరవీటివంశచరిత్రము నందునెచ్చట సత్యచరిత్రాంశమునకు గౌరవము ముఖ్యముగా నీయఁదగియుండెనో యాగౌరవము నచటనుండి హీరాసుఫాదిరి తొలగించివేయుట మిక్కిలి శోచనీయము.

ఇట్లు సంధిచేసికొని విజాపురసుల్తాను దనరాజధానిఁ జేరినకొలది కాలములోనే అహమ్మదునగరసుల్తా నగుబురహాన్ నిజాముషావలన నాహ్వానింపఁ బడియతనితోఁ గుట్ర కావించి బీదరు, విజయనగరములపై దండయాత్రలుసాగించుటకు నిశ్చయించుకొని రఁట ! ఆప్రకారము బురహాను బీదరురాజ్యముపై దండెత్తివచ్చె నఁట ! బీదరుసుల్తా నగుబరీదుషాయీ సంధివిషయమెఱుంగక బరీదుషా తనపూర్వమిత్రుఁ డగు ఇబ్రహీమ్ఆదిల్‌షాకడకు సహాయార్థ మఱిఁగె నఁట ! అతఁడు వెంటనే యాతనిఁ జెఱఁబెట్టె నఁట ! ఆదిల్‌షా తరువాతవిజయనగరరాజ్యముపై దండెత్తి విజయముగాంచి విజయనగరరాజ్యములోని పెక్కుభాగములను తనరాజ్యములోఁ గలుపుకొన్నాఁడనిఫెరిస్తావాక్యముల నుదాహరింపుచు హీరాసు విజయనగరరాజ్యములోని భాగములను కలుపుకొన్నదిమాత్ర మసత్య

మనివ్రాయుచున్నాఁడు. ఆకాలమున విజయనగరమునకు నట్టి దేశనష్టము కలిగినసంగతి వినరాదని యీవిషయములకుఁ దరువాత రామరాయల హామ్మదనగరసుల్తాను నగుబురహాన్ నిజాముషాతో యుద్ధమునకుఁ దలపడియున్నవాఁడు గనుక ఫెరిస్తా వ్రాసిన దతిశయోక్తి యనిమాత్ర మొప్పుకొనుచున్నాఁడు.

అసలు హీరాసుయెత్తిన యెత్తుగడయె సక్రమమైనది గాదు. విజాపురసుల్తాను సంధిచేసికొన్న తరువాత బురహాన్ నిజాముషాతోఁ జేరి బీదరువిద్యానగరములపై యీసంవత్సరమె మరల దండయాత్ర సాగించినాఁ డనుటసత్యవిరుద్ధము. ఫెరిస్తా వ్రాసిన వాక్యముల మర్మములోఁ దగుల్కొని చరిత్రబద్ధములు కానివిషయములకుఁ బ్రాముఖ్యానొసంగి తనతో యుద్ధముచేయ ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్‌షాను బ్రేరేపించినవాఁ డని యీసుగలిగి బురహాన్ నిజాముషాపై రామరాయలు దండెత్తి పోయినవాఁ డనిహీరాసువ్రాసినది సత్యముకాదు. సలకమతిమ్మయ సంభవింపఁ జేసిన విప్లవకాలమున నాతనికిఁ దోడ్పడవచ్చినవా రనితక్కినసుల్తానులపై దండయాత్ర సాగించి నట్లే రామరాయ లితనిపైఁ గూడ దండయాత్ర సాగించినవాఁ డుగాని మఱియన్యకారణముచేతఁ గాదనిభట్టుమూర్త్యాదులు వ్రాసిన వ్రాఁతలవల్లనే తెలియుచున్నది. అళియరామరాయలును వాని తమ్ముఁడు తిరుమల దేవరాయలును, జమ్షీదు కుతుబ్‌షాను బురహాన్‌నిజాముషాను వెంబడించిపోయి యుండిరని యింతకుఁ బూర్వము దెలిపియున్నాను. అళియరామరాయలు జమ్షీదు

కుతుబ్షా సైన్యములను పానుగల్లుదుర్గముకడ సంధించి యతని నోడింపఁగా నాతఁడు గోలకొండకుఁ బాఱిపోయెను. అంతటితోఁ దృప్తినొందక గోలకొండవఱకుఁ దఱుముకొనిపోయి యాదుర్గమును ముట్టడింపఁగా జమ్షీదు సంధిచేసికొనుట యుక్తముగా భావించి యళియరామరాయలతో రాయభారములు జరుప నూరదృష్టితో నతఁడందుల కంగీకరించి సంధి గావించుకొనియెను. తిరుమలరాయల సైన్యములు కళ్యాణ నగరదుర్గముకడ బురహాన్ నిజాముషా సైన్యములతోఁ దలపడిపోరాడుచున్న కాలమున నళియరామరాయల సైన్యములు తూర్పుదిక్కునుండియు, వేంకటాద్రిసైన్యములు పడమటిదిక్కునుండియుఁ దమతమ విజయయాత్రలను ముగించుకొని మధ్యభాగమున నున్న తిరుమలరాయల సైన్యములను గలిసికొనియెను. ఇట్లుగలిసికొన్న సోదరత్రయముతోఁ బోరాడుట బురహాన్నిజాముషాకు దుర్భరమై పోయి కళ్యాణినగరమును శత్రువులకు విడిచిపెట్టి పలాయనుఁడై యహమ్మదునగర మార్గమునుబట్టెను. కళ్యాణిఁ బట్టుకొన్న విషయము వసుచరిత్రమునం గానరాదని హీరాసు ఫాదిరితలంచినది సత్యము కాదు. (1) వసుచరిత్రమునందావిషయము వర్ణింపఁబడినది. చూడుఁడు.

---

(1) (The Vasucharitramu does not give any information about the capture of Kalyani, which belonged to the Sultan of Ahmadnagar). The Aravidu Dynasty of Vijayanagar, p. 76.

"శా. విశ్వామిత్రునిఁ గొల్చి రాముఁ డతఁ డుర్విం జెండెఁ (గళ్యాణము
న్విశ్వామిత్రులు గొల్వ రాముఁ డితఁ డుర్విం జెండెఁ (గళ్యాణముం
శశ్వత్కీర్తులు రాములయ్యిరువురున్ సాధించు కళ్యాణలా
భైశ్వర్యంబులు ధర్మనిర్మథనధర్మాలంబనవ్యగ్రముల్."

అళియరామరాయలీ కళ్యాణనగరమును బురహాన్ నిజాముషానుండి బలాత్కారముగాఁ గైకొనియుండుటచేతనే యాతని బిరుదుగద్యములో 'కళ్యాణనగరసాధక' యన్న బిరుదముగూడఁ జేర్పఁబడినది. ఇంతటితోఁ దృప్తినొందక బురహాన్ నిజాముషా వంటి శత్రువును స్వాధీనపఱచుకొన కుండవిడిచి పెట్టుట ప్రమాదహేతు వగునని చింతించి యళియరామరాయలు తనసోదరులతోఁ బర్యాలోచించి యహమ్మదునగరముపై దండెత్తిపోవుటకు నిశ్చయించుకొని సోదరత్రయమును దమ తమసైన్యములతో వానిని దఱుముకొనుచుఁ బోయిరి. అహమ్మదునగరసమీపమున బురహాన్ నిజాముషా ఘోరసంగ్రామమును జరిపెను. ఇచట బురహాన్ నిజాముషాకుఁ బరాజయము సంభవించుటయె గాక యీయుద్ధమునుండి పాఱిపోవుచున్న వానిని కొన్నలాపురము హండేహనుమప్పనాయఁడు పట్టుకొని వాని సైన్యములు జయఘోష మిడుచుండ వానిఁ గొనివచ్చి యళియ రామరాయలముందుఁ బెట్టెను. అళియరామరాయలసైన్యము లహమ్మదునగరమునఁ బ్రవేశించి కోటలనాశనము గావించి

నగరమునాగళ్ళతోఁ దుక్కిదున్నించి యాముదాలుచల్లించి రని యాంధ్రకవులువర్ణించిరి. ఇతఁడహమ్మదునగరమునువిడిచి యచటికి నలుబది యేబదిమైళ్ళ దూరమున నున్నగోదావరినిదాటి పోయె ననియు నచటికి నీసోదరత్రయమును శత్రువర్గమును సురుమాడుటవలన రక్తసిక్తములయినతమఖడ్గములను గోదావరిలోనఁగడఁగి రనికవులు వ్రాసిరి. బహుశః రామరాజు మహమ్మదునగరమునువిడిచి యింతకు ముందే పాఱిపోవుచున్న కాలముననే బురహాన్ నిజాముషాను బట్టుకొని యుండు నని విశ్వసింప వచ్చును. అహమ్మదునగరవినాశము నరపతివిజయ మను గ్రంథమున నిట్లువర్ణింపఁ బడినది.

"సీ. హరిశౌర్యుఁడగుతిర్మలాధీశ్వరుండు న
దవరజుం డగువేంకటాద్రి రాజు
భుజయుగంబుగ బలస్ఫురణతోఁ గరిహరి
వరవీరభటులతో దొరలతోడ
దనయాజ్ఞ మీఱినకినుక నిజాముపై
దండెత్తి తఱిమి యుద్దండవృత్తి
నతఁ డేలుచున్నట్టి యాముదానగరంబు
చాలెత్తి మఱి యాముదాలు వేసి.
ఆ. సేతుకాశిమధ్యభూతలనుతజయ
శ్రీవరించి వేడ్కఁజేఁ జెలంగ
రామమూర్తియైనరామరాజేంద్రుఁడు
సాంద్రవిభవజిత సురేంద్రుఁ డెలమి."

* * * * *

" మ. కడిమిన్వేంకటరాయశౌరి నెదురంగా లేక సత్త్వాహితం
బెడరన్ గౌతమిదాటువేళ నిజకాంతాశ్రుప్రవాహోత్థిగా
ల్నడఁ దప్పన్ జడుఁడై నిజాముఁడుఁడుపాలంబంబున (దాటి తాఁ
క్కడఁగన్న న్నజయించు నయ్యుడుపరేఖన్నామమో (హంబునన్."

* * * * *

"ఉ. ఆయనుజుల్విసుద్ధహరిదంత మహాకరిదంత కాంతిరే
ఖాయతకీర్తులై కొలువ గౌతమినీటనరాతిఘాతి కా
ష్ఠేయకరక్తముల్గడిగి శ్రీరమణీవరమూర్తి రామభూ
నాయకుఁ డుర్వి నేలె భువనస్తవనీయ జయాభిరాముఁడై."

ఈకార్యముల నిర్వర్తించుటచేతనే యీతని బిరుదు గద్యములో 'అమదానగరసాలభంజన' యనియు, 'గౌతమీస్నానపావనాకార' యనియు బిరుదములు చేర్పఁబడినవి.

అళియరామరాయలు బురహాన్ నిజాముషా స్వాధీనుఁడయినవాఁడుగనుక నతనికి నిభరామునకుఁ గలమైత్రి మాన్పికొన వాగ్దత్తము గైకొని యాతనినిర్బంధమునుండి విడిచిపెట్టెను. ఇట్టివిజయములనుగాంచి నట్టితనప్రభువగు నళియరామరాయలను భట్టుమూర్తి తన వసుచరిత్రమునం దట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

" సీ. ప్రజలావలేపవిగ్రహజాయమానాగ్ర
హముడించి బహుదానవాప్తిఁగాంచుఁ

బురమొల్లఁ బ్రత్యగ్రభూతిపాలుఁగఁ జేసి
యచలాసనాభ్యాసియై కృశించు
రతినిభరామానుగతమైత్రిపై రోసి
కలనైనఁగళ్యాణ కాంక్ష యుడఁడు
సరవిఁ బ్రాణాయామసంసిద్ధికై సారె
సారెకుఁగుండలిస్థాన మంటి
గీ. మానసనిజాముఁడపవర్గమార్గవృత్తిఁ
బెరయుపరబుద్ధినెవ్వాని పేరుఁదలఁచి
యతఁడు శ్రీరాముఁ డఖిలసన్నుతికిఁ దగఁడె
సేతుకాశీతలాంతర ఖ్యాతయశుఁడు. ”

ఈ ప్రథమ సంవత్సరమున జరిపినదండయాత్రల నన్నిటి యందు మహావిజయములను గాంచి యళియరామరాయలును వానిసోదరు లిర్వురును సకలకర్ణాట సామ్రాజ్యమును సముద్ధరించి జగన్నుతి గన్నవారలగుచు సుఖముగా మరలి రాజధానియగు విద్యానగరము బ్రవేశించిరి.

రామరాయలు సుల్తానులపట్ల చూపిన రాజనీతి పద్ధతి దక్కనుసుల్తానులకుఁ దమతమ సరిహద్దులలోనుండుదుర్గములనుగూర్చిన తగవులచే నైకమత్యము లేక పరస్పరాసూయలతోను గలహములతోను గాలము గడపుటయేగాక యప్పటప్పట యుద్ధములుగూడఁ జేయుచుండిరి. అళియరామరాయలీదక్కను సుల్తానులెల్లరు నైకమత్యముతోనున్న నెప్పటికైన

హిందూ సామ్రాజ్య మగువిద్యానగర సామ్రాజ్యము నకు ముప్పుగలుగకమాన దనినిశ్చయించుకొని వారిపోరాటము లలో దానుకూడఁబాలుగొని తనపరిపూర్ణమైన రాజ్యతంత్రజ్ఞానము తోఁగూడిన రాజనీతినంతయు వినియోగించి తనశత్రురాజ్యములలో నైకమత్యము లేకుండఁ జూచుటయె వృత్తముగా గలిగి యుండెను. తక్కినసుల్తానులతో యుద్ధముచేయుటకై యొకప్డు నొకనితోను, ఇంకొకప్పుడు మఱియొకనితోను జేరుచు యుద్ధములు సలిపెను. ఈరీతిగాఁ దనయిరువదియూఁడు సంవత్సరముల పరిపాలనములోను నెల్లరతోను బోరాడి మహమ్మదుమతస్థులయిన యాసుల్తానుల నోడించుచు నెప్పుడునువిజయభేరీ మ్రోగించుచు విజయనగరమునకు మరలి వచ్చుచుండెను.

అహమ్మదునగరసుల్తాను ఒకసంవత్సరకాలము మానము వహించి యూరకున్నవాఁడై 1544 వ సంవత్సరప్రారంభమున గోల్కొండసుల్తానగు జమ్షీదు కుతుబ్షాకడకు 'షాతహీర్' అను రాయబారిని విజాపుర సుల్తానుతో యుద్ధము చేయుటకై రహస్యముగా రామరాయలుతో నొడంబడిక చేసికొనవలసినదిగా మాట్లాడుటకై పంపించెను. ఎన్నడో తన రాజ్యమునుండి విజాపురసుల్తాను గైకొన్న యైదుమండలము లను తిరిగి స్వాధీనము చేసికొనవలయు ననిబురుహాన్‌నిజాముషా యొక్క తలంపట. అహమ్మదునగరసుల్తాను, గోల్కొండసుల్తాను, అళియరామరాయలు సంధిపత్రములపై సంతకములు చేసిరి.

విజాపుర రాజ్యముయొక్క దక్షిణభాగమును విద్యానగరసై న్యములును, తూర్పుభాగమును గోలకొండ సైన్యములును, పశ్చిమోత్తరభాగమును అలీబరీదుషా, క్వాజాజహానుల సైన్యములతో బురహాన్‌నిజాముషాయును ముట్టడించుటకు నిశ్చయించుకొని రఁట !

ఇట్టియొడంబడిక జరిగినవెనువెంటనే బురహాన్‌నిజాముషాతన సైన్యములతో విజాపురరాజ్యమునఁ బ్రవేశించి చాల ప్రజకు నష్టము గలిగించుటయెగాక ఇబ్రహీము ఆదిల్‌షాను యుద్ధములలోఁ బెక్కుతడవులు జయింపుచు వచ్చె నఁట ! ఈకాలముననే గోలకొండసైన్యములు తూర్పు భాగమును ముట్టడించి కాక్నిమండలమును స్వాధీనపఱచుకొని యచటనొక కోటను నూతనముగా నిర్మించి కలుబరిగి దుర్గప్రాకారముల వఱకుఁ గలదేశమంతయు నాక్రమించుకొని కడపట నగరదుర్గమునకు సమీపమునం దున్న యాతగిరిదుర్గమును ముట్టడించె నఁట ! అళియరామరాయల పక్షమున వేంకటాద్రి రాచూరు దుర్గమును ముట్టడించుటకై దండయాత్ర వెడలి భీమరథిప్రాంతమున విజాపురసుల్తానును దలఁపడి యాతనినోడించి తఱిమె నఁట ! ఈయుద్ధవర్ణనమె నరసభూపాలీయము నందు కలదని హీరాసుఫాదిరి వక్కాణించెనుగాని నరసభూపాలీయము నందలి యుద్ధ మింతకుఁబూర్వ మనఁగా 1542 వ సంవత్సరములో జరిగినదిగాని 1544 వ సంవత్సరమున జరిగినది కాదని యిది వఱకే తెలిపి యున్నాను. ఇట్లు చిక్కులలోఁ దగుల్కొని

తన్ను నూతనరాజ్యమును సంరక్షించుకొనుటకు వెరపుగానక దూరమున బెల్గాముమండలమున నున్న తనవృద్ధసేనాని యగు అసాదుఖానుని తనకడకు రప్పించుకొని యింక ముందు చేయఁదగు కార్యమునుగూర్చి యతనితో నాలోచించెను. అనుభవజ్ఞుఁడగు నామహాసేనాని దీనికంతకుఁ గారణభూతుఁడైన శత్రువు గోల్కొండసుల్తానుగాని తదితరులుగా రనియు, వీని ప్రేరేపణచేతనే తదితరులు శత్రుత్వమున వహించినవారుగా నుందురని యూహించి యతనితో సంధిచేసికొన్నఁ దక్కినవారిని నేయుపాయముచేతనైన వశ్యపఱచుకొనవచ్చు నని చెప్పెను. ఈయుద్ధమునకుఁ గారణముగా నెన్నఁబడు షోలాపురమండలముతోఁ జేరిన రైచూరుమండలములను బురహాన్ నిజాముషాకు నిచ్చివేయుచు వెంటనే రామరాయలకుఁ గొంతధనము నొసంగి వానితోఁగూడ సఖ్యము గావించుకొనవలసినదనియు, ఈయిర్వురు శత్రువులతాకిడి నుండి తప్పించుకొన్న యెడలఁ దాను కుతుబ్షానెదుర్కొని విజాపురరాజ్యమునుండి యాతఁ డాక్రమించుకొన్న దేశము నంతయు జయించి యిప్పించుటకు బాధ్యతను దాను వహింతు నని విన్నవించెను. విజాపురసుల్తాను వాని సలహాను మన్నించి యతఁడు చెప్పిన విధముగా బురహాన్ నిజాముషాతోను రామరాయలతోను సంధి చేసికొనియెను. అసాదుఖాను తాను చేసిన వాగ్దత్తము ప్రకారము గోల్కొండ సుల్తానుపై దండెత్తిపోయి గోల్కొండదుర్గ ప్రాకారములకడ కుతుబ్షా సైన్యముల నోడించి విడిచి పెట్టెను. ఇట్టి యుద్ధము

ముగిసినను పిమ్మట నొకప్పుడు రామరాయలచేఁ బ్రేరేపింపఁ బడి బురహాన్ నిజాముషాహా ఇబ్రహీమ్ ఏదిల్‌షాపై దండెత్తిపోయి కలుబరఁగిదుర్గమును ముట్టడించియు జయింపలేక విజాపురసుల్తానుచే నోడింపఁబడి మరలి యహమ్మదు నగరమునకు వచ్చెనె ననియు, దక్కనుసుల్తాను లెప్పుడు నైకమత్యముతో నుండకుండునటులు చూచెడు రామరాయల తంత్రములు నెఱవేఱును వచ్చిన వనిఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. తరువాత విజయనగర రాజ్యమునకును దక్కనుసుల్తానుల రాజ్యములకును 1549 వ సంవత్సరము వఱకును యుద్ధము లేవియు జరిగియున్నట్టు గానరాదు.

—♦ కళ్యాణికలుబరిగి దుర్గములముట్టడి ♦—

ఆసంవత్సరమున విజాపురమునందు బెల్గాముదుర్గాధిపతియును, సుల్తానుకార్యకర్తయు, సైన్యాధ్యక్షుఁడును వృద్ధసేనానియు నగుఅసాదుఖాను మరణముఁ జెందెను. ఈవార్త అహమ్మదు నగరమునఁ దెలియఁగనే అహమ్మదు నగరసుల్తాను కుట్ర ప్రారంభించి తనపక్షమున నుండుటకై రామరాయల కడకు రాయబారులను బంపెను. ఈసుల్తానులలో నైకమత్యము లేకుండఁ జూచుటయే రాజనీతిగాఁ బరిగణించుచున్నవాఁ డగుటవలన సంతోషించి యతనితోడిమైత్రి కంగీకరించి యొడంబడిక గావించుకొనె నఁట. ఈసంగతి విజాపుర సుల్తానునకుఁ దెలియవచ్చి యతఁడు తనయాస్థానమునం దున్నవిజయనగర

రాయబారుల నవమానించెనఁట. వార లెట్లో తప్పించుకొని విజయనగరమునకు విచ్చేసి యాదుష్కృత్యమును రామరాయలకు విన్నవించి రఁట. (1) అంతరాయలాగ్రహముతో 'బీదరుసుల్తానగుఆలీబరీదుషా విజాపురసుల్తానగుఇబ్రహీము ఆదిల్‌షాతో సఖ్యము చేసికొన్నాఁడు గనుక మున్ముందు కళ్యాణి దుర్గమును ముట్టడించుట మంచి' దని అహమ్మదునగర సుల్తానునకుఁ దెలియఁ జేసెనఁట. ఈయుద్ధమును గూర్చి వ్రాయుచు ఫెరిస్తా రామరాయలుగాని హిందువులుగాని నిర్వహించిన కార్యమును లేశమాత్ర మైన నుదాహరించిన వాఁడుకాఁడు. శివతత్త్వరత్నాకర మను గ్రంథమున నీయుద్ధమును గూర్చి ప్రస్తావించుచు నహమ్మదునగరసుల్తానున కిందు ప్రవేశ మున్నట్లే యాగ్రంథకర్త చెప్పి యుండలేదు. ఇక్కేటిమండలాధిపతి యగుసదాశివరాయకుఁ డీయుద్ధమును సాగించుటకై అళియ రామరాయనిచే నియమితుఁడై విజయనగర సైన్యముల కాధిపత్యము వహించి తొలుత కలుబరగిదుర్గమును ముట్టడింపఁగా విజాపురసుల్తాను బహుళసేనాసమన్వితుఁడై యెదుర్కొని యుద్ధము చేసెనఁట.

(1) ఇచ్చట హీరాసుఫాదిరి క్రొత్తవిషయమును చేర్కొనుచున్నాఁడు. విజాపురసుల్తాను రామరాయలకడ రాయబారిని బంపఁగా రామరాయలు వానిని జోళ్లతోఁ గొట్టించి చంపించె ననికోరియా వ్రాసినాఁడని 'కుక్కకాటుకు చెప్పుదెబ్బ' యన్నట్లు విజాపురసుల్తా నట్లుజరిగించినాఁడని హీరాసుఫాదిరి వ్రాయుచున్నాఁడు. తనరాయబారులను తప్పించుకొనకముందే రామరాయలు విజాపురసుల్తాను రాయబారిని జోళ్లతోఁ గొట్టి చంపించినాఁ డనిచెప్పుట విశ్వాసపాత్రము గాదు.

ఈయుద్ధమున సదాశివనాయకుఁడు సంపూర్ణ విజయమును గాంచెను. విజాపురసుల్తాను పలాయనుఁడయ్యె నఁట. ఇట్లు మొదటియుద్ధమున విజయమును గాంచిన సదాశివ నాయకుఁ డుత్సాహ సంభరితుఁడై కళ్యాణిదుర్గమును ముట్టడింపఁ బోవు చుండ మార్గమధ్యమున నళియరామరాయలువచ్చి వానినిగలి సికొనెనఁట. అటుపిమ్మట విజయనగర సైన్యములును, అహమ్మ దునగర సైన్యములును కళ్యాణిదుర్గమును ముట్టడింపఁగా విజా పురసుల్తాను చెదరిపోయిన సేనలను మరల సమకూర్చుకొని మఱి కొంతమూలసైన్యముతోఁ దరలివచ్చి కళ్యాణిదుర్గమును ముట్ట డించిన శత్రుసైన్యములకును, శత్రుస్కంధావారమునకు నడుమఁ బ్రవేశించి శత్రుసైన్యములకుభోజనపదార్థములుగాని యాయుధసామగ్రిగాని లభింపకుండునటుల ప్రయత్నించెను. ఈకార్యమును నిర్వహించుటకై ప్రశస్తమైన విజాపురాశ్వీక సైన్యమును నియోగించె నఁట. ఆహారపదార్థము లేవియుఁజేర కుండ మార్గము నరికట్టుటవలన శత్రువులసైన్యములకు దుర్భ రమైన దుస్థితి సంభవించెను. అప్పుడు సుల్తాను పక్షమునను విజయనగరపక్షమునను ప్రతినిధిప్రముఖులు కొందఱు సమా వేశమై ముట్టడి వీడి వెడలిపోవుట యుక్తమా? సాహసించి శత్రువులతోఁ బోరి జయముగొనుట యుక్తమా యని యోజింప మొదలుపెట్టిరి. అహమ్మదునగర సుల్తానుపక్షమున నున్న 'షాజాఫర్, ఖాశింబేగు' అనువీరులును, విజయనగర మువారిపక్షమున సైన్యాధిపతి యగుసదాశివ నాయకుఁడును

కొండవమార్గ మనుసరించుట యుక్తమని తెలుపఁగా నెల్లవా రంగీకరించిరి. ఒకనాఁడు సూర్యోదయమైన వెంటనే యీయుభయసైన్యములవారు నాకస్మికముగాఁ బోయి, ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్‌షా సైన్యములపైఁ బడిరి. అప్పుడు విజాపుర సుల్తాను అభ్యంగన స్నానము చేయుచున్నవాఁ డగుటచేతఁ దప్పించుకొని పాఱిపోవుట కడుఁగష్టసాధ్యమయ్యెను. వాని సైన్యములాశ్చర్యమును వెఱపునుగొని మందుగుండు సామాను సయితము యావద్వస్తుసామగ్రిని శత్రువులకు విడిచిపెట్టి చెల్లాచెదరై పాఱిపోయి రఁట. ఈసమయమునందే సదాశివనాయకుఁడు ధైర్యసాహసములఁ జూపి శత్రువులతోఁ బోరాడి కళ్యాణీదుర్గమును వశపఱచుకొని అళియరామరాయులవలన 'కోటికోలాహల' బిరుదమును గాంచె ననిశివతత్త్వరత్నాకర మను గ్రంథమువలనఁ దెలియుచున్నది. (1) ఇప్పటినుండి యీదుర్గము రామరాయలవశమునం దున్నట్లే కనంబడు చున్నది.

—◆ జమ్షీదుకుతుబ్షామరణము ◆—

క్రీ. శ. 1550 సంవత్సరమున గోల్కొండసుల్తా నగు జమ్షీదుకుతుబ్షా యనారోగ్యస్థితి యందుండి చంచలస్వభావుఁడై చీటికిమాటికిఁ జిరాకుపడుచు స్వల్పదోషములకై ప్రజలననేకుల జంపించ నారంభించెను. వీనిదౌర్జన్యమును గాంచి

(1) Sources of Vijayanagar History p. 195, 199.

ప్రజలు కంపిల్లుచుండిరి. వీనిసోదరు లయిన ‘హైదరుఖాన్, ఇబ్రహీమ్’ అనువారు బీదరునకుఁ బఱువిడిరి. అచట హైదరుఖాను మరణముఁ జెందెను. ఇతఁడు మరణించుటకుఁ బూర్వము బీదరుసుల్తా నగు ‘ఖాశింబరీదుషా’ అహమ్మదునగరము, గోల్కొండ, సుల్తానులతో యుద్ధముచేయుచు నోడిపోయి పాఱివచ్చుసందర్భమున ఇబ్రహీముయొక్కదుస్థితిని సందుగాఁ జేసికొని యాతిథ్యమర్యాద నతిక్రమించి యాతని యేనుగలను, ధనమును చూఱఁగొనఁ బ్రయత్నించెను. వీని దురాలోచనమును విని వెంటనే యిబ్రహీము విజయనగరమునకుఁ బాఱిపోయి రామరాయలమైత్రి నపేక్షించెను. ఇబ్రహీము విజయనగరము ప్రవేశించినపుడు వీనితో నయ్యదుహై అబ్సీనియాదేశస్థుఁడును, హమీదుఖా నను బిరుదమువహించిన రైహాన్, బ్రాహ్మణుఁ డగుకాణాజియు, మఱికొందఱుసేవకులును కూడ నుండిరి. అళియరామరాయలు మిక్కిలిసంతోషించి యాగోల్కొండరాజకుమారుని సర్వోచితమర్యాదలచే నాదరించి వానిజీవనార్థ మదివఱకు అబ్సీనియాదేశస్థుఁ డగుఅంబరుఖాను క్రింద నున్నజమీని ఇబ్రహీమున కొసంగెను. ఈకార్యము వలన ఇబ్రహీమునెడ అంబరుఖానుకు ద్వేషమును బుట్టించెను.

ఇట్లంబరుఖాను తనసంస్థానమునుగోల్పోయి విచారముతోఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విజయనగరవీధులలో ఇబ్రహీమురాజకుమారునిం గలిసికొని తనజమీ నపహరించినవాఁ డని దూషించెను. ‘చక్రవర్తులు తమసొత్తును తమయిచ్చవచ్చి

సత్తుల వినియోగించుకొందురు. రామరాయలుజమీానా కిచ్చుటకు నిచ్చగించె' నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చి వెడలిపోవుచుండ నాయుబ్బీనియాదేశస్థుఁడు ఇబ్రహీముఁను జూచి 'నీహక్కును కత్తితోసాధించి స్థాపించుకొనలేనిపిఱికిపంద' వని మరల దూఱెను. అంత నారాజకుమారుఁడు వానిని వివేకవిహీనునిఁగా గ్రహించెను. వీనిశాంతము వానికోపము నినుమడింపఁ జేసెను. అంబరుఖా నధికదూషణమునకుఁ గడంగి వానిమనస్సు నొప్పింపఁ జేసెను. ఆవెనువెంటనే ఇబ్రహీము గుఱ్ఱమునుండి క్రిందికి దుమికి కత్తి దూసెను. అంబరుఖాను వానిపైఁ బడెను. ఇబ్రహీము తనప్రతిపక్షిని ఖండించి వైచెను. అంబరుఖానుసోదరుఁడుకూడ నిబ్రహీముపైకి లంఘింప నాతనిగూడ మట్టుపెట్టెను.

అసంవత్సరమె జమ్షీదుకుతుబ్షా గోల్కొండనగరములో మృతిఁ బొందెను.

ఇబ్రహీముపట్టాభిషిక్తుఁడగుట

గోల్కొండనగరములోని ప్రభుపుంగవులు జమ్షీదుకుమారుఁడైన 'సుభాన్‌కూలీ' అనువానిని వానితల్లికోరిక ననుసరించి పట్టాభిషిక్తుని గావించి 'సెయిఫ్‌ఖాను' పాలనకర్తగా నియమించిరి. ఈపాలనకర్త యదివఱకు జమ్షీదుకుతుబ్షాచే నొకప్పుడు ప్రవాసశిక్షను బొంది యహమ్మదునగరమునకుఁ బంపఁబడినవాఁడు. ఇతఁడు 'సుభాన్‌కూలీ' కి సంరక్ష

కుఁడుగ నుండుటఁ గొందఱు కిష్టము లేకుండెను. ఈక్రొత్తసుల్తాను పదేండ్లయిన వయస్సులేని బాలుఁడు. అందువలనఁ గొందఱు ప్రభుపుంగవు లందుముఖ్యముగాఁ బ్రధానమంత్రి యగు 'ముస్తఫాఖాను' వెంటనే బయలుదేఱి గోల్కొండకు రావలసినదిగా నిబ్రహీమున కొకజాబు వ్రాసి విజయనగరమున కొకరాయబారిని బంపెను. ఇబ్రహీం యాజాబును గైకొని కష్టకాలమునఁ దనతోఁగూడ నున్న తనయిర్వురుమిత్రు లయిన సయ్యదుహైరా, షామీరాదుఖానులకుఁ జూప వారలును సంతోషముతో గోల్కొండకుఁ బోవ సమ్మతించిరి. ఇబ్రహీము తనకు మిత్రుఁడుగానుండి యాదరించినరామరాయలతోఁగూడ నాలోచింప నతనియభీష్టమున కనుకూలముగానే ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటయెగాక యాతనికిఁ దోడ్పాటుగ నుండుటకై పదివేలయాశ్వికసైన్యమును ఇరువదివేలపదాతిసైన్యమును దీసికొని యిబ్రహీమువెంటఁ బోవలసిన దనితనసోదరుఁ డయినవేంకటాద్రికుత్తరు వొసంగెను. ఈసందర్భమునఁగూడ ఫెరిస్తావ్రాయుచుఁ దనకు రామరాయలయెడఁ గలయసూయను ద్వేషమును జూపక మానలేదు. ఇబ్రహీముమిత్రు లిర్వురును "రామరాయలు రాజ్యము నపహరింపఁగోరి యింతగొప్పసైన్యముతో సోదరుని పంపుచున్నాఁడుగావున నాతనిసాహాయ్యమును దిరస్కరించి రావలసినదిగా నిబ్రహీమునకు బోధించి రనియు నతఁ డట్లే గావించె ననియు వ్రాయుచున్నాఁడు. అతనివ్రాఁత విశ్వాసపాత్ర మైనదికాదు. హీంరాసుఫాదిరి ఫెరిస్తావ్రాఁతను ఖండిం

చిక్కవాఁ డయినను, ఇబ్రహీము వెంటవేంకటాద్రి విజయనగరసైన్యముతో వెంబడించిపోయినను పానుగల్లుచేరిన వెనుక 'కిశాల్ జుమ్లా' యను 'ముస్తఫాఖాన్' మూఁడువేలయాశ్వికసైన్యముతో 'సలాబత్ ఖాను' వచ్చి కలిసికొనుటచేత హిందూసైన్యములసహాయముతో నింకనిమిత్తములే దనివేంకటాద్రిని వాసిసైన్యములను వెనుకకుఁ బంపివేసె నని క్రొత్తయూహాను గల్పించి వ్రాయుచున్నాఁడు. ఏవిధమైనయుద్ధమును జేయకయె ముస్తఫాఖాను కుండుజనరంజకత్వముచేత నిబ్రహీము పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనఁట ! (1)

అయినను భట్టుమూర్తి తన 'నరసభూపాలీయము' నందు

" నతుని వర్ధితునిఁ దత్సుతునిఁ బట్టముఁ గట్టి
కుతుపనమల్కున క్షోణి నిలిపె " అని

తనరక్షణకొఱకు వచ్చినవాని సంరక్షించి కుతుపనమల్కును పట్టాభిషిక్తునిఁ గావించె నని చెప్పి యున్నాఁడు. ఈమహాకార్యము రామరాయలసౌశీల్యమును దెలుపుటయగాక యాతఁ డెంతటియుదారహృదయుఁడో తేటపఱుపక పోదు.

విజాపురసుల్తానుతో మఱియొకయుద్ధము విజయనగరము అహమ్మదునగరసుల్తానుతోఁ జేరి విజాపురసుల్తానుపైఁ గడపటిదండయాత్ర సలిపినవెనుక శాంతి నెక్కొల్పఁ బడి యుండ లేదు. 1551 సంవత్సరాంతమున విజాపురసుల్తాను

(1) The Aravidu Dynasty of Vijayanagar, p. 83, 84, Note No. 1.

కళ్యాణిదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనుటకై పునఃప్రయత్నము సేయ మొదలుపెట్టెను. ఈసమాచారము బురహాన్‌నిజాము షాకుఁ దెలియవచ్చినతోడనే యతఁడు రామరాయలకుఁ దెలియఁ జేసెను. అంతరామరాయలు తాను రాచూరుదుర్గముకడ బురహాన్‌నిజాముషా సైన్యములతోఁ గలిసికొందు ననియు నచటినుండి యుద్ధసన్నాహములు జరుపవచ్చు నని రాయబారులకుఁ బ్రత్యుత్తర మొసంగి వారలను బంపివేసి తనవాగ్దత్తము నెఱవేర్చుకొనుటకై తనసేనలను సమకూర్చుకొని దండయాత్ర నాగించి రాచూరుకడ నహమ్మదునగరసుల్తానుసైన్యములను గలిసికొని తాను రాచూరు, ముదిగల్లుదుర్గములను వశపఱచుకొనుటకును, షోళాపురము, కలుబరిగెదుర్గములను వశపఱచుకొనుటకై బురహానుకుఁ దోడ్పడుటకు నేర్పాటు చేసికొనియెను. ఉభయసైన్యములును రాచూరుదుర్గమును వశపఱచుకొన్నవెనువెంటనే ముదిగల్లుదుర్గముకూడ నెట్టియాటంకమును నిరోధమునుజూపకయె స్వాధీన మయ్యెను. రామరాయలు తనచిన్నతమ్ముని వేంకటాద్రిని నిజాముషాకుఁ దోడ్పడ నియమించి తానుమాత్రము విజయనగరమునకు మరలి వచ్చెను. బురహాన్‌నిజాముషా వేంకటాద్రితోడ్పాటుతోఁ గొలదికాలము షోళాపురమును వశపఱచుకొని యాదుర్గమును బలపఱచుకొని యహమ్మదునగరమునకు మరలిపోయెను. విజాపురసుల్తానులచరిత్రమును వ్రాయునపుడు ఫెరిస్తా కలుబరిగె సమాచారమునెత్తియుండలేదుగాని యహమ్మదునగరసుల్తా

నులచరిత్రము వ్రాయునప్పుడు నిజాముషా కలుబరిగెను జయింపలేదనియు గారణముహిందూసేనాని వేంకటాద్రి తోలంగిపో వుటయే యని తెలిపియున్నాఁడు. ఏదియెటా అభిప్రాయభేదము గలిగి వేంకటాద్రి విజయనగరమునకు మరలి యుండును. అందువలన నిజాముషా తనకోరికను నెఱవేర్చుకొనలేకపోయి యుండును. అయినను బురహాను నిజాముషా యావెనుకస్వల్ప కాలములోనే మరణముఁబొందెను. అతనివెనుక సింహాసన మధిష్ఠించిన హుస్సేనునిజాముషా విజాపురసుల్తానగు ఇబ్రహీముఆదిల్‌షాతో సంధి చేసికొని స్వస్థచిత్తుఁడుగా నుండెను. అహమ్మదునగరము, విజాపురము నడుమ జరిగినయుద్ధములలో రామరాయలు తొరగల్లుదుర్గమునుగూడ వశపఱచుకొనియె నని ఫెరిస్తా వ్రాసి యున్నాఁడు.

ఇంతవఱకు విజాపురాహమ్మదునగరసుల్తానుల నడుమ జరుగుచువచ్చిన యుద్ధములలో నహమ్మదునగరసుల్తానుపక్షమునఁ జేరి రామరాయలు విజాపురసుల్తానుతో యుద్ధములు చేయుచుండెనుగాని 1551 సంవత్సరాంతము నుండి విజాపుర సుల్తానుపక్షము నవలంబించి గోలకొండసుల్తా నగుకుతుబ్షా తోను, అహమ్మదునగరసుల్తా నగునిజాముషా తోను యుద్ధములు సలుపుచుండెను.

కలుబరిగె యుద్ధము

1555 సంవత్సరమున గోలకొండసుల్తానగుఇబ్రహీమ్ కుతుబ్షా అహమ్మదునగరసుల్తా నగు హుస్సేనునిజాముషా

విజాపుర రాజ్యములోని కలుబరిగెదుర్గమును ముట్టడించుటకును, అందుకొఱకుఁ దానుదోడ్పడుటకు నాతనితో నొడంబడికచేసి కొన్ని యుభయములును గలిసి కలుబరిగెదుర్గమును ముట్టడించిరి. కలుబరిగెదుర్గము సమభూమియందు నిర్మింపఁబడిన దయినను బలాఢ్యమైనదిగ నుండెను. ఒకనెలదినములు మాత్రము దుర్గములోనిసైన్యములు శత్రువులదాడిని నిలువరింపఁ గలిగినవి గాని యటుపిమ్మట సుస్థిరముగా నిలుచుండి పోరాడుటకు శక్తిలేనివై తమస్థితి నంతయు సుల్తానునకు విన్నవించుచు దుర్గమును సంరక్షించుకొనవలసిన దనివర్తమానము పంపిరి. అంత నతఁడు తానొంటరిగ వారితోఁ దలపడినప్రయోజనము లేదని తలపోసి తనకుఁ దోడ్పడవలసినదిగాఁ గోరుచు రామరాయల కడకు విజయనగరము రాయబారులను బంపెను. అతఁడు పంపినబహుమానములను గైకొని రామరాయలు శేషసైన్యములతోఁ దానేయాధిపత్యమును వహించి ఇబ్రహీముఆదిల్‌షాకుఁ దోడ్పడ బయలుదేఱెను. అట్లుబయలుదేఱిపోవుచు నీక్రిందిజాబును గోలకొండసుల్తాను నగుఇబ్రహీముకుతుబ్షాకుఁ బంపించె నఁట !

" అనేకసంవత్సరములనుండి విజాపురరాజ్యమువారును అహమ్మదునగరరాజ్యమువారును దమలోఁ దాము పోరాడు చుండెడివా రనియు, వారెదుగుబొదుగులు లేక సమానబలము గలవార లయి ప్రతిసంవత్సరము వారిలో నెవ్వరో యొకరు ప్రతిపక్షమువారి సరిహద్దులలో యుద్ధమునకు సంసిద్ధులై యుం

షటయు, అట్లయ్యు నదియెవ్వరికి లాభకారిగా నుండకుండు టయు మీకు తెలియంగనిది కాదు; ఇదివఱకెన్నఁడును మీపూర్వు లెవ్వరు నిట్టిభివాదములలో నెట్టిజోక్యమును కలిగించుకొన లేదు. ఐయినను ఇప్పుడు మీరు విజాపురసుల్తాను ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షా మీకుశత్రువుగాకపోయినను అహమ్మదునగరసుల్తాను హుస్సేనునిజాముషాను గెలిపించుటకై వానిపక్షము వహించి నారు. ఇబ్రహిమ్ ఆదిల్ షా మాసహాయ్యమును కోరెను. మీరును మేమును కొంతకాలమునుండి సఖ్యతగా నుంటిమి. మీరీదండయాత్రలో హుస్సేనునిజాముషాకుఁ దోడ్పడక శాం తముగా మీరాజధానికి మీరు మరలిపోయినయెడల యీయు భయరాజ్యములవారును వైరములను పెంచుకొనక సంధిచేసి కొని సుఖముగా నుండు రనుతలంపుతో మాయీవాదమును ముందుగామీకు నివేదించుచున్నాము. ”

ఇట్టిభావమును దెలుపుజాబు తనమిత్రుఁడయినరామ రాయులవద్దనుండియును, అట్టిదే మఱియొకజాబు విజాపురసుల్తాను వద్దనుండియును, ఒక్కమాఱుగా వచ్చుట సంభవించి యిబ్ర హీమ్కుతుబ్షామనస్సును గలవరపఱిచెను. ఇంతియగాక రామ రాయలతమ్ముఁడు తిరుమలరాజు తనయాశ్వికసైన్యముతో విజాపురసైనికులఁ దోడుచేసికొని పానుగల్లుమండల మాక్ర మించుకొను చున్నాఁడనుసమాచారముగూడఁ దెలియ వచ్చెను. అంతధైర్యము చెదరి గోలకొండసుల్తాను తనదండ యాత్రను విరమించి యర్ధరాత్రమువేళ తానదివరకుహుస్సే

నిజాముషాతోఁ జరిపిన సంధిషరతులతోఁగూడి యున్న ప్రమాణపత్రమును భంగపఱచి తనరాజధాని యైనగోలకొండదారిఁ బట్టెను. ఉదయమున నీవార్త అహమ్మదునగర సుల్తానునకుఁ దెలియరాగానే యింకనుయుద్ధముసాగించుట నిష్ప్రయోజన మనియెంచి యాతఁడు తనసైన్యములను మరలించుకొని యహమ్మదు నగరమునకు వెడలి పోయెను. ఇందు పైనివివరించిన జాబు వాస్తవ మయినదిగా మనము విశ్వసింపరాదు. గోలకొండసుల్తాను దర్బారులో నున్నయొక యనామక చరిత్రకారుఁడు తన ప్రభుపుగౌరవమును నిలువఁ బెట్టుటకై కల్పించినదిగాఁ గన్పట్టుచున్నది. తిరుమల దేవరాయలు తనరాజ్యమును (గోలకొండ) నాక్రమించుకొను నన్నభయముచేత ఇబ్రహీముకుతుబ్షా కలుబరిగె ముట్టడినివిడనాడి స్వరాజధానికిఁ బఱువెత్తె ననుట నిశ్చయ మని చెప్పవచ్చును. (1)

మఱియు విజాపురసుల్తానుపైఁ దిరుగఁబడిన 'ఐన్-ఉల్-ముల్కు' ను విజాపురరాజ్యమునుండి తఱుముటకై రామరాయలు తనతమ్ముని వేంకటాద్రిని నియోగించెను. ఇట్లునియోగింపఁబడి వేంకటాద్రి యాతనినోడించి రాజ్యమునుండి వెడలఁగొట్టగా నతఁ డహమ్మదునగరమునకుఁ బాఱిపోయెనుగాని హుస్సేనునిజాముషా యచట వానిఁ జంపించెను. 1557 వ సంవత్సరమున విజాపురసుల్తాను ఇబ్రహీమ్ఆదిల్‌షా మరణముఁ

(1) The Aravidu Dynasty of Vijayanagar, p. 86 Note 1.

జెందుటయు, వానికుమారుఁడు ఆలీఆదిల్‌షా పట్టాభిషిక్తుఁడగుటయు సంభవించెను. ఈయువకుఁడు తనతండ్రికాలమున రాజ్యమునకు సంభవించిన నష్టములను కూడఁదీసికొని రాజ్యమును బలపఱచుకొనుటకై రామరాయలతో నత్యంతమైత్రి నెఱపుటకుఁ బ్రయత్నించెను.

ఆలీఆదిల్‌షాపిన్నవాఁడగుట సందుచేసికొని హుస్సేను నిజాముషా యసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతో విజాపురరాజ్యముపై దండయాత్ర వెడలెను. యువకుఁ డయినవిజాపుర సుల్తాను భయపడి స్వరాజ్యసంరక్షణమునుపేక్షి నూర్గురుకాతులతో రామరాయలరక్షణము నాశించి విజయనగరమునకు వెళ్లెనఁట. ఆకాలమున రామరాయలపుత్త్రుఁ డొకఁడు మరణించుట చేత నాసమయమును బురస్కరించుకొని పుత్రదుఃఖోప శాంతికై తానే స్వయముగా వచ్చితి ననిచెప్పి దుఃఖోప శమనవాక్యముల రాయల నోదార్చె ననియు, ఆతఁడు దయతో నాదరించె ననియు, ఆతనిపట్టమహిషి ఆలీఆదిల్‌షాను దత్తపుత్త్రునిగా స్వీకరించె ననియు, సమ్మానార్హ సంభాషణంబులతోడను పరస్పర బహుమాన సత్కారములతోడను మూనాళ్ల ముచ్చటలు ముగిసినవెనుక తనయావద్విశిష్ట సైన్యములతో నహమ్మదు నగరముపై దాడివెడలఁ బ్రేరేపింపఁ బడెననియు ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు. కాని యింతచేసినను రామరాయలు వానికిఁదోడ్పడలే దనియు, ఆలీఆదిల్‌షా యొక్కఁడే విజయనగరమును విడిచివచ్చె ననియు, అప్పటినుండి విజాపురసుల్తాను దానిని

మనస్సులోనుంచుకొని వానిపై పగవహించి యుండెననిఫెరిస్తా వ్రాసియుండెను. ఇదివట్టియబద్ధమైనది. వానచినుకుల సంఖ్యకంటె నధికసంఖ్యకల సైనికులతో వారిరువురును నిజాముషా రాజ్యముపై దాడివెడలి రనియు, వానిరాజ్యమునంతయునాశనము చేయఁగా దేశములోని ప్రజలు పరస్థలములకు వలసపోవుటచేఁబెక్కువెళ్లు బీడుపడిపోయె ననియు, హుస్సేనునిజాముషా వారల నెదుర్కొనలేక అహమ్మదునగరమును విడిచి పైఠనునకుఁ బాఱిపోయె ననియు, తరువాత కొంతకాలమునకు, కళ్యాణిదుర్గమును ఆలీఆదిల్‌షాకు సమర్పించుకొని సంధిగావించుకొనె ననియు, ' బురహాన్—ఈ—మాసీర్ ' అను గ్రంథమున వక్కాణింపఁబడి యుండెను. మఱియు

" పదిలుఁడై రాచూరుముదిగల్లుగప్పంబు
సేయఁ గాంచ నపాదు సీమనిలిపె "

నని, రాచూరు, ముదిగల్లుదుర్గములు గప్పముగాఁగైకొని విజాపురసుల్తానును మరల నిజరాజ్యమున నిలిపె నని భట్టుమూర్తి కూడ తన ' నరసభూపాలీయ ' మను గ్రంథమున స్పష్టముగనుడివి యున్నాఁడు.

—♦ మఱియొకయుద్ధము ♦—

శత్రుసైన్యము లహమ్మదునగరమును విడిచివెళ్లినతోడనే హుస్సేనునిజాముషా ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాతో సంధిగావించుకొని తనశత్రువుని కర్పించినకల్యాణిదుర్గమును స్వాధీనపఱచు

కొనుటకై దండయాత్ర సాగించెను. ఆలీఆదిల్‌షా యీవార్త విన్నవాఁడై రామరాయలసాహాయ్యమునకై వెంటనే కిష్వర్ ఖానును, అబూ తురాబును విజయనగరమునకుఁ బంపించెను. అంతరామరాయ లుపేక్షవహింపక గొప్పసైన్యముతో విజాపురసుల్తానును గలిసికొనుటకై బయలుదేఱి వచ్చెను. అప్పుడు రాయలును, విజాపురసుల్తానును గలిసి తమపూర్వసంధినిబంధనల ననుసరించి తమకు నచ్చితోడ్పడవలసిన దనిగోలకొండ సుల్తానగు ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాకు నొకజాబును బంపిరి. ఇబ్రహీముకుతుబ్షా తనమిత్రుఁ డగు హుస్సేనునిజాముషాకు ప్రతిరేకముగ వ్యవహరించుటకు తనకెంతయిష్టములేకున్నను సంధిషరతులను నిరాకరించి ప్రవర్తించినాఁ డన్ననిందనుబొందుట రాజనీతిలక్షణము కాదని తలంచి తానుగూడ కొంతసైన్యముతో బయలుదేఱివచ్చి రాయలసైన్యములను గలిసికొనియెను. వీరలతో బీదరుసుల్తా నగుఆలీబరీదుషాకూడ వచ్చి చేరుకొనియెను. ఇట్లసంఖ్యాకము లగుమిత్రసైన్యము లహమ్మదునగరమును ముట్టడించుటకై బయలుదేఱెను. విజయనగరసైన్యములు దారిపొడవునను పట్టణములనక పల్లెలనక యహమ్మదునగరరాజ్యము నంతయు ధ్వంసముచేయుచుండిరఁట. ఇట్టిబలాఢ్య మగుశత్రుసైన్యమును నిరోధించుట తనకు సాధ్యముకాకపోవుటచేత హుస్సేనునిజాముషా రాజధానీసంరక్షణార్థము తగినంతసైన్యమును, సమృద్ధికర మైనయాహారసామాగ్రిని కోటలో నుంచి తాను తప్పించుకొనిపోయి జూనారు

దుర్గమున దాగి యుండెను. ఇట్లుండ నతనియాంతరంగికమిత్రుఁ డయినఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా తాను రాజనీతిప్రాముఖ్యత ననుస రించి వానిశత్రుపక్షమున జేరెనను తనహృదయము హుస్సేను నిజాముషాపక్షముననే యుండె ననియు, తాను శత్రుపక్షమున నున్నను వానికిఁ దోడ్పడుదు ననియు, సాధ్యమగునంతవఱకుఁ దన శక్తియుక్తులను బ్రయోగించి శత్రువులను యుద్ధవిముఖులను గావించి మరలిపోవు నట్లుచేయుదు ననియురహస్యముగా నొక జాబువ్రాసి నిజాముషాకుఁ బంపించెను. ఇట్లే అహమ్మదు నగరదుర్గమును గాపాడుచున్నసేనాధిపతికి వ్రాయుచు, దుర్గ మును వశపఱచక కడవఱకుఁ బట్టుదలతో సంరక్షింపవలసిన దని ప్రోత్సాహపఱచుచు మఱియొకజాబుఁ బంపించెను.

మిత్రసైన్యము లహమ్మదునగరదుర్గమును ముట్టడించి మిక్కిలిపట్టుదలతో రెండుమాసములవఱకు విడువకయుండుట చూచి ఇబ్రహీముకుతుబ్షా యుపేక్షాపరుఁడై యూరకుండక విజయనగరసేనానులకు లంచముల నొసంగుచు వర్షాకాలము సమీపించుచున్నదిగావున ముట్టడివిూని వారివారిసైన్యములు వారివారిదేశములకుఁ బోవుటమంచి దనిరామరాయలకుఁ జెప్పి మరలింపవలసిన దనిప్రోత్సాహపఱచుచుండెను. మొదటరామ రాయలు తనసేనానులుచెప్పెడుసలహాలనుబాటించి వెనుదీ యుట కంగీకరించెనుగాని విజాపురసుల్తాను దీని నంతను గ్ర హించి రామరాయలకడకువచ్చి ముట్టడివిడనాడిపోవల దనియు, దుర్గములోనివారికి భోజనపదార్థములు సన్నగిలిపోవుచున్నం

మునఁ ద్రొక్కఁబడుచున్నారనియు, కనీసపక్షమింకొకమాస
మయినను ముట్టడివిడువక కృషిసలుపవలయు ననియు బహువిధ
ములఁ బ్రార్థింపఁగా రామరాయ లంగీకరించి దుర్గమును
స్వాధీనపఱచుకొనుటకై గట్టిప్రయత్నము సేయవలసిన దనితన
సేనానుల కెల్లరకు నుత్తరు వొసంగెను. అంతటితో నిరుత్సా
హముఁ జెందియూరకొనక గోలకొండసుల్తానగు ఇబ్రహీము
కుతుబ్షా అహమ్మదునగరమునుండి దుర్గములోనివారికి నాహార
పదార్థములు తనసైన్యమునమునుండి చేర్చుటకును, ఫిరంగులు
కాల్చెడుమనుష్యులు దుర్గములోనికిఁ బోవుటకును రహస్య
ముగా మార్గముల నేర్పాటు గావించెను. కాని విజయనగర
సైన్యములు మిగులదీక్షతోఁ బోరాడుచు దుర్గప్రాకారములను
సమీపించుటనుగాంచి సహింపఁజాలక అహమ్మదునగరమును
గొప్పవిపత్తునుండి తప్పించవలయు నన్నదృఢనిశ్చయముతో
ఇబ్రహీమ్కుతుబ్షా కడపటిప్రయత్నముఁ గావించెను. తనకు
ముఖ్యమంత్రియు సైన్యాధ్యక్షుఁడును నగుముస్తఫాఖానుని
రప్పించి యెట్లయినను ముట్టడిమాను నట్లురామరాయలను
బ్రేరేపింపవలసిన దనియు, వినకున్న తమసైన్యములు ముట్టడిని
మాని గోల్కొండకు మరలిపోగల పనిచెప్పి రావలసినదిగా
రాయలకడకుఁ బంపించెను. అట్లారాయబారమును శిరసావ
హించి రాయలకడకుఁ బోయి శక్తికొలఁదియుక్తివాదములను
సర్వవిధముల గావించి తుదకురహస్యముగాఁ దనప్రభువుపక్ష
మునముట్టడిమాని మరలిపోయినపక్షమున కొండపల్లిసర్కారును

త్తదుర్గము నొసంగుదు మని వాగ్దత్తముచేసెను. రామరాయ లందునకు సమ్మతించి వెంటనే ముట్టడిమాని వేయవలసిన దని సేనానుల కాజ్ఞచేసి యీవిషయమును విజాపురసుల్తానునకుఁ దెలియఁజేసెను. అంతరామరాయలును, విజాపురము, గోల్కొండ, బీదరుసుల్తానులును తమతమసైన్యములను మరల్చుకొనిపోయి సురక్షితముగాఁ దమతమరాజధానులను జేరుకొనిరి.

కాని యిట్టిసాహాయ్యమును ఇబ్రహీమ్కుతుబ్షా చేసినందుకు హుస్సేనునిజాముషా పరమానందమునుబొంది యీమరుచటిసంవత్సర మనఁగా 1558 సంవత్సరమున కుతుబ్షాతో వివాహసంబంధము కలిగించుకొనఁ గోరి మౌలానా ఇనాయతుల్లాను గోల్కొండనగరమునకుఁ బంపించెను. ఉభయసుల్తానులు నాసంవత్సరమున కళ్యాణిదుర్గసమీపమునఁ గలిసికొనుటకును, అచ్చట తనకొమార్తను హుస్సేను ఇబ్రహీమునకిచ్చివివాహము చేయుటకును, ఆమహోత్సవము ముగిసిన వెనుక నుభయులసైన్యములును కల్యాణిదుర్గమును ముట్టడించి స్వాధీనపఱచుకొనుటకును మఱియొకసంధి గావించుకొనిరి.

ఆప్రకార మేర్పాటుచేసికొన్న కాలమునకు సరిగానుభయసుల్తానులు సదివఱకే సమకూర్చుకొన్న సైన్యములతో వచ్చి నియమితస్థానమున గలిసికొనిరి. అచటవారనుకొన్నరీతిని హుస్సేనునిజాముషా తనపెద్దకొమరిత 'బీబీజామల్లి' అనునామెను మహావైభవముతో ఇబ్రహీముకుతుబ్షాకు నొసంగి వివాహముగావించెను. ఇట్టిమహోత్సవములతో నొక

నెల పోసచ్చి యుభయసుల్తానులును కల్యాణదుర్గమును ముట్టడించుటకై ప్రయాణభేరి మ్రోగించిరి. ఈవృత్తాంతము నంతయుఁ జారులవలన విన్నవాఁడై విజాపురసుల్తా నగుఆలీ ఆదిల్ షా భయకంపితచిత్తుఁడై వెంటనే విజయనగరమునకుఁ బోయి రామరాయలను దోడ్పడరావలయు నని ప్రార్థించెను. రామరాయ లెంతమాత్రమును జాగుసేయక యసంఖ్యాకములగుసైన్యములతో బయలుదేఱి వచ్చెను. మార్గమధ్యమున నడివఱకే యాహ్వానింపఁబడిన బీదరుసుల్తా నగుఆలీబరీదుషాయును, బీరారుసుల్తా నగుబురహాన్ ఇమద్షాయును, తమతమసైన్యములతో వచ్చి గలిసికొనిరి. వీరిస్థితి యిట్లుండఁగా నచట నహమ్మదునగర గోల్కొండసుల్తానులు నానావిధములయినవగు 700 ఫిరంగులతోడను, ఏనూ ఱేనుంగులతోడను బయలుదేఱి కల్యాణిదుర్గమునకు ౧౨ మైళ్లదూరమున దండు విడిసిరి. వీరలాదుర్గమును సమీపించి శిబిరముల నేర్పాటుచేసికొనకపూర్వమె దైవవశమున నొకగొప్పగాలివాన సంభవించి నల్లరేగడభూమిలోఁ గూడియున్న యాప్రదేశము నంతయుఁ జెనురొంపిగ మార్చివేసెను. బండ్లు, పశువులు, ఫిరంగులు మొదలగునవి బురదలోఁ గూరుకొనిపోయి కదల్పుటకు సాధ్యముగాక నిరుపయోగము లయ్యెను. గుడారములన్నియు నెగిరిపోయి బురదనేలను బొరలాడుచుండెను. ఇట్టిస్థితియందుండగానే రామరాయలసోదరుఁడు ప్రసిద్ధ సేనాధిపతి వేంకటాద్రియు, జగదేవరావును, పదునైదువేల యాశ్వికసైన్యము

తోడను ముప్పదివేలు పదాతిసైన్యములతోడను గోల్కొండపై దండెత్తి వచ్చుచున్నా రన్నవిషయము ఇబ్రహీముకుతుబ్షాకుఁ దెలియవచ్చెను. అతఁడుభయకంపితచిత్తుఁడై కాలమనుకూలముగ లేదనిచింతించి హుస్సేనునిజాముషాతోఁ జక్కఁగా నాలోచించి కల్యాణిదుర్గమును ముట్టడించుట మానుకొని స్వరాజధానులకుఁ జేరుకొనుట క్షేమదాయక మనినిశ్చయించుకొనిరి. అయినను హుస్సేనునిజాముషా రామరాయలతో సంధి గావించుకొనుటకై ఖాసింబేగును, మౌలానాఇనాయతుల్లానం రామరాయలకడకుఁ బంపెను.

అప్పుడు రామరాయ లీక్రిందినిబంధనలకు నిష్టపడిన మొదల సంధి కుదురు ననివక్కాణించె నఁట.

(౧) కల్యాణిదుర్గమును విజాపురసుల్తానుకు విడిచిపెట్టి యందునిమిత్తము మరల వివాదము సలుపకుండుట.

(౨) దురియాఇమ్మదుముల్కుసైన్యముల కధిపతిగానున్న జహాంగీరుఖానును సంహారించుట.

(3) హుస్సేనునిజాముషా రామరాయలయాధిక్యత నంగీకరించి నట్లుగా గ్రహించుటకుగా నతఁడు రామరాయలను సందర్శించుటకును,అతఁడు తనహస్తములతో నొసంగిన తమలపాకులను వక్కలను (తాంబూలమును) హుస్సేనునిజాముషా స్వహస్తములతో గైకొనుట.

తనరాజ్యమును సంరక్షించుకొనుటకై హుస్సేనునిజాముషా యీషరతుల కంగీకరించెను. ఇట్లంగీకరించి జహంగీరు ఖానుని వానిగుడారములోనే సంహరించుటకై హంతకులను నియమించి యాకార్యమును ముగించెనట. ఒకషాహండుని మాట విశ్వసించి తనకు మిక్కిలి విశ్వాసపాత్రుఁడైన భక్తుని సంహరించి హుస్సేనునిజాముషా రాజులనెన్నఁడువిశ్వసింపరా దన్న లోకసామెతను సార్థకపఱచినాఁ డనిఫెరిస్తా నిందించినాఁడు. తరువాత హుస్సేనునిజాముషా రాయలను సందర్శించి మూఁడవనిబంధనను నెఱవేర్చెను.

కాని యతఁడు దురహంకారముతో హిందూరాజగు రామరాయల హస్తస్పర్శవలనఁ దనహస్తమునకుఁ గలిగినమాలిన్యమును బోగొట్టుకొనుటకై వెంటనే నీళ్లు తెప్పించుకొని చేతులు కడుగుకొనె నఁట.

రామరాయలును హుస్సేనునిజాముషా నాకతిథియై నందున సహించితినిగాని లేనియెడల నాతనిచేతులను నఱికి వానిమెడకు వ్రేలాడఁగట్టియుందు ననితనభాషలో పలికి తాను గూడ నుదకములను దెప్పించుకొని చేతులను కడుగుకొనెనఁట. ఇదియెట్టిదైనను వారిరువురకు బద్ధవైషమ్యము గలదని చదువరులకుఁ దేటపఱచక పోదు. హుస్సేనునిజాముషా పక్షమున ఖాశింబేగు, మౌలానాఇనాయతుల్లాయును, విజయనగరము పక్షమున తిరుమలవేంకటాద్రులు నుండి సంధిపత్రమును వ్రాసి చేవ్రాళ్లు చేసి ముగించిరి.

విజయనగర హిందూషామండు నిదివఱ కెన్నఁడును జేయని ఘోరకృత్యముల నీరెండు దండయాత్రల యందును గావించి రనిఫెరిస్తా వ్రాసి యున్నాఁడు.

మహమ్మదీయ దండయాత్రలలో మహమ్మదీయులు హిందువులపట్ల చూపినదుష్టమార్గములనే విజయనగర హిందువులును ఈదండయాత్రలలో మహమ్మదీయులపట్లఁ జూపి యుందు రనిమనము విశ్వసింపవచ్చును. ఇట్టిపద్ధతులు మహమ్మదీయు లవలంబించినను హిందువు లవలంబించినను నర్హనీయములే యనుసత్యమును ఫెరిస్తా గ్రహించి యుండినయెడల తానువ్రాసినచరిత్రమున కెంతో మెఱుఁగు గల్పించినవాఁడయి సర్వజనశ్లాఘాపాత్రుఁడై యుండును. హింసహింసను వృద్ధి గావించును. ద్వేషముద్వేషమునే పెంచునుగాని సఖ్యత నొసఁగూర్పఁ జాలదు.

—◆ అబ్దుల్లాతో యుద్ధము ◆—

ఈకాలముననే విజాపురసుల్తానుకు పక్కలో బల్లెముగా నుండి భయమునుపుట్టించెడు జ్ఞాతిసంబంధమయిన వివాదము మఱియొకటి విజయనగరమువారితోడ్పాటువలనఁ దుదముట్టినది. ఇబ్రహీంఆదిల్‌షా బ్రదికియున్నకాలముననే వానియన్న కుమారుఁడు, అబ్దుల్లా' యను నాతఁడు తనసోదరుఁడు పెట్టుబాధలనుండి తప్పించుకొని గోవానగరమునకుఁ బోయినవెనుక వానిమిత్రులచే విజాపురసుల్తానుగాఁ బ్రకటించుకొనవలసినదని

ప్రేరేపింపఁ బడియెను. ఆదిల్‌షా సామంతులలోఁ బ్రముఖుఁ డుగా నున్నవాఁడును బెల్గాముదుర్గాధిపతియు నగునసాదుఖాను వారిలో నొకఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు గోవాకెప్టెనగు 'డోమ్ గర్సియా' (Dom Garcia) తో నిందువిషయమై యుత్తర ప్రత్యుత్తరములు జరుపు చుండెను.

విజాపురసుల్తా నగు 'ఇబ్రహీముఆదిల్‌షా'కు బదులుగా ఘూర్జరమునకు (Guzarat) వలసపోయిన 'అబ్దుల్లా' రాకొమరుని రప్పించి విజాపురమునకు నిజమైనసుల్తానుగా నిలిపినయెడల కొంకణదేశము నంతయు బుడతకీచులకు (Portuguese) వశపఱతు ననివాగ్దత్తము చేసెను. ఇందుకునాతఁడు మిక్కిలిసంతోషించి కాంబేలో నున్నయాతనికి నొకలాతీన్‌చే కబురు పంపెను. అంత అబ్దుల్లా కొంతకాలమునకుఁ దనకుటుంబముతో గోవానగరమునకు వచ్చెను. ఆకెప్టెను ఒకమహారాజునకుస్వాగత మొసంగి నట్లుగానాతనికి మనఃపూర్వక మైనస్వాగతము నొసంగి జెస్యూటుకాలేజీకి సమీపమున నున్నయొక దివ్యసుందరభవనమున నాతనిఁ బ్రవేశపెట్టి యొకగొప్పవిందు గావించెను. ఎప్పనిస్థానమున డోమ్ గర్సియాకెప్టెనుగా నియమింపఁబడెనో యాస్థానాధిపతి యైన 'డోమ్ మార్టిన్ ఆఫాంచోడిసౌజా' (Dom Martin Affonso De Souza) గోవానగరమునకు వచ్చి తనయుద్యోగమును మరల వహించెను. ఇబ్రహీముఆదిల్‌షా తనపూర్వస్నేహమును బాటించి తనసోదరుని గోవానగరమునుండి వెడలఁ జేయవలయు ననివెంటనే

రాయబారులను బంపెను. ఆవెనువెంటనే అసాదుఖానుగూడ తనపూర్వవాగ్దత్తమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచు రాయబారులను బంపెను. అందువిషయమై వారిరాజ్యాంగసభలో తీవ్రమైనచర్చ జరిగెను. విజాపురసుల్తానుతోఁ గలపూర్వసాంగత్యమును బురస్కరించుకొని 'అబ్దుల్లా' వ్యవహారమును వదలుకొనుటయె పర్యవసానముగ నేర్పడియెను. ఇయ్యది ఇబ్రహీమునకు సంతృప్తికలిగింపఁ జాల దయ్యెను. అబ్దుల్లా గోవానగరముననుండుటయె తనకపాయకర మనియెంచి తనసోదరుని తనవశముచేయ వలసిన దనియతఁడు కోరెను. అతఁడు తన ప్రభుత్వమున కతిథిగా నుండుటవలన వారందుల కియ్యకొన రైరి. అతనిదూరదేశమునకునైనఁ బంపివేయవలసిన దనియిబ్రహీము ప్రార్థించెను. అందునకు వారంగీకరించి విజాపురరాజ్యమున కెట్టియపాయము కలుగకుండునటుల వానిని కన్ననూరునకుఁ బంపిరి. అప్పుడు విజాపురసుల్తాను 1546 వ సంవత్సరము ఆగష్టు 22 వ తేదీని సాల్‌సెట్టి, బర్డెజ్, పర్గణాలను పోర్చుగీసు వారికి నొసంగెను. అయినను కొంతకాలమైనవెనుక అబ్దుల్లా గోవానగరమున మరల గానిపించెను. అబ్దుల్లాను మలాకాద్వీపమునకు బంపెద ననిసుల్తానునకు గోవాగవర్నరు వాగ్దత్తము చేసెను గాని యెన్నఁడును నెఱవేర్పఁ దలంపలేదు.

కొన్నిసంవత్సరములయినవెనుక 'డోమ్‌పెడ్రోమాస్కెరెనుహాసు' గోవాగవర్నరుగా నియమింపఁ బడెను. అహమ్మదునగరసుల్తా నగుబురహాన్‌నిజాముషా దురదృష్టవంతుఁడయిన

అబ్దుల్లాను విజాపురసుల్తానుఁగా బట్టాభిషిక్తుని గావించి పెండా
దుర్గమును స్వాధీనపఱచు కొనవలసిన దనిగవర్నరును కోరెను.
ఎట్లయిన తనపొరుగువాఁ డయినవిజాపురసుల్తానుని నాశనముఁ
జేయవలయు ననినిజాముషా తలపోయు చుండెను. ఈపద్ధతిగో
వాగవర్నరు తలకెక్కిన వెంటనే యాతఁడు తనమందిరమున కెదు
టనున్న యొకచదరమున బంగారుపూతవేయఁబడిన యొకపట్టు
వస్త్రమును బరపించి మహోన్నత మైనయొక రంగమును
నిర్మాణముచేసి గోవాపౌరులను, పోర్చుగీసువారిని, ఇంకను
అబ్దుల్లామిత్రు లయినవిజాపుర సామంతులను నాహ్వానించి
వారలసమక్షమున రాజకుమారుఁ డయినఅబ్దుల్లా ఆదిల్ షా
విజాపురసుల్తా ననివక్కాణించుచు తానేకిరీటమును వానిశిర
స్సున నిడెను. ఇందునకు క్రొత్తసుల్తాను తనకృతజ్ఞతను దెలు
పుచు 'సాల్ సెట్టి, బర్డెజ్' పరగణాలపైఁ దనకుఁగలహక్కు
నంతయు వదలుకొంటి ననిఉచ్చైస్స్వరముననఘోషించెను. ఈయ
పూర్వమహోత్సవము ముగిసినవెనుక గవర్నరుగారు 3000
పదాతిసైన్యమును 200 గుఱ్ఱపుదళముతోడ్పాటుతో విజాపుర
సుల్తానుస్వాధీనమం దున్న పెండాదుర్గమును వశపఱచుకొనవలసి
నదిగాఁబంపెను. అశ్వికసైన్యము గోవాకెప్టె నగుగస్పారు
'డిమెల్లో' గారియాధిపత్యమున మొదట పంపఁబడెను. అటుపి
మ్మటపదాతిసైన్యము "ఫెర్నాండోమార్టిన్స్ ఫ్రీరి, మార్టిమ్
అఫాంసోశిమికాండా, డోమ్ ఫెర్నాండోడిమానెరాయ్, డోమ్
ఆంటానియోడినొరోన్హా, సెబాస్టియోడిసా," అనునైదు

సురసేనానులయాధిపత్యముక్రింద నుంచి పంపఁబడియెను. క్రీస్తుసైన్యములు వెడలిపోయి పెండాదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఆదుర్గములోనివారు పెక్కుదినములవఱకు దానిని గాపాడుకొనలేక కొన్నిదినములుగడిచినవెనుక దుర్గమును వశపఱతుమని వర్తమానము పంపిరి. ఈవర్తమానమును వారలుగవర్నరునకుఁ దెలియఁజేయఁగా నాతఁడుక్రొత్తసుల్తానునువెంటఁబెట్టుకొని వచ్చెను. అబ్దుల్లాయాదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొని తక్కినరాజ్యము నాక్రమించుకొనుటకై దండయాత్ర సాగించెను. పోర్చుగీసుగవర్నరు పెండాదుర్గమున 600 సైనికుల ‘ నొరోన్హా ’ యాధిపత్యమున నిలిపి తాను గోవానగరమునకు మరలివచ్చెనుగాని స్వల్పకాలములోనే మరణించెను. 1555 సంవత్సరమున ‘ డోమ్ఫ్రాన్సిస్కోబరెటో ’ గవర్నరుగాఁ బూర్వపుప్రభువువలెనెఅబ్దుల్లాకుఁ దోడ్పడుచుండెను.

ఈసమాచారమంతయుఁ దెలిసికొని పోర్తుగల్ దేశపురాజు చాలసంతోషించి యాసంతోషమును గోవానగరములోనితనప్రతినిధికి 1557 వ మార్చి 20 తేదిగలజాబుమూలమునఁ దెలియఁజేసెనఁట. ఇట్లుండ అబ్దుల్లా పోర్చుగీసువారిసహాయముతో విజాపురముపై దండెత్తి వచ్చుచుండెను. విజాపురములోనిసామంతప్రభువు లీసమాచారముఁ దెలిసికొని క్రొత్తసుల్తానుపక్షమునునుండు మనివెల్లడింప సాగిరి. ఇంతకుముందే విజాపురసుల్తాను మృతిఁజెందుటయు అలీఆదిల్షా రాజ్యమునకువచ్చుటయు నీతఁడుబాలుఁడగుటయు వారిసాహా

సమును రెట్టింపఁ జేసెను. అలీఆదిల్‌షా రామరాయలును శరణు వేఁడుచు రాయబారులను బంపెను. రామరాయలు పదునైదువేలసైన్యములను బంపఁగా నాసైన్యములతో అలీఆదిల్‌షా అబ్దుల్లాను పూర్తిగా నోడింప నాతఁడు అహమ్మదునగరమునకుఁ బాఱిపోయెనుగాని నిజాముషా నూతనముగా రామరాయలతోను, ఆదిల్‌షాతోను ఇంతకుఁ బూర్వముననే సంధి గావించుకొనియుండుట చేత అబ్దుల్లాను బ్రూలాకొండలోఁ జెఱఁబెట్టి యుంచెను. బురహాన్‌నిజాముషామరణానంతరము గోల్కొండసుల్తాను కోరికమీఁద హుస్సేనునిజాముషా యాతనిచెఱనుండి విడిచిపుచ్చెను. అతఁడు గోవానగరమునకు వెడలిపోయి యచట మరణించెను. 1611 లో నతనిమనుమఁడు క్రైస్తవమతమును స్వీకరించె నఁట! ఈవిధముగా అబ్దుల్లాచరిత్రము కడముట్టినది. (1)

—♦ విజయనగర గోల్కొండ యుద్ధము. ♦—

ఇబ్రహీముకుతుబ్షా నాఁడువేంకటాద్రిజగదేవరావుతో గోల్కొండరాజ్యముపై దండయాత్ర సాగించుచున్నవాఁ డని విన్నమాత్రమున భయకంపితగాత్రుఁడై కల్యాణిదుర్గమును ముట్టడించుట మానుకొని వేగమున స్వరాజధానికిఁ బఱుగిడివచ్చి తనసేనానులలో సుప్రసిద్ధుఁడుగా నున్న ముజాహీదుఖానుని వారల నెదుర్కొనఁ బంపెను. ఇతఁ డింతగాభయపడుట కొక

(1) The Aravidu Dynasty of Vizianagar page. 93, 94

ముఖ్యకారణము గనుపట్టుచున్నది. రాణవంశీయుఁడును సుప్రసిద్ధనాయకుఁడును, సేనాని యగుజగదేవరావు తనకుసామంతుఁడుగానుండియు విజయనగరపక్షమునఁ గుట్రసాగించి తాను లేనికాలమున విజయనగరసైన్యములోఁ జేరి వేంకటాద్రితోఁ గలిసి తనరాజ్యముపై దండెత్తి వచ్చుటయె యని తలంప నవకాశ మిచ్చుచున్నది. ఇట్లు తోరగల్లుసమీపమున ముజాహీదుఖానుసైన్యములకును, వేంకటాద్రిసైన్యములకును ఘోరమైనసంగ్రామము జరుగుచుండెను. ఇంతమాత్రమున సంతృప్తిఁ జెందనివాఁడై అళియరామరాయలు తనమేనల్లుఁడును, కొండవీటిరాజ్యమున కధిపతియు నగుసిద్ధిరాజుతిమ్మరాజును కొండపల్లిసర్కారు నాక్రమించుకొనుటకై ఏబది వేలయాశ్వికసైన్యములతోఁ బంపించె నట. మఱియొకమేనల్లుఁ డగుజయతిమ్మరాజును ఇరువదివేలయాశ్వికసైన్యముతో దేవరకొండ, ఇంద్రకొండదుర్గములను బట్టుకొన నియమించెను. తాను తనసైన్యములతో గోల్కొండచుట్టు నున్నప్రదేశము నంతయు నాక్రమించుకొని యుండెను. సుల్తానుసైన్యములకును రాయలసైన్యములకును పోరు ఘోరముగా నుండెను. రాజమహేంద్రవరమునుండి సీతాపతియు వేదాద్రియు నేలూరుసర్కారు నాక్రమించుకొను చుండిరి. వెలుగోటిచిన్నప్పనాయుఁడు, వానికుమారుఁడుతిమ్మానాయుఁడు గండికోటదుర్గము నాక్రమించిరి. ఇట్లన్నిదిక్కులను సుల్తానుసైన్యములకును, రామరాయల

సైన్యములకుఁ బోరాటము జరుగుచు కుతుబ్షాగోల్కొండ సామ్రాజ్య మస్తమించు దైన్యస్థితి యేర్పడియెను.

ఈవిధముగా నాలుగుమాసములు గడచినవెనుక జగదేవరావు పానగల్లు, రాచకొండ, గణపురదుర్గములను రామరాయలకు వశపఱుపఁ దనితద్దుర్గాధిపతు లగు తెలుఁగునాయకులఁ బ్రోత్సహించెను. ఇంద్రకొండదుర్గముయొక్క బీగములను తద్దుర్గాధిపతి యగుకాశీరావు రాయల కొసంగివేసె నఁట.

అప్పుడురామరాయలపక్షమున నున్నబీదరుసుల్తా నగుఆలీబరీదుషాకుఁ గూడభయము పుట్టి సంధిగావింతు ననియు, నతనిప్రధానమంత్రి యగుముస్తఫాఖానుని తనవద్దకుఁ బంపవలసిన దనియు రహస్యముగా నొకలేఖనువ్రాసి ఇబ్రహీమ్కుతుబ్షాకుఁ బంపెనఁట. ఆప్రకార మాపత్త్రులోమునిగియున్న ఇబ్రహీము ముస్తఫాఖానుని ఆలీబరీదుషాకడకుఁ బంపెను. అప్పుడు జగదేవరావును నెట్లయినసామవిధానమున వశ్యపఱచుకొనవలసిన దనిహితోపదేశము గావింపఁబడియె నఁట. ముస్తఫాఖానువానియుపదేశమును బాటించి జగదేవరావుతోడిమైత్రిని సంపాదించె నఁట. అతఁడువానిని ఆలీఆదిల్షాకడకుఁ గొనిపోనవారెల్లరు నాలోచించి ముస్తఫాఖానును, ఆలీబరీదుషాయును, ఆలీఆదిల్షాయును, జగదేవరావునురామరాయలకడకుఁ గొనివచ్చి సంధికార్యమునుగుఱించి ప్రశంసలు జరిపి రట. మనస్సులో నంతెగా నిష్టములేకున్నను రామరాయలు గణపురము,

ఖానుగల్లుసీమలనువిజయనగరమునకొసంగుపద్ధతిని సంధికొడం బడియె నఁట. ఇట్లీవిధముగా యుద్ధము సమాప్తిఁ జెందినది.

ఇట్లాపత్తునుండితప్పించుకొని యిబ్రహీము ముస్తఫా ఖానుతోఁ దనరాజ్యమును బలపఱచుకొనుటకు సాధనముల నారయుచుండెను. తనసైన్యమంతయుఁ దెలుగునాయకుల స్వాధీనమునసుండుటయు వారలతోఁ బ్రముఖుఁడై సజగదేవ రావు రాజద్రోహియై పన్నినపన్నుగడకు రామరాయలుసమ్మ తించుటయు, అందువలన తెలుగునాయకు లందఱుఁదనకుద్రో హులై ప్రవర్తించి రని తెలిసికొని యెట్లయిన వారి నాయాధి పత్యములనుండి క్రమముగాఁ దప్పించవలయు ననిదృఢమైనసం కల్పముఁ బూనిముస్తఫాఖానుతో గుట్రచేసి తొలుదొల్త తాను చేయవలసినకృత్యము ఇంద్రకొండదుర్గాధిపతి యగు కాశీ రావును సంహరింపవలయు నని నిశ్చయించుకొనిరి. ఈసంగతి గోల్కొండదుర్గములోనిసైన్యముల కధికారిగ నున్నసూర్యా రావు దెలిసికొనితక్కినవాయకులతో నాలోచించి యీక్రింది విధానము తనలో నిశ్చయించుకొనె నఁట.

ఇబ్రహీముకుతుబ్షా వేటకుఁబోయినప్పుడు దుర్గముల భద్రపఱచుకొనుటకును, సూర్యారావు సుల్తాను ధనాగార మును ముట్టడించి దుర్గములోనిమహమ్మదీయుల నెల్లరనుసంహ రించుటకును తీర్మానించుకొని రట. ఈతీరుమానమును రామ రాయలకుఁ దెలియఁజేయఁగా నాతఁడు వారిసహాయముకొ ఱకుఁ గొంతసైన్యమునుబంపుదు నని వాగ్దత్తము చేసె నఁట.

అట్లువేటాడుకాలము సమీపింపఁగా నొకనాటివేకువ వేటకాండ్రతో నిబ్రహీము గోల్కొండదుర్గమును విడిచి పోయె నట. అతఁడు వెడలిపోయినవెంటనే దుర్గద్వారములు మూసివేయఁబడిన వఁట. నాయకు లెల్లరును తమసంకల్పము నెఱవేర్చుకొనఁ గోరిమహమ్మదీయుల నెదుర్కొని సంహరింప మొదలుపెట్టి రఁట. మహమ్మదీయులలోనిరువు రెట్లోతప్పించు కొనిపోయి యాదుఃఖసమాచారమును సుల్తానునకు నివేదింపఁగా ఇబ్రహీము తక్షణమె తనతోనున్నసైన్యములకు రాజధానికి మరలవలసినదని యుత్తరువుచేసి తనసైన్యములతో మరలివచ్చి దుర్గముచుట్టును విడిసియుండె నఁట. కుట్రదారులగునాయ కులు బురుజులపైకివచ్చి యాసైన్యము నంతయునుగాంచి వార లీవిధముగా నిబ్రహీమునకువర్తమాన మంపిరఁట.

"సుల్తానుముస్తఫాఖానుని తమవశ్యముగావించినయెడల వెనుకటివలెనె యాతనికి విధేయులమై తమవిధులను నెరవేర్ప నున్నారమనియు, ముస్తఫాఖాను మంత్రిత్వపదవికి వచ్చినప్పటి నుండియు కొండఱునాయకులపట్ల బహుక్రూరముగాఁ బ్రవ ర్తించి హింసించె ననియుఁ దమగతియు నట్లేయగు ననిభయ పడుచున్నార మనియుఁ గావునముస్తఫాఖానునిఁ దమపరము చేయవలసినదిగాఁ గోరుచున్నాము."

అప్పుడుసుల్తాను ముస్తఫాఖానుని రప్పించి నీపరిపాలన మెట్టిదుస్థితికిఁ దెచ్చినదో చూచితివా యని యావిషయమును వానికి వినిపించె నఁట.

అపుడు ముస్తఫాఖాను "మహాప్రభూ! నామరణము నీసామ్రాజ్యమునకు క్షేమదాయక మని దేవరవారు తలంతురేని యిదిగో నేను కుట్రదారులకు లోఁబడుటకు సిద్ధముగా నున్నా" నని సుల్తానుకు నివేదించుకొనియె నఁట. కాని సుల్తాను నాయకుల ప్రార్థనము నంగీకరింపకుండె నఁట. మఱికొన్ని దినములకు బలాత్కారముగా నాయకు లెల్లరు లోఁపడవలసివచ్చె నఁట. అప్పుడు సూర్యారావు మొదలగు నాయకు లెల్లరు సంహారింపఁబడి రఁట. ఇయ్యవి ఫెరిస్తా వ్రాసిన వ్రాఁతలు. ఇందెంత సత్యమున్నదో భావిపరిశోధనల మూలమునఁ దెలిసికోవలసియుండును.

నాలుగవ ప్రకరణము

రాయలంగూర్చిన యపనిందలు.

అళియరామరాయలు సార్వభౌముఁడై నసదాశివరాయలపట్ల సగౌరవముగాఁ బ్రవర్తింపక పదుమూఁడుసంవత్సరము లాతనిఁ జెఱసాల యందుంచి తరువాతను దానే పట్టాభిషిక్తుఁడై చక్రవర్తి నని ప్రకటించుకొని విజయనగరసామ్రాజ్యభాగ్యము నంతయుఁ దానే చూఱగొని పరిపాలనముచేసె ననియొకగొప్పయపనిందను 'ఆరవీటివంశచరిత్రము' వ్రాసిన హీరాసుఫాదిరి గుఱిచేసి యాతనియశమున కొకకళంకము నాపాదించుచున్నాఁడు. ఈయనవిమర్శజ్ఞానము స్థూలమైనది గాని సూక్ష్మమైనది కాదు. సదాశివదేవరాయలశాశనములు 1542 మొదలు 1570 వఱకు సామ్రాజ్యమునందుఁ గన్పట్టుచుండుటచేత నిరువదియెనిమిదిసంవత్సరములు పరిపాలనముచేసినట్టు యొప్పుకొనక తప్పదు. అళియరామరాయలు 1565 సంవత్సరములోఁ దల్లికోటప్రాంతమున దక్కనుసుల్తానులతో జరిగినమహాఘోరయుద్ధమున వీరమరణము నొందినవిషయము సుప్రసిద్ధమైనచరిత్రాంశము. ఇట్లుండ దేశీయుల (హిందువుల) వచనరచనాసంప్రదాయరీతుల నెఱుంగనిఖండాంతరవాసులయిన తనజాతివారివ్రాఁతలయం దెక్కుడువిశ్వాసము గలవాఁడగుట

చేత వారి వ్రాతలలో హిందూరాజులకుఁ బ్రతిపక్షు లయిన దక్కనుసుల్తానులదర్బారులలోనుండి యెప్పుడును రామరాయని పట్ల సౌమనస్యతోఁ జూపఁజాలనిచరిత్రకారుల స్వవచనావ్యాఘాతములను జతపఱచి హిందూరాజులశాసనములలోనిభావములతోను హిందూకవులకవితారచనములలోనిభావములతోను సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించి హీరాసుఫాదిరి స్వచ్ఛములయిన భావములకు విరుద్ధములయినట్టియు, అపార్థముల నిచ్చునట్టియు వ్యాఖ్యానములనుగావించి యాభాసిద్ధాంతములను జేసి యిమ్మహాపురుషునద్వ్యనిజీవితమును యశమును గళంకపఱచుటకు సాహసించెను. సదాశివరాయలమరణానంతరము నూఱు సంవత్సరములకు వెనుక నీదేశమున సంచారముసలుపుచున్న పోర్చుగీసుబాటసారి యగు "ఆంక్విటిల్‌_డు_ఫెర్రాన్" అనునాతఁడు "సదాశివరాయల మరణానంతరము రామరాయలు రాజుగాఁ జేకొనఁబడియె" నని వ్రాసినాఁడఁట! ఫ్రెడరిక్కనునాతఁడు రామరాయలు రాజసింహాసన మధిష్ఠించినాఁడనియు రాజనివ్యవహరింపఁబడినాఁడనియు వ్రాసినాఁడఁట! అందువలన రామరాయలు రాజధానీనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్టు గన్పట్టుచున్న దని, హీరాసు' వ్రాయుచున్నాఁడు.(1) మొదటిబాటసారి యీదేశమునసంచారముసలిపినకాలముననే యనఁగాఁ గొంచెమించుమించుగా 1687 మొదలు 1704 వఱకుఁ గల నడిమికాలమున నున్నమైసూరుప్రభు వగుచిక్క

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar, p. 37

దేవరాయని కంకితముగావింపఁబడినచిక్క దేవరాయవంశావళి యనుగ్రంథమునఁ దిరుమలార్యుఁ డనుకన్నడకవి.

"తుళవకుళదీశ్వరనరసవీరనరసింగకృష్ణాచ్యుతంబరాయ దృపరతఱువాయిం ముదదోళిళయుం పూటిది సదాశివరాయంగె సేనానియెనిసిదఆంధ్రకులదరామరాజం, నిజరాజంగెద్రవిడాంధ్రకర్ణాట సామ్రాజ్యమం సౌర్జ్య పతికార్యదోళర్పిత ప్రాణననిసి, ఒర్మయుత్తరదిగ్విజయదోళుద్వృత్త యవనసేనాచక్రమనోక్కలిక్కి యశశ్శేషనప్పిను,......"

అనఁగాఁ దుళువకులములోనివారయిన యచ్యుతరాయాదులకుఁ బిమ్మటసదాశివరాయలు రాజ్యమునకు వచ్చెననియు వానిసేనాధ్యక్షుఁడును, ఆంధ్రకులము వాఁడయినరామరాజు ద్రవిడాంధ్ర కర్ణాటసామ్రాజ్యమును బరిపాలింపుచుఁ బతి కార్యముకొఱకుఁ బ్రాణము లర్పించి యుత్తరదిగ్విజయసందర్భమున మహామ్మదీయులతో జరిగినయుద్ధములో మృతిఁ జెంది యశశ్శేషుఁ డయ్యెననియు వ్రాసియున్నవాఁడు. ఈతిరుమలార్యకవి చిక్కదేవరాయనికిఁ బ్రధానమంత్రి. ఆరవీటివంశమునకుఁ బ్రతిస్పర్థులుగా నుండి తద్వంశీయుఁ డైనమూఁడవ శ్రీరంగరాయలతో యుద్ధముచేసి జయించి స్వాతంత్ర్యమును బొందినవాఁడు.(1) సదాశివరాయలను ద్రోసిరాజని పరిపాలనచేసినవాఁడు రామరాయలుగాక వానితమ్ముఁ డయినయెఱతిమ్మరా

(1) Sources of Vijianagar History, p. 302–303

రాజని (తిరుమలదేవరాయలు) కూఁడ వ్రాసియున్నవాఁడు. ఈయభిప్రాయముకూడ సత్యముగాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకన 1568 సంవత్సరములో సదాశివదేవరాయలు తనసామ్రాజ్యములోని దక్షిణభాగమున సంచారముచేసి యనేకసామంత నృపతులవలన కట్నములను కానుకలను బొందినవాఁడు. వానిలో ముఖ్యుఁడు మధురమండలాధీశ్వరుఁ డయినకృష్ణప్పనాయకుఁడు. పవిత్రమైన కావేరీతీరమున శ్రీరంగనాథస్వామివారి సన్నిధిని అనేకసామంతనృపతులతోడను, విద్వజ్జన పరివారజనంబులతోడను, మంత్రులతోడను, గురుజనంబులతోడను సదాశివదేవరాయలుగొలువుదీర్చియుండఁ గృష్ణప్పనాయకుఁడు శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారి కైంకర్యములకొఱకు కృష్ణాపురమును వానిస మీపమున నుండుమఱితొమ్మిది గ్రామములతోఁగూడ సమర్పింపవలసినదిగాఁ బ్రార్థింప నతఁడంగీకరించి యట్లుగావించె నని కృష్ణాపురశాసనమువలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. (1) దీనినిగుర్తించియుఁ దనగ్రంథమున నుదాహరించియు, హీరాసుఫాదిరియిందునకొకవిపరీతమైన వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నాఁడు. విజయనగరసామ్రాజ్యనిర్వహణ ప్రచారమునకై యనేకసంవత్సరముల క్రిందట ఖైదుగావింపఁబడినచక్రవర్తి విగ్రహమునుసామ్రాజ్యప్రజలకుఁ జూపింపవలసివచ్చినదఁట! ఇయ్యది తిరుమలదేవరాయల రాజనీతినైపుణ్యతను మాత్రమే దెలుపు

(1) Ep. Ind., IX, p. 340–341. V. V. 44–45, 70 96 and 102–4.

నఁట! 1568 సంవత్సరములో తిన్నెవెల్లిమండలమున మరియొక్కటియు, 1569 లో కోయంబత్తూరుమండలమున నొకటియు, 1570 లో మధురమండలములో నొకటియు, నెల్లూరుమండలములో నొకటియు, సదాశివదేవరాయలుచక్రవర్తిగా నున్నట్టుగ నాతనిపేరిటశాసనములు గన్పట్టుచున్న వఁటగాని దురదృష్టవంతుఁ డయినయాచక్రవర్తి యంతకుఁబూర్వమే మరణముఁ జెందియుండెననియు, అప్పటి కాతనిమరణవార్త యాదూరప్రదేశములకుఁ జేరియుండలే దనిహీరాసు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇరువదిఎనిమిది సంవత్సరములపరిపాలనానంతరము సదాశివరాయ లెట్టిమరణముఁ జెందె నని ప్రశ్నించుచు తనకుఁ దానె యిట్లు ప్రత్యుత్తరము నిచ్చుచున్నాఁడు. మనకాలము ననున్న సూయల్ దొరగారు సదాశివరాయలను సంహరించి తిరుమలదేవరాయల సామ్రాజ్యమాక్రమించి పరిపాలించినాఁ డనివ్రాసినాఁ డఁట! వెంకయ్యకృష్ణశాస్త్రిగా రంగీకరించినా రఁట! కాని తిరుమలదేవరాయలకాలమున నున్న ఫ్రెడరిక్కను పోర్చుగీసుబాటసారి సదాశివరాయలను సంహరించినవాఁడు తిరుమలదేవరాయనికొడు కనివ్రాసినాఁ డఁట! ఈరాజహత్య గావించినవాఁడు తిరుమలరాయలే యనిచెప్పుటకు సమకాలీనమగు ప్రత్యక్షప్రమాణ మేదియులేకపోయినను, ఈహత్య కాతనినొక ప్రోత్సాహకునిగా నేవిధ మయినసందేహములేకుండ నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చు నఁట! ఎందుకన: ఆంక్విటిల్—డు—ఫెర్రాన్ అనునాతఁడు తిరుమలరాయనికొడుకు సదాశివరాయుని

వానికుమారునిఁ జెరలో నుంచి సదాశివరాయుని కుమారునిఁ జంపినాఁ డనివ్రాసినాఁ డఁట ! చంపఁబడినవాఁడు కుమారుఁడో తండ్రియో తెలియరా దఁట ! హీరాసునకు మరియొక చిక్కు గన్పట్టినది. తిరుమలదేవరాయలకు నల్వురుకొమాళ్లు గలరు. ఏకుమారునిపై నేరమారోపించవలయునో బాగుగా నాలోచింపవలసివచ్చినది. తిరుమలదేవరాయని కుమారులలో నెవనిపై యీరాజహత్య మోపవలసియుండునో సరిగా నిర్ణయించి చెప్పుట సులభసాధ్యము కాదఁట ! వానినల్వురుకొమాళ్లలోను బెద్దవాఁ డయినరఘునాథరాయల పేరు రక్షస్తగిడి (తల్లికోటసమీపమున రక్షస్సు-తగిడియను రెండు గ్రామములు గలవు) యుద్ధానంతరము వినంబడ కున్నందునను, ఆయుద్ధమున నాతఁడుగాయపడినందునను తిరుమలదేవరాయలకుఁ బూర్వమె యాతఁడు మృతినొంది యుండు నని యూహింపవచ్చు నఁట. రంగరాయలు రామరాయలు, వేంకటపతిరాయలు మూవురు మాత్రము బ్రదికియుండిరఁట ! సదాశివదేవరాయలను ఖైదుగానుంచిన చెరసాల చంద్రగిరిదుర్గమే యైనయెడల నాచెఱసాలకు వేంకటపతిరాయలే జైలరుగా (కారాగృహాధికారి) నుండుటచేత భావికాలమున నారవీటివంశీయుఁడై మహాప్రఖ్యాతితోఁ బరిపాలనముచేసిన రెండవవేంకటపతి దేవరాయలనే కడపటరాజ్యముచేసిన తుళువకుల ప్రతినిధి యగుసదాశివదేవరాయలమరణమునకు నుత్తరవాదిగాఁ జేయవచ్చునఁట ! ఎందుకన, నూరేండ్లతరువాత నున్నఆంక్వొటిల్-డు-ఫెర్రాన్ రెండవ

వేంకటపతిరాయలచే సదాశివరాయనికుమారుని జంపించుట కును హక్కుదారుఁడైనరాజును సింహాసనభ్రష్టుని జేయుటకును కారకుఁ డని వ్రాయుటచేత తమయూహను స్థిరపఱచుచు న్నట్లు గన్పట్టుచున్న దఁట. తుంటిమీఁదఁ గొట్టిన మూతిపండ్లు రాలిన వన్న ట్లున్నది. సదాశివరాయనికుమారుని జంపినవాఁ డని వ్రాసినవ్రాఁత వీరివాదమున కనఁగా సదాశివరాయలను జంపి నవాఁ డనినిర్ధారించుటకు పరమప్రమాణముగాఁ గైకొనుట యెట్లు? ఇవన్నియు వట్టిదుర్భ్రమతోఁ గూడినయూహాకల్పనలే గాని నిజముగా సదాశివరాయ లెట్లుమరణముఁ జెందెనో సత్య మైనట్టియు, లిఖితమూలక మైనట్టియుఁ బ్రమాణముగాఁ గైకొనఁదగినసాక్ష్య మేమియు లేకున్నప్పుడు విదేశీయులు పరస్పరముఁ బొందికలేకుండ వ్రాసినవ్రాఁతలను విశ్వసింపరాదు. ఏదియెట్లున్నను 1570 సంవత్సరమువఱకు సదాశివరాయలు బ్రదికియున్నట్లు శాసనములవలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచు న్నది. దీని నెందుకువిశ్వసింపరాదో బోధపడ కున్నది. ఈవి షయ మటుండనిచ్చి రామరాయలు సదాశివదేవరాయలను నిజముగా ఖైదుచేసియుండెనా యనువిషయమును విమర్శింప వలసి యున్నది.

సామ్రాజ్యభారమువహించి పరిపాలనము చేయుటకు యుక్తవయస్సువచ్చినవెనుక రామరాయలు సదాశివదేవరాయ లనుఖైదులోనుంచె నఁట! ఇటాలియాదేశస్థుఁ డయిన ఫ్రెడరిక్కు రామరాయలును వానిసోదరులిరువురు నిందులకు నుత్తరవాదు

లని యనుచుండఁగా, 'కోటో' యనునాతఁడు రామరాయలో క్కడే కారకుఁ డనివ్రాయుచున్నాఁ డఁట. కోటోవ్రాసినదేనిజము కావచ్చునని హీరాసు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఎందుచేత ననఁ దమయన్న గారిట్లుచేయుటకిష్టపడక యాతనిపై తిరుగుబాటు చేసియుద్ధముచేసి రట. ఇందెంతసత్యము గలదో వెనుక విమర్శించి చూతముగాక! సురక్షితమై, బలాఢ్యమై యినుపతల్పులచే నొప్పెడునొకదుర్గములో నుంచి కావలివాండ్రను గాపుంచెనఁట. కాని యతఁడాదుర్గ మెక్కడనున్నదో వ్రాసియుండలే దట. ఇట్టిపని 1550—1552 సంవత్సరములనడుమ నెప్పుడో జరిగియుండె ననిఆంక్విటిల్—డు—ఫెర్రాన్ తెలుపుచుఁ దరువాత నిట్టిఖైదులో ౧౩ సంవత్సరము లుంచఁబడె నవివ్రాసియున్నాఁ డఁట! సదాసివదేవరాయలమరణానంతరము రామరాయలాక్రమించి రాజ్యము పరిపాలించె నవివ్రాసినవాఁ డీతఁడే ఇతనిమాటలను నమ్మిహీరాసుఫాదిరి 1550 మొదలు 1563 వఱకు సదాశివదేవరాయలు రామరాయలచే ఖైదుగావింపఁబడియుండె నని వ్రాయుచున్నాఁడు. ఈదురదృష్టవంతుఁ డయిన రాజు సంవత్సరమునకొకతూరి మాత్రము రత్నసింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టఁబడి ప్రజలకుఁ బ్రదర్శింపఁ బడుచుండె నని ఫ్రెడరిక్కు వ్రాసి యున్నాఁ డఁట! (1) అట్లు చక్రవర్తిని ప్రదర్శించుపద్ధతి 1563 వ సంవత్సరము తరువాత విరమింపఁ బడిన దఁట! కాని సంవత్సరమునకొకసారి మూఁపురుసోదరు

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar, p. 31-32.

లాతనిచక్రవర్తినిగా శిరసావహించి పరిపాలనచేయుచున్నట్లు దెలుపుటకుఁగాను నాతనిసందర్శించి నమస్కరించు చుండిరని 'కోటో' వ్రాయుచున్నాఁడఁట ! 1565 లో జరిగినతల్లికోట యుద్ధములో రామరాయలు మరణముఁజెందెనుగదా. ఇంక నడుమనున్న దొక్కసంవత్సరము, 1564 మాత్రమె గదా. అట్లు మూవ్వురుసోదరులు చక్రవర్తిని సందర్శించి పాదాక్రాంతు లయిన దీయొక్కసంవత్సరమె కాఁబోలు ! ఈహీరాసు ఫాదిరియె మఱియొకచోట "తల్లికోటయుద్ధములో రామరాయలు మరణము నొందుటయు దమకు నపజయముఁ గలుగుటయు విని పాఱివచ్చి తిరుమలదేవరాయలు తనయొక్కయు, తనసోదరులయొక్కయు భార్యలను పుత్త్రికాపుత్త్ర సంతానమును, మంత్రివర్గమును, సామ్రాజ్యములోని సామంత ప్రభువర్గమును సేనానులను, సైన్యములను, అదివఱకు 6 సంవత్సరములనుండి కఠినకారాగారశిక్ష ననుభవించుచు నదియె ప్రథమపర్యాయము ప్రజలకుఁగన్పఱచఁబడిన చక్రవర్తి సదాశివదేవరాయలను వెంటఁగొని విజయనగరమునుండి తరలించుకొనిపోయినట్లు ఫ్రెడరిక్కుదెలిపి యున్నాఁ" డని వ్రాసియున్నాఁడు. (1) ఎవరివ్రాఁతనమ్మవలసినది ?

ఇట్లుపరస్పరముపొందికలేక విదేశస్థులువ్రాసినవ్రాఁతలను సరిగావిమర్శింపక తనకిష్టమువచ్చినట్లుగా జతపరచి దుర్భ్రమలపాలయి రామరాయల శీలమును గుఱించి దురభిప్రాయము

(1) I bid p. 221.

గలుగునటులు చేయఁ బ్రయత్నించుట మిక్కిలి శోచనీయముగా నున్నది. తాము స్వయముగా నెఱిఁగియుండి వ్రాసినవిగాక యెవ్వియో లోకప్రవాదముల నార్వీటివంశప్రభువుల ననూయతో జూచువారినుండిగాని సామ్రాజ్యవైరులుగ నుండిన విమతస్థులగు హైందవేతరజాతివారలనుండిగాని విని పరస్పరవిరుద్ధము లగువ్రాఁతలువ్రాసిన విదేశస్థులవ్రాఁతలను నమ్మి విదేశస్థుఁడైనయీచరిత్రకారుఁనకు సదాశివదేవరాయని కాలమున వ్రాయఁబడిన శిలాతామ్రశాసనములలోని వాక్యములసత్యత్వ మెట్లుబోధపడఁగలదు ? అందుచేతనే హీరాసుఫాదిరి యిట్లు వ్రాయసాహసించెను. (1)

" తనపరిపాలనకాలములో రెండవభాగమున, అనఁగాఁ దానుఖైదులోనున్నప్పుడు సయితము కేవలము తనమంత్రిచేత నేగాక సదాశివరాయలతాను స్వయముగనే యీదేవాలయాదులలో వ్రాయించిన దానశాసనము లనేకములుగల వనుటకు యెంతమాత్రము సందేహము లేదు......ఈమతధర్మములకై లిఖింపఁబడిన శాసనములలో నధికసంఖ్యాకములు సదాశివరాయలపక్షమునఁ జేయఁబడిన వైనను బహుశః రామరాయల యుత్తరువునే పురస్కరించుకొని చేయఁబడి యుండును. "

సదాశివదేవరాయలవారు వజ్రసింహాసనారూఢులై భూమిని పరిపాలించుచుండఁగా నళియరామరాయలవారి ధర్మ

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar page 41.

పరిపాలనమున విఠలేశ్వరుని దేవాలయమునఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁ బడిన యొకశిలాశాసనము యొక్క ప్రతిని తెప్పించి యందు 1519 సంవత్సరములో కృష్ణదేవమహారాయలవారు కొన్ని గ్రామములలో కైంకర్యములకుగాను గొన్ని సుంకములవసూలుచేయుట కనుజ్ఞ నిచ్చియుండుటనుగాంచి యవి చాలకకైంకర్యములు వెనుకబడి నిలిచిపోయినందున భైరవదేవుని కైంకర్యములకుఁగాను సుంకములకై సదాశివరాయలవారు దానశాసనము వ్రాయించెనని 1557 సంవత్సరములోని యొకశాసనము దెలుపుచున్నది. (1)

ఇట్టిదానశాసనము వ్రాయించినచక్రవర్తి ఖైదులో నుండి యీశాసనమును వ్రాయించె ననిమనము విశ్వసింపవలయునా? ఎంతవిపరీతవిషయము? ఇట్టిశాసనములు పెక్కులు గలవని 'హీరాసుఫాదిరి' యొప్పుకొనుచునే యున్నవాఁడు గావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే వాని నిచటనుదాహరింప విరమించుచున్నాను. ఇతఁడు 1550 లో సదాశివరాయలు ఖైదులోనుంచబడి నట్లును, ఇతనిఖైదుచేసి నందులకై రామరాయలసోదరు లయినతిరుమలరాయలును వేంకటాద్రియు రామరాయల యధికారమును ధిక్కరించి 1551 సంవత్సరమునఁ దిరుగుబాటుచేసి యుద్ధముచేసి రఁట! ఈసత్య విషయమును గోల్కొండదర్బారులో నుండునొకయనామధేయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసినాఁ డఁట! కీర్తిశేషు లయినకృష్ణశాస్త్రిగారుసత్యవిరుద్ధ

(1) Ep. Carn, XI, Mk. 1.

మయినదిగావున విశ్వాసపాత్రము కాదనితోసిపుచ్చినారఁట ! కాని మనమందఱు సత్యముకలదని యొప్పుకొనక తప్పదని హీరాసుఫాదిరి నొక్కి వక్కాణించుచున్నాఁడు.

“ అహమ్మదునగరసుల్తానుతోఁ బోరాడుచున్న విజాపురసుల్తానుకుఁ దోడ్పడుటకై రామరాయలు రాజధానీ నగరమును విడిచిపోయినపుడు, ఆదవానిప్రభుత్వమున నియోగింపఁబడిన తిమ్మరాజు, గోవిందరాజు ననుసోదరు లిర్వురును నాతఁడు లేకుండుట సందుచేసికొని యాదవానియాధిపత్యము నాక్రమించుటయెగాక” “ కొంతసైన్యమును సమకూర్చుకొని తనయధికారమునకు ననేకమండలములవారిని లోఁబడునట్లు చేసి వశ్యులను గావించుకొని రఁట. రామరాయలు విజయనగరమునకుఁ దిరిగివచ్చినతోడనే తనసోదరులకు జాబులుపంపెనఁట ! కాని వారు తమబలమునే యాధారపఱచుకొని యాతని జాబుల నలక్ష్యభావముతో నుపేక్షించి రఁట ! వారల జయించుటసాధ్యముగాక రామరాయలు గోల్కొండవారి సాహాయ్యమపేక్షింపఁ బుద్ధికొల్పఁ బడె నఁట ! అంత రామరాయలు గోల్కొండకు సహాయముకొఱకు రాయబారులను బంపఁగా ఇబ్రహీంమ్‌కుతుబ్షా యాఱువేలపదాతి సైన్యముతో కాబూల్ ఖానుని పంపె నఁట! ఈసైన్యము విజయనగరముచేరినతోడనే రామరాయలు సిద్దిరాజు తిమ్మరాజును, నూరుఖానుని, బిజ్లీఖానుని వారిసైన్యములతో కాబూల్ ఖానుని సైన్యములను గలిపికొని పితూరీదార్లపై దండయాత్రసాగించి జయించి పట్టి

తీసికొని రావలసిన దనియుత్తరువుచేసె నఁట ! వారు ప్రభుత్వ సైన్యములను గెలువఁజాలక యాదవానిదుర్గములో దాఁగొని యుండ నాలుగుమాసముల వఱకు ముట్టడించి వారిని విడువక పోగా నాహారపదార్థములు చిక్కనందున వారుక్షమింపవలసిన దని విజయనగరమునకు విజ్ఞాపనలను బంపుకొని రఁట ! వార లను క్షమించి రామరాయలు తనసైన్యములను రప్పించుకొని కాబూల్ ఖానునకు బహుమానము నొసంగిపంపెనఁట. అతఁడు గోలకొండఁ జేరినసుల్తానువలన 'ఐన్-ఉల్-ముల్క' అనుబిరు దము ను గాంచె నఁట !"

ఈపైవిధ మంతయు నాయనామధేయచరిత్రకారుఁడు దెలిపినది. (1) ఈయనామధేయచరిత్రకారునకు రామరాయల తమ్ముల పేరు లయినను సరిగాఁ దెలియ కుండెను. తిరుమల రాజు, వేంకటాద్రివారిపేరు లయియుండఁగా వానిం దెలిసికొనం జాలక తిమ్మరాజు, గోవిందరాజు నని వక్కాణించినాఁడు. తిరుమలరాజునుతిమ్మరాజనివ్యవహరింపఁగూడదా యని యందు రేని గోవిందరా జనుపేరుగలవా రారవీటివంశమువారిలోనే గానరారే? విజయనగరసామ్రాజ్యమునందు లక్షలకొలదిసై న్యము లుండఁగా వీనితో జయింపలేక రామరాయ లంతటి వాఁడు గోల్కొండవారిసహాయమును గోరవలసివచ్చినదా? వారుపంపినదియాఱువేలసైనికులనా ? ఈయాఱువేలసైనికులు వచ్చినతోడనే శత్రువులు వీరిని జయించుట సాధ్యముకా దని

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 33

శత్రుసైన్యము లాదవానిదుర్గమున దాఁగొన్నారా? పాప
య్యాయనామధేయచరిత్రకారుఁ డాదవానిదుర్గ మెంతసైన్య
మును దనలో నిముడ్చుకొనశక్తిగలిగియున్నదో తెలిపియున్న
యెడల నెంతో చక్కఁగా సత్యము బైటఁబడియుండునుగదా!
ఈయనామధేయచరిత్రకారుఁ డిట్టియబద్ధమును గల్పించి వ్రాసి
నందుకు మాకు వింతలేదుగాని హీరాసుఫాదిరి యీయబద్ధము
లను సత్యములని నొక్కి వక్కాణించుట వింతగొల్పుచున్నది.

1551 సంవత్సరమున విజాపురసుల్తానునకును, అహ
మ్మదునగరసుల్తానునకును జరిగినయుద్ధములో అహమ్మదునగ
రమునకుఁ దోడ్పడుటకయిరామరాయలు దండయాత్రకుఁ
బోయియుండె ననియు, అట్లుపోయి విజాపురసుల్తాను వగు రా
చూరు, ముదిగల్లుదుర్గములను జయించి అహమ్మదునగర
సుల్తానుతో జరిగినయొడంబడికప్రకారము వానిని స్వాధీనపఱ
చుకొని కొంతసైన్యముతోఁ దనతమ్ముఁడయినవేంకటాద్రి
నచట నిలిపి తానువిజయనగరమునకు మరలివచ్చె ననియు,
తరువాత వేంకటాద్రిసాహాయ్యముతో నహమ్మదునగరసుల్తా
నుషోలాపురమును ముట్టడించి కొలదికాలములోనే స్వాధీనము
చేసికొనియె ననిఫెరిస్తా మొదలగువారిగ్రంథములనుండియె
హీరాసుఫాదిరి యెత్తి వ్రాసి యుండియుఁ బైయనామధేయచరి
త్రకారునివ్రాఁతలోసత్య ముండె ననియెట్లువిశ్వసింపఁగలిగెనో
యదియే వింతగా నున్నది. (1)

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 84.

వీరివిమర్శజ్ఞాన మల్పమయిన దనిచూపుట కీయొక్క విషయమే చాలును. ఇట్టివి వీరిగ్రంథము నందుఁబెక్కులు గలవు. హీరాసుప్రాఁతలప్రకారము రామరాయ లెప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనో సత్యము తెలిసికొనఁ బ్రయత్నింతము. 1563 సంవత్సరాంతమువఱకుఁ బదుమూఁడు సంవత్సరములు పరిపాలనముజరిపిన వెనుక రామరాయలపాలనము తృప్తికరమగు నట్లుగా దృఢపడినందున సదాశివదేవరాయలుమృతినొందె నట్లు వదంతులువ్యాపింపఁజేయఁబడిన వఁట. పిమ్మట దురాశాయుక్తుఁ డగునీతఁడుతనంతటతానే రాజపట్టము గైకొనియె నఁట! ఆంక్విటిల్, సీజరుఫ్రెడరిక్కు వ్రాసినదానినిబట్టి రామరాయలు విజయనగరములోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయినట్లే తమకుఁగన్పట్టుచున్న దఁట. ఒకశతాబ్దమునకుఁ దరువాత ననఁగా 1688 లో 'మనుస్సి' అనునతఁడు రామరాయలను నరసింగరాజ్య (విజయనగర రాజ్య) చక్రవర్తి యని వ్రాసినాఁ డఁట! 1565 లో ముద్రింపఁబడినయొకపూలవరహాపై రామరాయలపే రొకప్రక్కనఁ గన్పట్టుచున్న దఁట. 1562-63 సంవత్సరమునాటి దేవదుర్గతామ్రశాసనములో రామరాయలు సర్వాధిపత్యము వహించి విజయనగరములోఁ బరిపాలించుచుండె నని వ్రాయఁబడిన దఁట. ఆసంవత్సరములోనే యొకసామాన్యగృహస్థునిశాసనములోసదాశివరాయలపే రెత్తకుండ రామరాయలు సామ్రాజ్యమును బరిపాలించుచుండెనని వ్రాయఁబడినఁ దఁట. రామరాయలు చక్రవర్తిబిరుదములు వహించినట్లుగా సూచించునవి

క్షేత్రశాసనములు గలవనియు వానిలో నొకటి 1543 లో పెనుగొండనగరమున "రత్నసింహాసనారూఢుఁడై రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వరవీరప్రతాపమహారాయ రామదేవ అయ్యంగారు పరిపాలనము చేయుచుండఁగా" అని వ్రాయఁబడియున్న దనియు నిదియొకటి కల్పితశాసన మనియుఁగల్పితశాసన మయ్యును రామరాయలను విజయనగరచక్రవర్తియని తెలుపుచున్న దనియు, మఱియొకటి 1565 సంవత్సరములోనిది సదాశివరాయలపేర నున్న విద్యానగరసింహాసనాధిపతులయిన కుంతలాధిపతి రాజాధిరాజరాజపరమేశ్వర వీరప్రతాపవీరరామదేవరాయ మహారాయలు రత్నసింహాసనారూఢులై శాంతియుతులై విశ్వమును బరిపాలించుచుండె నని వ్రాయఁబడియుండె నఁట. ఈశాసనములతోఁ బాటు అనంతాచార్యకవి తన ప్రపన్నామృత మను గ్రంథమున కృష్ణరాయలతరువాత పరిపాలనము చేసినరామరాయలను విజయనగరచక్రవర్తి యని వ్యవహరించినాఁడఁట! ఇన్ని ప్రమాణములు చూపినప్పుడు హీరాసు గారియభిప్రాయము నిరాకరించు టెట్లని చదువరులకు సంశయము కలుగవచ్చును. కాని వీనిని జాగరూకతతోఁ బరిశీలించినయెడల దుర్భ్రమలపాలుకాఁ జాలము. అనంతాచార్యకవి తన ప్రపన్నామృతమున రామరాయలను విజయనగర సార్వభౌమునిగా వర్ణించియుండలేదు. అతఁడు కృష్ణరాయల యనంతరము గురుభక్తిపరాయణుఁడైనరామదేవరాయా

ఖ్యుఁడు ధర్మముతో రాజ్యపరిపాలనము చేసె ననిమాత్ర మీక్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు.

"శ్లో. శ్రీరామదేవరాయాఖ్యః కృష్ణరాయాదనంతరమ్
శశాసరాజ్యంధర్మేణాగురుభక్తిపరాయణః"

ఈక్రిందనే ఒకప్పుడు రామరాయలు తనగురువయిన తాతార్యుని వెంటఁదీసికొని చంద్రగిరికి వెళ్లె ననిమఱియొక శ్లోకమున నిట్లుచెప్పియున్నాఁడు.

"శ్లో. సభూపతిర్మహాతేజాః యయౌచంద్రగిరింప్రతి
గురుంతాతార్యమాదాయ రామరాయాభిధస్తదా"

ఇంకొకశ్లోకములో రామరాయలసహాయముచేత మహాయశుఁడయినదొడ్డయాచార్యుఁడు శైవశాస్త్రవిదులనుజయించె నని యిట్లుచెప్పియున్నాఁడు.

"శ్లో. రామరాయసహాయేనమహాచార్యోమహా
యశాః దుర్జయానపినిర్జిత్యశైవాన్‌శాస్త్రవిదుత్తమః"

హీరాసుఫాదిరివీనినివిజయనగరచరిత్రమునకుమూలప్రమాణము లనియర్థమిచ్చు "సోర్సెస్‌ఆఫ్‌విజయనగర్‌హిస్టరీ" అను గ్రంథమునుండి యెత్తికొని చూచి వ్రాసి యున్నారు. అందువీని నింగ్లీషునకు తర్జుమాచేసినవారు రామరాయలను విజయనగరచక్రవర్తిగాఁ బేర్కొనియుండుటచేత నితఁ డట్లు వ్రాసియుండెనే కానిమూలమున నట్లుగానరాదు. (1)

(1) Sources of Vijianagar History, p. 202.

పూర్వకాలమున నొకసామ్రాజ్యములోని సామంతప్రభువులుమండలాధిపతులుకూడఁ దమపేరిటనాణెములు ముద్రించుకొనుసంప్రదాయానుకరణము గలదు. అందువలన నొక నాణెముపై రామరాయలపేరు కన్పట్టినంతమాత్రమున రామరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయిన సార్వభౌముఁ డనుటకుఁ బరమప్రమాణము కాఁజాలదు.

ఇంకశాసనములనుగూర్చి చెప్పవలసినది కొంత గలదు. రామరాయలయెడ దోషారోపణముఁ జేయఁ దలంచినవారు రామరాయలమరణానంతరమును, సదాశివదేవరాయలమరణానంతరమును, లిఖింపఁబడిన శాసనములనుండిగాని గ్రంథములనుండిగాని సాక్ష్యమును జూపఁ బ్రయత్నించుటకంటె నాతని కాలమున నాతనిచేవ్రాయింపఁ బడిన శాసనములనుండి గాని గ్రంథములనుండిగాని సాక్ష్యప్రమాణములను జూపఁ బ్రయత్నించుట యుత్తమమార్గము. ఏదేనియొకశాసనములో సదాశివదేవరాయలపేరు లేకరామరాయలపే రుదహరించినంతమాత్రముచేత సద్దాని నాధారపఱచుకొని వానిపేరిటిశాసనములు సామ్రాజ్యము నలుప్రక్కలఁ గన్పట్టుచుండఁగా వానినెల్లను విస్మరించి సదాశివరాయని కారాగృహవాసశిక్షకుఁ బాల్పఱచి యాతనిఁ బ్రపంచము మఱచిపోయినతరువాత రామరాయలు దనంతటతానే పట్టాభిషిక్తుఁడై రాజాధిరాజని రాజపరమేశ్వరుం డని ప్రకటించుకొనియె నని సిద్ధాంతము చేయసాహసించుట సంభావ్య మగునా? ఈసందర్భమున వీరుచూపఁ

గలిగినవి యొక్కటి. కర్ణాటికాశాసనసంపుటములనుండి యెత్తి చూపఁ గలిగినారుకాని యది యేసందర్భమున నెవ్వనిచే నేప్రదేశమునఁ బుట్టఁబడినదో వివర మేమియుఁ దెలిపి యుండలేదు. 1564 సంవత్సరములో వీరప్రతాప సదాశివదేవరాయలు తానుసింహళ ద్వీపమును కొల్లఁగొట్టితి నని చిత్తూరుమండలములో తిరుత్తని గ్రామమున లిఖింపఁజేసినశాసనము నేలయెత్తికొనరు ? విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినమధురమండలాధీశ్వరు లగువిశ్వనాథనాయకుఁడును, వానికుమారుఁడు కృష్ణప్పనాయకుఁడును 1560 సంవత్సరము మొదలుకొని 1570 సంవత్సరమువఱకు ప్రతిసంవత్సరము వ్రాయించిన దానశాసనములు సదాశివదేవరాయలు రాజ్యముచేయుచున్నట్లు లాతని నామము గన్పట్టుచుండఁగా వానిం బెడచెవిం బెట్టనేల ? పెడచెవిఁ బెట్టుటయెగాదు; విజయనగరసామ్రాజ్యములోనిహిందూప్రజలు సదాశివదేవరాయలు మరణముఁ జెందె ననియూహించి యాతని మఱచిపోయి రామరాయలనే విజయనగరచక్రవర్తిగాఁ బేర్కొని నప్పుడు ఫెరిస్తా మొదటివానినిగుఱించి యేమియుఁ జెప్పక రామరాయలనే ప్రత్యర్థిసామ్రాజ్యప్రభు వనివ్రాయుట వింతయేమియులేదఁట ! నిజాముశాహి రాజులచరిత్ర గ్రంథ మగు ' బురహాన్-ఇ-మాసీర్ ' అను గ్రంథమును వ్రాసిన ' అలీఇబుఅజీజ్ అల్లాతబతాబాయి ' హిందువులు మఱచి పోయినను తానుమాత్రము మఱువక యెచటనో యొకటి రెండుప్రదేశములం దక్క గ్రంథమునంతటను రామరాయల

పేరునకుమాత్రముగా సదాశివదేవరాయుల నామమునే వ్యవహరించు చుండుట వింతగాఁ గన్పట్టలేదు కాఁబోలు !

' ఫరిస్తా—యి—సాజా ' అనునాతఁడు సదాశివరాయులు కర్ణాటరాజని ప్రశంసించినాఁ డఁటగాని 1559 లో తనకుఁ దెలిసినవిజయనగరరాజు రామరాయ లొక్కఁడేయని తెలిపిన వాఁ డఁట !

రామరాయులమంత్రియు అనుకూలమిత్రుఁడు నగు రామయామాత్య తోడరమల్లు తన ' స్వరమేళకళానిధి ' యను గ్రంథమున నుదాహరించిన విషయము బహుశః ఈకాలమునె దెలుపు నఁట.

అతఁడు తనమంత్రిచేవినిర్మితమైన ' రత్నకూట ' మను రాజభవనము గలిగియుండెను. దేవతాభవన మగువైజయంత మును మించి నిర్మింపఁబడుటచేత నాతని కాశ్చర్యమును గొల్పుచుండె నఁట ! ఈరాజభవనము హంసలతోఁగూడి చల్లనై నసలిలసరస్సులనుగలిగి చిత్రప్రతిమలచే నలంకరింపఁబడినట్టి విశాలములయిన యారామములతోఁ జుట్టుకొనఁబడియుండె నట.

ఈకాలముననే 1559 రామరాయులు రాజ్యాంగవ్యవహారముల నన్నిటిని తనసోదరుల కప్పగించి తాను సంగీతసాహిత్యగోష్ఠిలో నుండె నఁట.

" ఈరత్నకూట భవనమున నాసీనుఁడై యుండి సంగీతసాహిత్యాదివిద్యలం దాఱితేఱిన పండితులతోఁ దనకాలమును

వినియోగించు చుండెనని రామయామాత్యుఁడు నుడువుచు న్నాఁడు. రామరాయలు సంగీతమునందును వీణావాద్యము నందును నత్యంతాభిలాషకలవాఁ డని 1589 నాటి రెండవవేం కటపతిరాయల శాసనము దెలుపుచున్న దఁట. మఱియు నీకా లమునఁ నేకాఁబోలు తనగురువును శ్రీనివాసార్యుని పుత్రుఁడు నగుతాతాచార్యులతో చంద్రగిరిదుర్గమునకుఁ బోయితనవిరా మకాలమును శాస్త్రార్థచర్చల నాలించుటయం దంకితముచేసి యుండు నఁట. విరామకాలమునందుఁ గడపినయీ కడపటిసం వత్సరము లోకశతాబ్దముదాటినవెనుక ' మనుసి్స ' వ్రాసిన తన ' Memoirs ' అను గ్రంథమున నుదాహరించి యున్నవాఁ డఁట! "

ఈవిభాగమైనవెనుక దొరతనమువిషయమైగాని మఱి యేవిషయమైగాని యేమిజరుగుచున్నను జోక్యముకలిగించు కొనక సుఖతరమైనజీవితమును గడపె ననియాతఁడు వ్రాసియు న్నాఁడఁట! తల్లికోటయుద్ధమునకుఁ బూర్వపు దినములలో సర్వాధికారముగల మంత్రిత్వ పదవియు, రాజ్యాంగమును తిరుమలరాయలహస్తగతము గావింపఁబడె నట. ఇతఁ డిట్టిపద వికివచ్చుటచేత కొండవీటిరాజ్యప్రతినిధిప్రభుత్వపదవి రామ యామాత్యునికి బహుశః సమర్పింపఁబడియుండు నట. ఈనూ తన ప్రభుత్వపరిణామము నందువేంకటాద్రి సకలసామ్రాజ్య పైనాధిపత్య మందుంచఁబడె నఁట.

ఈపై విషయములను వ్రాయుచు హీరాసు మరలతల క్రిందుగ బోల్తా కొట్టుచున్నాఁడు.

స్వరమేళకళానిధి గ్రంథము రచింపఁబడినది 1559 గాక 1549 అయి యున్నది. ఈసంగతియందే తెలుపఁబడి యున్నది. (1)

"శ్లో. శాకేనాత్ర ధరాధరాబ్ధిధరణీగణ్యే చసాధారణే
వర్షే శ్రావణమాసినిర్మలతరేపక్షే దశమ్యాంతిథౌ
రామామాత్యవినిర్మితస్వరదంతోస్సద్గతిరత్నాకరాత్
సోయం మేళకళానిధిర్మతిమతామాకల్పమాకల్పితాన్."

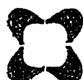
అనుశ్లోకము గ్రంథముచివరను జేర్పఁబడి యున్నది.

సదాశివదేవరాయలు పట్టాభిషిక్తుఁ డయినవెనుక నేఁడె నిమిది సంవత్సరములలోపలనే స్వరమేళకళానిధి ప్రారంభింపఁబడి 1549 లో ముగింపఁబడియుండఁగా మఱిపదిసంవత్సరములతరువాతనే రచింపఁబడినట్లు తలంచుచున్నాఁడు. వైజయంతమును మించినసౌధరాజ మనివర్ణింపఁబడిన రత్నకూటము 1549 సంవత్సరమునకుఁబూర్వమె రామయామాత్యునిచే నిర్మింపఁ బడినది. అంతకుఁబూర్వమె రామయామాత్యుఁడు కొండవీటిరాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడుగా నియమింపఁబడి బ్రాహ్మణులకు నగ్రహారము లొసఁగుట కధికార మీయఁబడినవాఁడు గావున నందుకుఁ దనకృతజ్ఞతను జూపుటకుగాను సంగీతశాస్త్రమునందు వివాదాస్పదములుగా నుండువానివిషయమైయొక

(1) Sources of Vijianagar History p. 190

సంగీతశాస్త్రగ్రంథమును 'స్వరమేళకళానిధి' యనుపేరిట రచించి రామరాయల కంకితము చేయుటకు నిశ్చయించుకొంటి నని యాగ్రంథమునందే వక్కాణించి యున్నాఁడు. ఇయ్యదిరామరాయలు తనసామ్రాజ్యపరిపాలనమును ముగించి విశ్రాంతిగైకొన్నకాలముగా దనిస్పష్టముగా నాగ్రంథమె తెలుపుచున్నది. సత్యమిట్లుండఁగా సమస్తసామ్రాజ్య పరిపాలనాభారము నంతయుసోదరులభుజములపై నిడి రామరాయలు 1559 నుండి విశ్రాంతిగైకొని పండితగోష్ఠితోఁ గాలము గడపెనని యొకమూలవ్రాయుచు మఱియొకమూల 1563 లో దురాశాప్రేరితుఁడై రాజ్యమాక్రమించి పట్టాభిషిక్తుఁడై తానేచక్రవర్తిగాఁ బ్రవర్తించె ననుట యెంతహాస్యాస్పదమై యుండెనో చదువరులె గ్రహింపఁగలరు. ఇట్టిదురభిప్రాయములను బ్రకటించుట నాఁటి హిందూసామ్రాజ్యసంరక్షణకొఱకు రామరాయాదు లవలంబించిన ప్రాచీనసంప్రదాయపద్ధతులమార్గ మెఱుంగని విదేశీయుఁ డగుటయే ముఖ్యకారణముగా గ్రహింప దగి యుండును. ఇవన్నియు హీరాసుస్వకపోల కల్పనలేగాని యిం దెంతమాత్రమును సత్యముగానరాదు. రామరాయలు సదాశివదేవరాయని నెన్నఁడును జెఱసాలం ద్రోచి యుండలేదు. సామ్రాజ్యములోపలను వెలుపలను సామ్రాజ్య శత్రువులు బలిసియుండుటచేత చక్రవర్తిని గాపాడుకొనుట తనకు విధ్యుక్తధర్మ మనుకొనియె రామరాయలు తనప్రాణ మున్నంతవఱకు భద్రముగాఁ గాపాడుకొనుచు వచ్చినాఁడు. ధర్మరాజు

నను భీమార్జును లట్లు రామరాయలకు తిరుమలరాజును వేంకటాద్రియు భక్తివిశ్వాసములతో సామ్రాజ్యసంరక్షణము నందుఁ దోడ్పడుచువచ్చిరేగాని యెన్నఁడు నాతనిధిక్కరించి యుద్ధములు సలుపుటకుఁ బ్రయత్నించి యుండలేదనుట సత్యము.

ఐదవప్రకరణము

విఠలునిదక్షిణదేశదండయాత్ర.

సదాశివదేవరాయునికిఁ బూర్వము విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన యచ్యుతదేవరాయలు జయించినదిమొదలుకొని తిరువడిరాజ్యము (Travancore) విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ గప్పముగట్టుచుండెను. 1541 సంవత్సరమున నచ్యుతదేవరాయలు మరణముఁ జెందుటయును, విజయనగరమున సలకముతిమ్మరాజు రాజ్యము నపహరించుటకుఁ బ్రయత్నించుటయు నేతన్మూలమున సంభవించిన విప్లవమును బురస్కరించుకొనియుఁ దిరువడిరాజ్యమును బరిపాలించుచున్న ' ఉన్ని కేరళవర్మ ' యను నామాంతరము గలభూతలవీరశ్రీవీరకేరళవర్మ యనురాజు కప్పమును గట్టుట మానుకొనియెను. అదియునుంగాక యాకాలమున విజయనగరసామ్రాజ్యసామంతనృపతులలో నొక్కఁడగువిశ్వనాథ నాయకుఁడు మధురాపురము రాజధానిగాఁ బాండ్యమండలమును బరిపాలించుచుండెను. ఈతనిపరిపాలనమునకు లోఁబడి తెంకాశి రాజధానిగాఁ దిన్నెవెల్లిసీమను బరిపాలించు పంచపాండ్యులనువారాతనికి శత్రువులై యలజడి కలిగించుచుండిరి. మఱియుఁ దూర్పుసముద్రతీరమున సముద్రమునుండి ముత్తెపు

చిప్పలను దేవితెచ్చుట కులవృత్తిగాఁ గలపరవజాతివారు లబ్బెలతో విరోధము పెట్టుకొనిరి. మధురనాయకుఁడు లబ్బెలపక్షమునకుండుటచేత పరవజాతివా రాకాలమున దక్షిణదేశమునకుఁ జేరిన పోర్చుగీసుఫాదిరుల యండఁజేరి క్రైస్తవమతము నవలంబించి మహమ్మదుమత మవలంబించిన లబ్బెలతో జరుగుపోరాటములందు పోర్చుగీసువారి తోడ్పాటును బొందుచు మధురనాయకుని నలక్ష్యభావముతోఁ జూచుటయెగాక పాండ్య దేశమునఁ గలవరము పుట్టించుచుండిరి. ఇంతియగాక మొదటవచ్చిన ఫ్రాన్సిస్కా-ను క్రైస్తవ సన్యాసులును, జెస్యూటు క్రైస్తవ సన్యాసులును హిందూదేవాలయములను బగులఁగొట్టి క్రైస్తవ దేవాలయముల గట్టుటకుఁ బ్రారంభించిరి. ఇందు మొదటివారు సింటుథోము (మైలాపురము) నందును నాగూరు నాగపట్టణమునందును గట్టించిరి. 1542 వ సంవత్సరములో నిట్టిక్రైస్తవాలయములు నాగపట్టణమునందు రెండు నిర్మింపఁ బడినవి. ఆసంవత్సరమున మూఁడువేలమంది కాథలిక్కు-మతము స్వీకరించిరి. ఈపరవజాతివారు క్రైస్తవులయినది మొదలుకొని హిందూప్రభువయిన విశ్వనాథనాయకునికి లొంగియుండక కప్పముగట్ట నిరాకరించిరి. విజాతీయులయినపోర్చుగీసువారి సాహాయ్య ముండుటవలన వారిని వశ్యులనుగాఁ జేసికొనుట సాధ్యముగాక యాతఁడు విజయనగర

సామ్రాజ్యాధీశ్వరులకు విజ్ఞప్తి పంపించుకొనియెను. అప్పుడు రామరాయలు దక్షిణదేశమున సామ్రాజ్యము బలపడునట్లుగా జేయు టత్యావశ్యక మయినదిగా భావించి పెనుగొండరాజ్యమును బరిపాలించుటకై నియమింపఁబడిన విఠలరాయలను దన పెదతండ్రి (అ.ప్రకుతిమ్మరాజు) కుమారుని సైన్యాధ్యక్షునిగాను చంద్రగిరిరాజ్యమును బాలించుటకు నియమింపఁబడిన వానితమ్ముని చినతిమ్మరాజు నుపసేనాధ్యక్షునిగను నియమించి కొంతిసైన్యముతో దక్షిణదేశమునకుఁ బంపెను. అవక్రపరాక్రమవంతు లగునీయిద్దరుసోదరులును విజయనగర సైన్యములతో దండయాత్ర సాగించి యాసంవత్సరము జూలయిమాసారంభమున దక్షిణమధురాపురమును జేరుకొనిరి. పాండ్యమండలాధీశ్వరుఁ డయినవిశ్వనాథ నాయకుఁడు వారలకు భక్తిపూర్వకమైన స్వాగతము నొసంగి తానుగూడ గొంతసైన్యము నొసంగుటయెగాక తనకుమారుఁ డైనకృష్ణప్పనాయకుని వారికిఁ దోడుగా నొసంగెను వీరికి ఇక్కేటినాయకుఁడయిన సదాశివప్పనాయకుఁడు గూడఁ దోడ్పడియెను. వీరు తొలుఁదొల్తఁ దిరువడిరాజ్యముపై దండయాత్ర వెడలుటకు నిశ్చయించుకొని స్వసైన్యములతో బయలుదేఱి 'ఆఱవామొఱి' (Arawboly) యను కనమమార్గమునఁ దిరువడిరాజ్యములోఁ బ్రవేశించి జయభేరి మ్రోగింపఁ జేసిరి. ఇట్లు విజయనగరసైన్యములు తమరాజ్యముపై దండెత్తివచ్చిన వను వార్త తిరువడిరాజ్యము నందంతటవ్యాపించి. యారాజ్యము

లోని ప్రజలను భయకంపితులను గావించెను. ఉణ్ణికేరళవర్మ యీభయంకర మైనవార్తను విని కొంతసైన్యమును సమకూర్చెను గాని యీసైన్యము తెలుగుసైన్యములముందు దివిటీ ముందు దీపమువలె నుండెను. విజయనగరసైన్యములు యుద్ధముల యందారితేఱినవిగ నుండెను. తిరువడిరాజ్యాధిపతి విజయనగర సైన్యములను జయించుట కష్టసాధ్య మనియెంచి "ఫ్రాన్సిస్ గ్జేవియర్" అను ఫాదిరిద్వారా పోర్చుగీసువారితో నొడంబడిక చేసికొని వారిసాహాయ్యమును బడసి విజయనగరసామ్రాజ్యాధి పత్యమును ధిక్కరింపఁ బ్రయత్నించెను. ఫాదిరి ఫ్రాన్సిస్ గ్జేవియరును రప్పించుకొని యాతని సాహాయ్యమునకై వేడుకొనఁగా నాతఁ డిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట !

"నేను మతప్రచారకుఁడనేగాని యోధుఁడనుగాను. నేనుచేయు సాహాయ్య మంతయు నీకువిజయము కలుగుటకై ప్రార్థనలు సేయుటతప్ప మఱియొండు లేదు."

అయిన నతఁ డిట్లుతనవాగ్దత్త మీక్రింది విధముగా నెఱవేర్చు కొనియె నఁట !

అట్లు విజయప్రదము లగుశంఖా రావములతోను, జయభేరి ధ్వనులతోను విజయనగర సైన్యములు 'కొట్టా' లను గ్రామమును సమీపించునప్పటికి మున్ముందుగ నడచు చున్న ముంగటిసేన యాకస్మికముగా నిలిచిపోవుట చూచి వెనుకనున్న వారు సైనికుల 'నడువుం' డని యాజ్ఞాపించినను

వారు కాళ్లు కదల్పలేకపోయి రట. అంతటవారికిఁ గార్ణము దెలియ వచ్చెనఁట ! నల్లనిమస్తులనుధరించి గాంభీర్యతను గన్ప ఱచెడు నొకమహానుభావుఁడు మాయెదుట ప్రత్యక్షమై మమ్ము చీవాట్లుపెట్టి తక్షణమె మరలిపొండని పలికె ననివారు చెప్పిరఁట ! అప్పుడు సేనాధిపతులు, అందుముఖ్యముగా విఠలరాయలు మొదలగువారువచ్చి రాజధానికిఁ బోకుండ దారి నడ్డగించినఫాదిరి ప్రాన్సిస్ గ్జేవియరుయొక్క యాగాంభీర్య దృశ్యమును గాంచి వారుచెప్పిన దంతయు సత్యమేయని భావించి రఁట. అటువంటిమహాపురుషుని నోటనుండి వచ్చిన యుత్తరువు నాపరాక్రమవంతుఁ డయినమహాశూరుఁ డెట్లతిక్రమింపఁగలఁడు ? వెంటనే సైన్యముల వెనుదీయుఁ డనియాజ్ఞాపించె నఁట ! ఈ ప్రకారముగా గ్జేవియరు తన ప్రార్ధనలమూలమునను కోరికమూలమునను విజయనగరసైన్యముల దండయాత్రనుండి తిరువడిరాజ్యమును సంరక్షించె నఁట ! (1)

ఇయ్యవి పోర్చుగీసుఫాదిరీల దంభోక్తులు ! వీనిని విశ్వసించి హీరాసుఫాదిరి తన గ్రంథమున నెంతోగౌరవ భావముతో నెక్కించి పయిగ్జేవియరుగారిమహిమ నంతయు లోకమునకుఁ బ్రదర్శింపు చున్నారు. విజయనగర సేనాపతులెల్లరును మహావీరులుగాని యట్టగుడ్డను జూచి బెదరి పాఱిపోవు పసరముల వంటివారు కారు. ఇయ్యదివట్టి యసత్యకల్పనమని నిస్సంశయముగా నుడువ వచ్చును. ఇంతకు నీఫాదిరి

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar, p. 143–144

స్నేవియరు తనజాబులలో నెచ్చటను నీమహత్తర విషయము నుగూర్చి యొక్కమాటయైన వ్రాసి యుండలేదట! అయిన నిదియెంతవిపరీతముగాఁ గన్పట్టినను నిష్పక్షపాత మైనట్టియు, విమర్శాపూర్వక మైనట్టియు చరిత్రముకా దనితిరస్కరింపఁజాల దఁట! ఇందలిసత్య మేమనఁ దిరువడిరాజ్యాధిపతి యైన 'ఉన్ని కేరళవర్మను' వశ్యునిఁజేసికొని ఫాదిరి ప్రాన్సిస్ స్నేవియరే వానిని గప్పము గట్టకుండవిజయనగర సామ్రాజ్యము నెదుర్కొనఁ జేసి యుండవలయును. ఉన్ని కేరలవర్మకు నీఫాదిరి యత్యంత మిత్రుఁ డుగానుండి యుండెను. ఈపోర్చుగీసుఫాదిరీలు కొందఱు విజయ నగరసామ్రాజ్యమునకు గర్భశత్రువులుగానుండి రనికొందఱ వ్రాఁతలవలన స్పష్టపడఁ గలదు. వీరిదుర్బోధనలను వినియు, వీరిసాహాయ్యమును నమ్మికొనియుఁ బరవజాతివారు సుఖ ముగా నున్నతమస్థితిని జెఱచుకొని యాకాలమున విజయన గరసామ్రాజ్యము నెదుర్కొని కష్టములపా లయిరి. ఈయు ద్ధములలో విజయనగరసైన్యము లెచ్చటను నపజయముఁ బొందియుండలేదని స్పష్టముగా వక్కాణించుటకుఁ దగినయా ధారములు లేకపోలేదు. 1547 వ సంవత్సరమున (శా. శ. ౧౪౬౯ ప్లవంగనామసంవత్సరము) ద్విపదబాలభాగవత మును దోనూరికోనేరునాధకవి రచించి యీదండయాత్రలో నుండి విజయము గాంచినయారవీటిచినతిమ్మరాజున కంకితము గావించెను. ఈకవి యీమహావీరునితోఁ గూడ నుండినవాఁ డగుటచేతనే యీదండయాత్రాసందర్భమున చినతిమ్మరాజు

పొందినవిజయములను, చేసినఘనకార్యములను సంవర్ణించి యున్నాఁడు.

" నిలిచివెంటాడితానెమ్మెలుదిరుగు
ఖలశత్రురాజమృగశ్రేణిమీఁద
శ్రీరంగనాథుని సిరినిల్వఁ జేసి
తారసి పలుదుర్మదాంధుల నణఁచి
నాగూరు గైకొని నవమార్తికములఁ
ద్యాగంబుఁ బెట్టితి తనియ నర్థులకు
పరుషత లగ్గలు వట్టించి బోన
గిరిఁ గొంటి వృష్ణాంగికీర్తిదై వార
తలఁచినయంతలోదన్నరుసునాట
గలమహీపతులచే గప్పంబు గొంటి
శరణన్న యాపాండ్యజననాథు రాజ్య
పరినిష్ఠితుని జేసి పాలించిఁ దర్థి
బెడిదంబు గలబెట్టుపెరుమాళిమదము
ముడిగించి తెలుగోలుమూకలచేత
పంచతిరుపతుల దర్పంబుల జెరిచి
పంచబంగాళమై పరగంగఁ జేసి
శరణన్న తిరుపతి జక్కఁగా నిలిపి
తరుదుగామున్నటియట్ల రాజ్యమున
తోవాళఘట్టాఖ్య దుర్గంబు దాటి
సావిజేరియనంతశయను సేవించి

అక్షీణగతి నిల్పి తాకన్నె కుమరి
దక్షిణాశాజయ స్తంభంబు మెఱయ
రణసమాగమ వైరి రాజశార్దూల
గణకంఠనవరక్తకణసిక్తమైన
యడిదంబు గడిగితి వంబోధిలోన

* * * *

ఈచినతిమ్మరాజేంద్రచంద్రముని
రాచర్యమేనికిఁ బ్రణుతింపఁదరమె
ధీరులు కేరళతిరువడిపాండ్య
చేర-చోళాధిక్షితినాధవరులు

* * * *

తెలివిమీఱఁగజినతిమ్మభూపాలు
కొలువువేళలఁగాచుకొనియుందురర్థి
శ్రీరాఘవుఁడుదక్షిణదిగంతమున
నారూఢియున్న శౌర్యము పెంపునెఱపి
పౌలస్త్యులంకలో పట్టంబు గట్టి
యాలీల నిల్పలే దయ్యె దిరువడిని
పదపడి యారామభద్రుఁడే తనదు
కొదువ దీర్చుటకునై గొబ్బున మరల
చినతిమ్మనృపతియై సిరిమించఁ బుట్టి
ఘనత నిద్దిశయెల్ల గ్రమ్మర గెలిచి

బలిమిమై దిరువడి బట్టంబు గట్టె

* * * *

కృతకృత్యునకు చంద్రగిరి దుర్గముఖ్య
వితతమహైశ్వర్యవిలసితాత్మునకు

* * * *

తిరువడిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకునకు
విరచితపాండ్యభూవిభుశాసనునకు
చేరచోళాదిక్షితినాథమకుట
హీరనీరాజనహృద్యపాదునకు. ”

* * * *

తిరువడిరాజ్యము పంచతిరుపతు లనుపేరుతో నైదు భాగములుగా నుండె ననియు, వానినెల్లను జయించి కన్యాకుమారికడ జయస్తంభము వెట్టించె ననియు, తిరువడిరాజ్యమును జయించియు నారాజు శరణాగతుఁ డగుటచేతమరల నారాజ్య మతనికి నొసంగి తిరువడిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకుఁ డన్నబిరుదము గాంచినట్లు పైకవి వర్ణించి యున్నాఁడు. (1) (2)

ఈచినతిమ్మరాజుకడఁ గొంతకాల మాస్థానపండితుఁడుగా నుండినమహామహోపాధ్యాయబిరుదాంచితులగు నప్పయ్యదీక్షితులవారు సయితము తనప్రభువుకోరిక ననుసరించి

(1) భారతిసంపుటము ౬, సంచిక ౬, పేజీలు ౭౬౦, ౭౬౧, ౭౬౨, ౭౬౩.

(2) Sources of Vijianagar p. 207, 208, 209.

యాదవాభ్యుదయ మనుకావ్యమునకు వ్యాఖ్యరచించి యందుఁ డిన ప్రభువు వంశమును ప్రశంసించి యీతఁడు తనవిజయము లనుసూచించుటకుగాను మలయాద్రి (తిన్నెవెల్లి, ట్రావన్కూరు మండలములలోని పడమటికనుమలు) సమీపమున జయస్తంభ మును నెలకొల్పె నని వక్కాణించి యున్నాఁడు. (1) ఇక్కేరి నాయకుఁ డయినసదాశివనాయకుఁడుగూడ చక్రవర్తియాజ్ఞను శిరసావహించి కేరళముపై దండెత్తిపోయి విజయమునుగాంచి జయస్తంభమును నాటించె నని శివతత్త్వరత్నాకర మనుగ్రంథ మున వర్ణింపఁ బడియుండెను. (2)

ఈశివతత్త్వరత్నాకర మనుగ్రంథము మఱియొకగొప్ప సత్యమును వెల్లడించుచున్నది. కృష్ణదేవరాయలకాలమునుండి విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు మిత్రులుగా నుండినపోర్చు గీసువారు సదాశివదేవరాయని పట్టాభిషేక కాలమునుండి బిజా పురసుల్తానుతోడిమైత్రి వలననో లేక స్వప్రయోజనముకొఱకో సామ్రాజ్యముతోడి సఖ్యతను విడనాడి శత్రువులుగ నేర్పడి దక్షిణదేశమునందలి సామంతనృపతులను గప్పము కట్టకుండఁ జేసి సామ్రాజ్యమును భగ్నపఱచుటకై పన్నాగములు పన్నుచు విశ్వప్రయత్నములు చేసియున్నట్లు మన మూహిం చుటకుఁ దగినప్రమాణములు గలవు.

---

(1) Sources of Vijianagar, p. 210.

(2) I bid, p. 195, 200.

ఇక్కేరినాయకుఁ డయిన సదాశివనాయకుని కుమారుఁడు దొడ్డసంకన్ననాయకుఁడు జంబూరదేశపాలకుఁ డగు విఠ్ఠాపణ్ణనాయకుఁడు సామ్రాజ్యమునకుఁ జెల్లింపవలసిన కప్పమును చెల్లింపక శత్రుత్వమును వహించుటను సహింపఁజాలక వానిపై దండెత్తి వానినోడించి ఖైదిగాఁ బట్టుకొని చక్రవర్తికి నొప్పగించెను. అందుకు సంతోషించి రామరాయలు వానిరాజ్యమును వానిసోదరుని కప్పగించి వానిని దనకొల్వుకూటమున రాజధానీనగరమున నుండ నియమించెను. అతని యాజ్ఞకు బద్ధుఁడై యతఁ డట్లు గావించెను. అతనికొక్క కుమారుఁడు కలుగఁగా నాతనికి రామరాజనిపేరు పెట్టెనఁట. అళియరామరాయలు తనపేరు వానికుమారునకుఁ బెట్టుటకు సంతోషించి వానిరాజభక్తిని మెచ్చి హొబాళెహోన్నూరు, మాంశూరు, బేళమల్లూరును వానిపాలనమునకుఁ జేర్పించుటయే గాక యాతనినాతనిరాజ్యమునకుఁ బంపివేసెను. కాని పోర్చుగీసువారికిని సామ్రాజ్యమునకు వైరములు పొసఁగినందున నత్యల్పకాలములోనే వానిని సామ్రాజ్యసంరక్షణసేవకై మరల రప్పించి వానిని వానిసైన్యములను విఠలరాయనికిఁ దోడుగా నుంచున ట్లుత్తరు విచ్చివారలనిర్వురను గోవానగరమునందలి పోర్చుగీసువారిని జయించుటకై పంపెను. వారలిర్వురును గోవానగరముపై దండెత్తిపోయి యుద్ధములో వారినోడించుటయెగాక గోవాగవర్నరును బంధీకృతుని గావించి చక్రవర్తికొల్వుకూటమునకుఁ గొనివచ్చిరి. విఠలరాయనికిఁ

దోడ్పడి యిట్టిమహాకార్యమును నిర్వహించినందుకు సంతో షించి చక్రవర్తివానికి మహాదేవపురమును బహుమానముగా నొసంగెను. ఈవృత్తాంతము శివతత్త్వరత్నాకరమునఁ దెలుపఁబడినది. *

విఠ్ఠలరాయలు వేంకటాద్రివంటిమహాయోధుఁడుగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. అప్రతిమాన ప్రతాపాఢ్యుఁడు. ఇతఁడు కృష్ణదేవరాయల పూర్వదిగ్విజయయాత్రలోఁ బాల్గొనియుండినవాఁ డగుటచే నప్పటినుండియు సామ్రాజ్యమున వన్నెగాంచిన యోధులలో నొక్కఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు రామరాయలకుఁ బెదతండ్రికుమారుఁ డగుటచేత వారలతో సమానవయస్సుగలవాఁ డయియుండు ననుటకుసంశ యింపఁ బనిలేదు. ఇతఁ డట్టివాఁడగుటచేతనే దోనూరికోనేరునాథకవి తనపద్యబాలభాగవతమున నిట్లభివర్ణించి యున్న వాఁడు.

---

* "సచప్రాప్యానుజాభ్యాశం తేనసాకమపర్తత|
అనంతరంపరంగ్గేషసార్వభౌమవిరోధిషు||
పునరేవసమానాయ్య మేళయిత్వాను చేతనమ్|
నామ్నా విఠ్ఠలరాజేనయాపయామాసతాన్ప్రతి||
తతస్తాన్వైరిణో రాజాగోవా దేశనివాసినః|
పరాభవకాన్సార్వభౌమానుజేనసహాసజ్జతః||
తతోగోవాపురాధీశంత స్మైజిత్వార్పయత్యతి|
అస్మిన్ప్రముదితఃప్రాదాన్మహాదేవపురస్థలమ్||"

(శివతత్త్వరత్నాకరమ్)

Sources of Vijianagar History, p. 340.

" సీ. కటకాఖ్యకటకస్థకరటిరాడ్గజఘటా
సంభూతమదభర స్తంభకంబు,
పాండ్యభూమీభృత్సభాసభాజితభటో
ద్భటభుజాబలగర్వభంజకంబు,
మఖ్ఖామహాదుర్గతుంబ్ఖారపతివపు
స్థాయివేపథుసముద్ధానదంబు,
ఢిల్లీపురాధీశపల్లవోష్ఠీభావి
విప్రలాభకదాభయప్రదంబు,
రామనరనాథతిమ్మభూరమణపుత్ర
విఠ్ఠలేశాభిధానపృథ్వీకళత్ర
ధాటికారంభసంభ్రమధ్వనితపటహ
గణసముత్థితధణధణంధణరవంబు "

ఇటువంటిమహాపరాక్రమశాలి యని యెఱింగియే యళియరామరాయలీకార్యభారము నంతయు నీతనిపైఁ బెట్టి తాను తనసోదరులును దక్కనుసుల్తానులతో నుత్తరదేశమున నాకాలమునఁ బోరాడుచుఁ దనరాజనీతిచాకచక్యత నంతయును గనుబఱచఁగల్గెను. విజయనగరసామ్రాజ్యమునకును పోర్చుగీసు వారికి మనస్పర్థలు విరోధము లున్నట్టుచూపున దీగ్రంథమొక్కటియె గాదు. ఇయ్యది హిందూపటుమును దెలుపు ప్రమాణగ్రంథము. విఠ్ఠలుఁడుదక్షిణదేశములో దండయాత్రలునడపుచుఁ దిరువడిరాజ్యాధిపతితోను పోర్చుగీసువారిసాహాయ్యమునుబడసినపరవజాతివారితోను, తదితరసామంతశత్రువర్గము

శోడను బోరాడు చున్న కాలమున ననఁగా 1544 సంవత్సర మున గోవాగవర్నరుగా నున్న 'మార్టిమ్‌అప్పానోస్‌శిసౌజా' అనునాతఁడు తిరుమలదేవస్థానమున దేవుని విగ్రహము క్రిం దను బంగారము ధనము విశేషముగా స్థాపితమై యున్న దని తెలిసికొని దాని నపహరించుటకై ౪౫ యుద్ధనావలను ౨౭ గురుకెప్టనుల యధికారమున నుండువానిని సిద్ధముగావించి శూర్పతీరమునకుఁ బంపుటకై ప్రయత్నించె నని ఫెరియాయి-సౌజా వ్రాసియుండె నని హీరాసుఫాదిరిమె తెలిపి యున్నాఁడు. కాని వీరి ప్రయత్నము సఫలీకృతము కాక మఱియొక విధముగాఁ బరిణమించిన దట ! ఈవార్త యళియరామరాయలకుఁ దెలియ వచ్చి నందున నాతఁడు దానికిం దగినరక్షకసైన్యమును వెం టనే పంపియుండె నన్నవార్త గోవాగవర్నరునకుఁ దెలియ వచ్చెనఁట. అందుచే నాతఁ డాప్రయత్నమును విడిచి యా నావికాబలమును తిరువడిరాజ్యమునకుఁ బంపఁగా వారారాజ్య ములోని దేవాలయములను దోఁచుకొని రఁట ! ఇట్లని కోరియా దెలుపు చున్నట్టుహీరాసుఫాదిరియే తనగ్రంథమున వక్కా ణించి యున్నాఁడు. ఇప్పుడు విఠలుఁడు గోవానగరముపై దం డయాత్ర సాగింపవలసివచ్చినకారణమును చదువరులు చక్కఁగా గ్రహింపఁ గలరు. శివతత్త్వరత్నాకరమునఁ జెప్పఁ బడినవృత్తాంత మసత్య మనుటసమంజసముగాఁ గన్పట్టదు. ఇక్కడ చదువరులకు మఱియొకశంక కలుగవచ్చును. తిరువడి రాజ్యాధిపతి తమకుమిత్రుఁ డైయున్నపుడు వీరేల యిట్టిదా

ష్ఠానమునకుఁ బూనుకొనవలసి వచ్చెను? ఆకారణము గూడ స్పష్టపడఁ గలదు. ఉన్ని కేరళవర్మ విఠ్ఠలునకు స్వాధీనుఁడు గాక పోర్చుగీసుఫాదిరీలయందనురక్తుఁడై యున్నను తిరువడిరాజ్యము సంపూర్ణముగా జయింపఁబడినతరువాత మూఁడుసంవత్సరముల కాలము, విజయనగరసేనానులవశమై యున్న దనియే యూహింపఁబడి యుండును. ఆకారణముచేతనే పోర్చుగీసువారు రాజ్యములోనిదేవాలయములను కొల్లగొనుట సంభవించినది. ఈవిపత్తునుండి దేశము నుద్ధరించుటకై 1545 సంవత్సరాంతముననో ప్రారంభముననో చక్రవర్తియాజ్ఞానుసారము విఠ్ఠలుఁడు గోవానగరముపై దొడ్డసంకన్ననాయకునితోడ్పాటుతో దండెత్తి పోయియుండును. అట్లు వెడలునపుడు దక్షిణదేశము నంతయుఁ బరిపాలించుభారము తనతమ్ముఁడయినచిన్నతిమ్మరాజుపైఁ బెట్టి యుండును. ఆదండయాత్ర విఠ్ఠలున కనుకూలముగాఁ బర్యవసించినందువలనను గోవాగవర్నరు ఖైదిగాఁ బట్టువడినందువలనను పోర్చుగీసువారు 1546 సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెలలో సంధి చేసికొనవలసివచ్చినది. ఉన్ని కేరళవర్మయు, ఆతనిమిత్రుఁడయిన ఫాదిరిఫ్రాన్సిస్ గ్జేవియరును విఠ్ఠలునితో సంధిచేసికొనవలయునని యెంత ప్రయత్నించినను వీరు చెప్పినపద్ధతులకు నాతఁడొప్పుకొనకపోవుటకుఁ గారణము పోర్చుగీసుఫాదిరీలదుస్తంత్రమార్గము లేగాని యన్యములు గావు. తుదకు సంధికార్యము నెఱవేఱుటకుఁ బూర్వమె ఉన్ని కేరళవర్మ మృతినొందుట సంభవించినది. తుదకు గత్యంతరము లేక వానికుమారుఁడు విఠ్ఠలుని

శరణు వేడఁగా నాతఁడు సంధి కొప్పుకొనియెను. ఈసంధి కార్యము 1545 సంవత్సరములో జరిగియుండు నని నాయభిప్రాయము. తుదకు ఫలిత మేమనఁగా తిరువడిరాజ్యాధిపతియైనరామవర్మ తిరువడిదేశము (తిన్నెవెల్లిమండలము) విజయనగరసామ్రాజ్యమున కొసంగుటకును, ఎప్పటివలెఁ దాను బ్రతిసంవత్సరము సామ్రాజ్యమునకుఁ గప్పము చెల్లించుటకును, ఇఁకముందెన్నఁడు విజయనగరమువారు తిరువడిరాజ్యముపై దండయాత్ర నెఱపి యలజడి పుట్టింప కుండుటకును నొప్పుకొని తానుస్వయముగా తిన్నెవెల్లికి వెళ్లి విఠలునిసమ్ముఖమ్మున సంధిపత్రముపై సంతకము చేయవలసివచ్చినది. ఇయ్యది తిరువడిరాజ్యము పోర్చుగీసువారియండను జేపట్టి సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించుటవలన గలిగినఫలితము. ఇయ్యదియె యీరవీటిచినతిమ్మరాజును తిరువడిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకుఁ డనిద్విపదబాలభాగవతము వర్ణించుటకు ముఖ్యకారణము. తిరువడిరాజ్యము సామ్రాజ్యసైన్యములచే సంపూర్ణముగా జయింపఁబడక యున్ననిట్టిసంధి కొడంబడుట యెట్లుసంభవించును? కావునఫాదిరీలవ్రాఁత లన్నియు వట్టియసత్యకల్పనము లని త్రోసివేయవలసినదే. ఈహీరాసుఫాదిరియె మఱియొకవిపరీత విషయమును దెలుపుచున్నాఁడు. చూడుఁడు 1558 లో రామవర్మ తాను చెల్లింపవలసినకప్పము చెల్లింప కుండెనట! విఠలరాయలు వానినుండి కప్పము గైకొనుటకై యాఱువేలసైనికులతోఁ దిరువడిరాజ్యముపై మరల దండెత్తి వచ్చెనఁట.

రామవర్మకడ వేయిసైనికులకన్న నెక్కువలే రఁట. ఇంతస్వల్ప సైన్యముతో నాతని నెదుర్కొనఁ జాలక తిరుపతిరాజ్యము లోని కైస్తవమతబోధసంఘమునకుఁ బెద్దయధికారి యగుఫాదిరి 'ఫెరేజ్' అనునాయనకడకు నొకదూతను బంపితనసేనకు జయము కలుగు నట్లుగా దేవునిఁ బ్రార్థింపవలసినదిగాఁ గోరె నఁట! కాల్కూల మనుప్రదేశమునం దున్నయాఫాదిరి యట్లు చేయుటకు వాగ్దత్తముచేసి యాతఁడొకజెండానడుమ జీసస్సుని నామమును రంగుతో వ్రాయించి దీనిని సైన్యమునకుముం దుంచుకొని యుద్ధముచేయునపుడు జీసస్సునామమును స్మరించు చుండవలసిన దనిచెప్పి యాదూత కిచ్చిపంపె నఁట! అట్లు కావింపఁబడె నఁట! ఈస్మరణఘోష విని తెలుఁగుయోధులు బెగ్గడిలిపోయి పఱువిడఁగా రామవర్మసైనికులు వారిని వెంటాడించి తఱిమి యనేకులను నఱికి వైచి రఁట! ఈజెండారాజు గారిధనాగారమున నుంచఁబడిన దఁట. ఈకథను వ్రాసిన ఫాదిరి సౌజాకథాంతమున నిట్లు వ్రాసె నఁట! "ఈరాజ్యమునుగుఱించి యిఁక నేనేమియుఁ జెప్పఁదలంచుకొనలేదు. ఎందుచేత నన లిఖితపత్రములలో నేమియుఁ నేను గనుపెట్టలేకుండుటయే."

ఈవాక్యములను గ్రంథస్థము గావించి హీరాసుఫాదిరి యాదిగువను 'ట్రావెన్కూరునుండి తనసైన్యముతో వెనుదీయునపుడు విఠలుఁడు చంపఁ బడెనా?' యని ప్రశ్నించి

“అదియే మెఱుంగముగాని హిందూశాసనములలోఁగాని, పాశ్చాత్యచరిత్రలలోగాని యుదాహరింపఁ బడియుండలే దని యెఱుంగుదుము” అని తమకుఁదామే ప్రత్యుత్తర మిచ్చియున్నారు. ఎట్లయిననేమి? ఈ 1558 సంవత్సరముతో నాతని దక్షిణదేశపాలనాధికారప్రభుత్వము తుదముట్టిన దనివకాక్షించిరి. పైకథను వ్రాసినఫాజాగారే 1560 సంవత్సరములో విఠలుఁడు దక్షిణదేశమున నున్నవాఁడని వ్రాసియున్నప్పటికిని యితరపోర్చుగీసుగ్రంథములకు భిన్నముగానుండుటచేత హీరాసుఫాదిరి తానువిశ్వసింపఁ జాలఁ డఁట! (1) ఆహా! ఎట్టి నిష్పక్షపాతమైనచరిత్రమును వ్రాయసమకట్టిరి? ఇట్టికథలు కల్పించి చెప్పెడువారు చెప్పినను వినువారికైన మతు లుండ వని హీరాసుఫాదిరితలంపు గాఁబోలు! ఈవిఠలుఁ డీదండయాత్రలోఁ బొందినజయ మంతవిశేషమైనదిగాకపోయినను రామరాజీయ మనుగ్రంథములో నళియరామరాయలను “కన్యాకుమారీభీమరథీతలాంతనిక్షేపవిజయస్తంభ” యని స్తుతింపఁ బడినాఁ డట! అళియరామరాయలనుగూర్చినయీాపొగడ్త లేక యాయనకిచ్చిన యీాబిరుదము హీరాసుఫాదిరి వెటకారమున కేలగుటి గావలసివచ్చినదో? స్లైవియరు, ఫెరేజ్ఫాదిరీలవాక్కుల కారోపింపఁబడినమంత్రశక్తి దీనిలో లేదని వీరితలంపు గాఁబోలు. అళియరామరాయలపేరు చెప్పిన వీరి కింతయసు

The Aravidu Dynasty of Vijianagar, p. 162-163.

హానమెందుకో ? హీరాసుఫాదిరియింకొక విచిత్రచరిత్రమును గ్రంథస్థము చేసి యున్నాఁడు.

— సెంటుథోముపై దండయాత్ర —

అళియరామరాయలజీవితచరిత్రములో 1558 సంవత్సర మత్యంతప్రాముఖ్యత వహించినదిగా నున్నది. ఎందుకనఁ నింతకుఁ బూర్వము రామరాయ లహమ్మదునగరసుల్తానుపక్షము ను వహించి విజాపురసుల్తానుతోఁ బోరాడుచుండు వాఁడు. అట్లుగాక యీసంవత్సరము విజాపురసుల్తానుపక్షము నవలంబించి యహమ్మదునగరము, గోల్కొండసుల్తాను లగుహుసేను నిజాముషా, ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాలతో ఘోరమైనయుద్ధము చేసి విజయము గాంచినాఁడు. ఈవిషయమును తనగ్రంథమున హీరాసుఫాదిరి తెలిపియే యున్నాఁడు. ఇందలివివరణ మీగ్రంథములోనిమూఁడవప్రకరణమునఁ దెలుపఁ బడినది. కానియీసంవత్సరమే అళియరామరాయ లైదులక్షలసైన్యముతోఁ దూర్పుతీరమున మైలాపురమునకుసమీపమున నున్న 'సెంటుథోము' అనుచిన్నపట్టణముపై దండయాత్ర వెడలె నని హీరాసు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇయ్యది పోర్చుగీసువారి చరిత్రలలోఁ గాన్పించుచున్న దఁట ! మహమ్మదీయచరిత్రకారులుగాని హిందూగ్రంథకర్తలుగాని యీదండయాత్రను గూర్చి తెలిపి యుండలేదు.

ఈపోర్చుగీసుకై స్వమతగురువులు చేసినదుండగములను గూర్చి బ్రాహ్మణు లప్పటప్పట రామరాయలకు విజ్ఞప్తులు పంపుచున్నను నాతఁ డుపేక్ష వహించె నఁట! పోర్చుగీసు వారు గుఱ్ఱములవ్యాపారముచేయువర్తకులగుటచేతను, రామ రాయలకు గుఱ్ఱము లత్యావశ్యకములై యుండుటచేతను, వారితోవిరోధముపెట్టుకొనుట క్షేమములేకుండె నఁట! అయినను మహామ్మదుమతస్థు లగుదక్కనుసుల్తానులతో యుద్ధములు జరుపుచుండినవాఁ డగుటవలన నాతనికి ధనము కావలసివచ్చె నఁట! తనదేశమునకును తనమతమునకును ద్రోహియైన యొక పోర్తుగల్ దేశస్థుఁడు దుర్మార్గుఁడై సెంటుథోమునందు నివసించు పోర్చుగీసువారికడ విశేషముగా ద్రవ్యముగలదనియు వారిని ముట్టడించినయెడల వారివలన నిరువదిలక్షలబంగారుపూలవర హాలు లభింపఁ గలవని దండయాత్ర నడపు మని ప్రోత్సహించె నఁట. సామ్రాజ్యసంరక్షణముకొఱకును, దక్కనుసుల్తానులతో యుద్ధములు నడపుటకును ద్రవ్యాపేక్ష కలిగియున్నవాఁ డగుట చేత రామరాయ లాతనిదుస్సలహా నంగీకరించి యైదులక్షల సైన్యముతో సెంటుథోముపై దండెత్తి వచ్చె నఁట! ఫాదిరి గ్లేషియరు తెలిపినదానినిబట్టి సెంటుథోమునందు నివసించుపోర్చు గీసువారు వివాహములు చేసికొన్నవారుకలుపుకొని నూర్గురు కన్న నెక్కువమందిలేరు. 'పిచ్చుకమీఁద బ్రహ్మాస్త్ర' మన్నట్లు వీనిని సాధించుటకై రామరాయ లైదులక్షలసైన్య ముతో దండెత్తవలసివచ్చిన దనిపోర్చుగీసులేఖకులు వ్రాయు

చున్నారు. ఆసమయమున నాపట్టణమున నున్నయొకగోవా వర్తకుఁడు (వానిజాతివాఁడే) గ్రామములోనిపెద్దలను, నాయకులను రప్పించి రాయలవారు మందుగుండుసామానుతక్కువ గనుక రాయలసైన్యము నెదురించుట సాధ్య మనియు నాతని కంటె వారలకు సముద్రము కూడ సదనముగా నున్నదిగావున నాతనిసైన్యముల నిరోధించుటయె తగుమార్గ మనికూడ బోధించె నఁట! తమపట్టణము విజయనగరసామ్రాజ్యములోని దిగావునను, సామ్రాజ్యభారమును వహించినపాలనకర్తనుధిక్కరించుట సమంజసము కానందునను ధిక్కరించినను సుస్థిరముగా నిలుచుట సాధ్యముగా దనియు వారుతలంచి యాతనిసలహా నిరాకరించి రఁట! తనసలహాను వారాదరింపలే దనికోపించి యావర్తకుఁ డొకవర్తకపునావనెక్కి గోవానగరమునకు వెడలిపోయె నఁట. అటుపిమ్మట గృహస్థులలో ముఖ్యులగువారిని నల్వురను నాలుగువేలవఱకువరహాలకాన్కతో రామరాయల కెదురుగ రాయబారము నడపుటకై పంపి రఁట. రామరాయలు పోర్చుగీసువారు పంపినకాన్కను, రాయబారమునను మిక్కిలిసంతోషించె నఁట! ఈలోపల నాతనికి స్వాగతము నొసంగుటకై! తమపట్టణము నంతయుఁ జక్కఁగా నలంకరించి రఁట! అట్లు రామరాయలు పట్టణమునకు విచ్చేసి యొకవిశాలమైన ప్రదేశమున నందువిడిసి పురములోని యాబాలవృద్ధులుసహా యావత్ప్రజలను రప్పించి తనసంతోషమును తెలుపుటకుఁగాను వారలకు నొకగొప్పవిందు గావించి యాసమయమునఁ దనసేనాను

లను బెక్కండ్రను పురములోనికిఁ బోయివారివారియిండ్లుపరి శోధించి ద్రవ్యమునంతయుఁ గొనిరావలసిన దనియుత్తరువుచేసె నఁట! అతనియాజ్ఞను శిరస్సునఁబెట్టుకొని వారెల్లరును వారి కోయ్యాకంపలనుగూడవిడువక కొంత ద్రవ్యమును గూడ గొని వచ్చిరఁట. వారుగొనివచ్చిన దంతయు నూఱువేలవరహాల మొత్త మయినలేదని 'కోటో' తెలుపుచున్నాఁడు. దానిని జూచి రామరాయలు తానుమోసపుచ్చఁ బడితి ననిభావించి యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై తనకు సలహా చెప్పినపోర్చుగీసు వాని శిక్షించుటకు నిశ్చయించుకొనె నఁట! అదివఱకే యాతఁడు సైన్యమునుండి తప్పించుకొని పాఱిపోయె నఁట! తుదకాతఁడు 'కలితురె' యనుప్రదేశమునఁ బట్టువడి వాని సన్నిధికిఁ గొనిరాఁబడె నఁట! అతఁడు తరువాత వానినేనుఁగు లచేఁ ద్రొక్కించి చంపించె నఁట! ఈమహాద్రోహమును గావించిన యావ్యక్తి పేరేమో యేపోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁ డును నుడువ సాహసింపలేదు.

పిమ్మట రామరాయలు నూఱువేలవరహా లిచ్చినవారిని మరల వారిపురమునకుఁ బంపుదు ననియు, అందుసగము ముందుచెల్లింపవలెననియు, తక్కినసగము సంవత్సరముజరిగిన వెనుక చెల్లింపవలసినదనియు శాసింపఁగా వెంటనే సగము చెల్లింపఁ బడెనఁట! తక్కినసగము చెల్లించువఱకును వారిలో ముఖ్యుల నైదుగురను తాకట్టుగఁ దనతో నుంచుకొనుట కొప్పుకొనియె నట! వారిసొత్తు నంతయు వారలకుఁ దిరుగ నిచ్చి

వేసె నఁట. అట్లిచ్చునప్పు డొకవెండిగరిటె కానుపింపక పోయెనఁట. దానిని వెదకించి తెప్పించి దానియజమాని కిప్పించువఱకు నాతఁడు కదలలేదట! రామరాయలు పట్టణము విడిచిపోయి విజయనగరముఁ జేరినవెనుక వారుచేసినసేవకు సంతోషించి యాయ లాపోర్చుగీసుగృహస్థుల నైదుగురను వారిస్వస్థలమునకుఁ బోవుట కనుజ్ఞ నొసంగెనఁట!

ఈపైకథ నిద్వరు పోర్చుగీసు లేఖకులు వ్రాసినారని నుదాహరించుచు హీరాసుఫాదిరి "రామరాయల కుండుద్రవ్యము నెడఁగలదురాశవలన నిట్టిది సంభవించెనేకాని విజయనగరమునకును పోర్చుగీసువారికిని తరువాతిసంవత్సరములు స్నేహాముతోనే గడుపఁ బడిన" వని వ్రాయుచున్నాఁడు.

కాని, తిరుపతిదేవస్థానమును కొల్లగొనుటకై పోర్చుగీసువారు ప్రయత్నించియు భగ్నమనోరథులై వారు దీనిని విడిచిమలయాళదేశమునందలి దేవాలయములను దోచుకొనిరను నప్రఖ్యాతినికప్పిపుచ్చుటకై యాపోర్చుగీసులేఖకులే దీని నెవ్వరోకల్పించి యుందురు. ఎక్కడనోయుత్తరదేశమున నహమ్మదునగరగోల్కొండసుల్తానులతోఁ బోరాడురామరాయలైదులక్షులసైన్యములతోఁ దూర్పుతీరమునకు దండెత్తివచ్చుట యెట్లుసంభవించును? రామరాయలు దురాశాపాత్రుడనిలోకు లనుకొనుటకై పోర్చుగీసువారు కల్పించినకల్పనాకథగాని యిది సత్యమైనచరిత్రాంశముగా దని మనము విశ్వసింపవచ్చును.

ఉత్తరదేశమున దక్కనుసుల్తానులతోఁ బోరాడుచు రామరాయాదు లెట్లు జయమును బొంది సామ్రాజ్యములోని యుత్తరభాగమున నెట్లు శాంతి నెలకొల్పి పాటుపడిరో యట్లే విఠలరాయలు, చినతిమ్మరాజు మొదలగువారు దక్షిణదేశము లోనియల్లరులను మాన్పి శాంతి నెలకొల్పిరి. విఠలరాయలు వృద్ధుఁ డగుటవలనఁ దరువాత మృతినొంది యుండును. ఇతఁడు పరవజాతివారితోను, వారికి సాహాయ్యముఁ జేసిన పోర్చుగీసుఫాదిరులతోను జేసినయుద్ధములు బహుస్వల్పమయి నవిగను, ప్రాముఖ్యతఁగాంచనివిగ నున్నవిగావున వానివివ రణ మిటనుదాహరింపఁ బూనకొనలేదు. తుదకు పరవజాతి వారు కప్పము చెల్లించుట కొప్పుకొని మధురాపురాధీశుఁడైన విశ్వనాథనాయకునితో నొడంబడికఁ జేసికొనిరి.

ఆఱవ ప్రకరణము

రక్షుస్ధ్నగిడీయుద్ధము.

అళియరామరాయ లింతవరకు దక్కనుసుల్తానులతో నడపినయుద్ధములలో నెపుడును నపజయమును బొందియుండ లేదు. తానుసామ్రాజ్యభారము వహించిన యిరువదిసంవత్సర

ములకాలములో దక్కనుసుల్తానులైదుగురులో నొక్కఁడైనను హిందూసామ్రాజ్యముపై దండెత్తి రాకుండునటులు రామరాయలు మిగులభయంకరమైన యొకరాజనీతిపద్ధతి నవలంబించి యాప్రకారము నడచుచుండెను. ఈదక్కనుసుల్తానులలో నైకమత్యము లేకుండుటఁ గనుపెట్టి వారికలహములలోఁదాను జోక్యము కలిగించుకొని యొకపక్షముననో యొకపక్షముననుండి వారికిఁ దోడ్పడుచుఁ బ్రతిపక్షము వారినిఁ గదనరంగమున నోడింపుచు వారలను గ్రుక్కఁదిప్పుకొనకుండఁజేసి యెప్పుడును దానులాభముపొందుచుఁ దనసామ్రాజ్యమును గాపాడుకొనుచు వచ్చెను. ఇతఁ డవలంబించిన యిట్టి రాజనీతియె తుదకు దక్కనుసుల్తానులు పరస్పరకలహములను విడిచి యెల్లరు నేకీభవించి హిందూసామ్రాజ్యము నెదుర్కొను నట్లు గావించెను. ప్రతిసుల్తానుకుఁ దాను ప్రత్యేకముగా విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండెత్తిపోయి రామరాయలను జయించుట సాధ్యముకాదని గ్రహింపఁ గలిగిరి. మఱియుఁ దమలోఁ దా మైకమత్యములేక పరస్పరవిరోధములతో నుండి యుద్ధములు చేయుచున్నంతవఱకు రామరాయలను జయించు నట్టిశక్తికలుగదనికూడఁ దోఁచినది. ఇంక వారు చేయవలసినపని యేమి? ఐకమత్యము సంపాదించుకొనఁ బ్రయత్నింపవలయును. వారిలో ముఖ్యముగా నహమ్మదునగరసుల్తా నగుహుస్సేను నిజాముషాకును, విజాపురసుల్తా నగుఅలీఆదిల్‌షాకు సరిహద్దుదుర్గములవిషయమై వివా

దములు కలుగుచునే యుండెను. అళియరామరాయలపై హుస్సేనునిజాముషాకుఁ గలద్వేష మత్యంతరోషా నలపూరిత మైయుండెను. 'ఎప్పుడు రామరాయలనుజంపి వానిసామ్రాజ్యమును భగ్నముచేయఁ గలుగుదునా' యని త్రాఁచుఁబాముపలెఁ బగఁబట్టి బుస్సలుఁగొట్టుచున్నవాఁ డగుటవలన నీమహాకార్యమును నిర్వహించుటకై శక్తివంచనలేకుండఁ దొలుదొల్తఁ బ్రయత్నించిన వాఁడీతండనుటకు లేశమాత్రము సందియము లేదు. ఆలీఆదిల్‌షా మొట్టమొదట నీమార్గమాలోచించినవాఁడని ఫెరిస్తావ్రాసినది విశ్వాసపాత్రము కాదు. ఆలీఆదిల్‌షాకును, ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాకును ప్రాణరక్షణము నొసంగి వారిరాజ్యములపై నిలుపఁబెట్టినవాఁడు రామరాయలని వారెఱింగి యుండకపోలేదు. కాని హుస్సేనునిజాముషాతోఁ జేసినయొడంబడికలమూలమునను సంబంధబాంధవ్యములమూలమునను వీరు వానితోఁ గలియవలసిన వారయిరిగాని వాస్తవముచేత రామరాయలను వానిసామ్రాజ్యమును నాశనము గావింపవలయునంతద్వేషము వారికున్నట్లు గానరాదు. మఱియును గొందఱుచరిత్రకారులు వ్రాసినట్లు లీయుద్ధము కేవలము మతావేశపరవశత్వమువలనఁ గలిగినదని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. ఆనెగొందిపురములో హిందువులకుఁ బవిత్రమైనయొకకోనేటిలో తురకఫకీరును వానియనుచరులిద్దరును స్నానముచేయఁగా వారినిఁ జావఁగొట్టి పంపుటయె కారణమని వ్రాయుటకూడ నంతవిశ్వాసపాత్రమైనదిగాఁ గను

పట్టుము. ఇయ్యవి వట్టికల్పనలుకాని సత్యములగు కారణములు గావు. హీరాసుఫాదిరిగారు వ్రాసినట్లు కడపట జరిగిన యుద్ధములలో హిందువులు మహమ్మదుమతస్థుల మశీదులు మొదలగువాని జెరచి యవమానపఱచుటయుఁగూడఁ గారణములు గావు. దక్కనుసుల్తానుల రాజ్యాంగ వ్యవహారములలో నితఁడు జోక్యము కలిగించుకొని తానుజయశీలుఁడై వారినదిమిపట్టియుంచుటయె ప్రధానకారణముగా గ్రహింపవలసియుండును గాని మఱియన్యము కాదు.

కారణమెద్దియైనను ఆలీ-ఇబు-అజీజువ్రాసినట్లు హుస్సేనునిజాముషాయైననేమి, మహమ్మదుకాశిం ఫెరిస్తావ్రాసినట్లు ఆలీఆదిల్‌షాయైననేమి దక్కనుసుల్తానుల నేకీభవింపఁజేయుటకై గోల్కొండసుల్తానగు ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా యిందుకుఁ బ్రయత్నించునటుల ప్రేరేపించిరి. ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా ప్రయత్నములు తుదకు ఫలించినవి. హుస్సేనునిజాముషా తనకూతురు చాందుబీబీని విజాపురసుల్తానగు ఆలీఆదిల్‌షాకిచ్చి పెండ్లిచేయుటకును, ఆదిల్‌షా చెల్లెలగు ‘ఫలాబీబీహద్యసుల్తానా’ అనునామెను హుస్సేనునిజాముషా పెద్దకుమారుఁడగు మహజడామూర్తజాకు నిచ్చి పెండ్లిచేయుటకును, షోలాపురము కట్నముగా నిచ్చుటకు నేర్పాటుచేసి గోల్కొండసుల్తాను అహమ్మదునగర విజాపురసుల్తానుల కిరువురకుఁ బొత్తు కలిపెను. అహమ్మదునగరసుల్తానగు హుస్సేనునిజాముషా తన కొమార్తెలలో మరియొకకొమార్తెను గోల్కొండసుల్తానగు

ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా కిచ్చి పెండ్లిచేసినటుల కోట్టో వ్రాయుచు న్నాఁడు. వారిలో వారికైకమత్యము బలపడుటకును, రామ రాయలవిజృంభణము నడంచుటకును నిట్టిసంబంధబాంధవ్యము లొనఁగూర్పఁబడినవి. ఇంక బీదరు, బీరారుసుల్తానులుగూడ వీరితోఁ జేరిరి. గోల్కొండసుల్తానుపక్షమున ముస్తఫాఖాను, అహమ్మదునగర సుల్తానుపక్షమున మౌలానాఇనాయతుల్లా యును, రాయబారులుగా విజాపురమునకుఁ బోయి యచట కిష్వరుఖాను మొదలగువారితో నాలోచించి వివాహసంబంధ ములను స్థిరపరచుటయెగాక ప్రమాణపూర్వకముగా సంధి పత్రములపై సంతకములు చేయఁబడినవట. అటుపిమ్మట యథావిధిగా వివాహములుజరుపఁబడి విజాపురమునను, అహ మ్మదునగరమునను మహోత్సవములు జరుపఁబడినవట! బీరారుసుల్తా నిందుచేరలేదని 'బసాతిన్_ఉస్_సలాతిన్' అను గ్రంథము తెలుపుచున్నది. బీదరుసుల్తా నిందుచేరలేదని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. ఐదుగురుసుల్తానులు చేరినారని కోట్టో వ్రాయుచున్నాఁడు. అందరుసుల్తానులు నేకీభవించిరని మనము విశ్వసింపవచ్చును.

వీరిసమాచారము నంతయుఁ జారులవలనవిని యెంత మాత్రమును జాగుసేయక సామ్రాజ్యములోని సామంత మండలాధిపతుల కందఱకును దెలియఁజేసి యుద్ధసన్నాహ ప్రయత్నములను జేయమొదలుపెట్టెను. కృష్ణానదిమొదలు కొని సింహళమువరకుఁ గలయావద్దేశమునుండియు సామంత

మండలాధిపతులు, దుర్గాధిపతులు తమతమసైన్యములతో విజయనగరమునకు కరుదెంచిరి. మధురాపురమండలాధీశ్వరుఁడయిన విశ్వనాథనాయకుని కుమారుఁడు కృష్ణప్పనాయకుఁడు తాను రాజ్యాభిషిక్తుఁ డయినకాలము స్వల్పకాలమైయుండుట వలనఁ దాను బోక తనసైన్యాధ్యక్షుఁడయిన అరియనాథ మొదలారిని ననంఖ్యాకసైన్యములతోఁ బంపెనఁట! నావ్రాజ్యసంరక్షణకై పేనితోఁ 'బసవరా' జను మఱియొకముఖ్యనాయకుఁడు వెడలియుండె నఁట. అళియరామరాయ లిట్లుయుద్ధప్రయత్నములో యున్నకాలముననే విజాపురసుల్తానునుండి యొకరాయబారినిబంపి అదివరకు విజాపురసుల్తానునుండి వేర్వేఱుకాలములందు గైకొనిన యాతగిరి, బగ్రకోట, రాచూరు, ముదిగల్లు దుర్గములను విడిచిపెట్టవలసినదని యడిగించె నఁట! ఇదియె విజాపురసుల్తాను విజయనగరముతోఁ గలమైత్రిని విడిచిపెట్టినట్లుగ సూచించుచున్నదని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. రామరాయలారాయబారిని నవమానించి పంపివేసెననియు నిదియె కారణముగాఁ జేసికొని యిస్లామునకుశత్రువయిన రామరాయలను సాధించుటకై వారలత్యంతవేగముతో సైన్యముల సమకూర్చుకొనఁ బ్రోత్సహించెనని ఫెరిస్తా తెలుపుచున్నాఁడు.

ఎట్లయిననేమి? దక్కనుసుల్తానులు సమరోత్సాహసంభరితులై తమతమసైన్యములతో విజాపురప్రాంత దేశమునందలిబయళ్లలోఁ గలిసికొనిరి. అచట విజాపురసుల్తానగు

ఆదిల్‌షా వారికి గొప్పవిందు గావించెను. అచటనుండివారు 1564 సంవత్సరము డిసెంబరు 26 తేదీని దక్షిణముగా నడచుటకుఁ బ్రారంభించిరి. వీరందఱును తల్లికోటసమీపము నకుఁ జేరుకొనిరి. వీరిలో గోల్కొండసుల్తానగు ఇబ్రహీమ్ కుతుబ్షా యొక్క మంత్రియు, సైన్యాధ్యక్షుఁడునగు ‹ కమల్ ఉద్దీన్-హుసేనను ’ ఆతనికి ‹ ముస్తఫాఖా ’ ననుబిరుదము గలదు. ఇతఁడు రాజకార్య తంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రమెగాక మహాయోధుఁడుగూడ నై యున్నవాఁడు. మహాసమర్థుఁడు. అహమ్మదు నగరసైన్యములకు మౌలానాఇనాయతుల్లా సైన్యాధ్యక్షుఁడు. విజాపుర సైన్యములకు ‹ కిస్వర్ ఖాన్ ’ సైన్యాధ్యక్షుఁడు. గోల్కొండసైన్యములతో ‹ రిఫత్ ఖాన్ ’ అనుగొప్పసేనాని యొకఁ డుండెను. వీరిచే సైన్యములు పాలింపఁబడుచుండెను. మఱియు విజాపురసైన్యములలో నాలువేలమరాటా యాశ్వికసైనికులు గలరు. ఈసైన్యమునకు ముఖ్యనాయకులు ‹ యశ్వంతరావు, భోజమల్లనాయక్, దేవనాయక్, బస్వంత రావు, విశ్వేశ్వరరావు, కాళీరావు ’ అనువారలని తెలియుచున్నది. ఈదక్కనుసుల్తానులసైన్యములు మహారాష్ట్ర కర్ణాటాంధ్రదేశములను బాలించువారుగనుక వీరిసైన్యములోఁ గేవలము మహమ్మదీయులేగాక హిందువులుగూడ నుండిరని మనము విశ్వసింపవచ్చును. పోర్చుగేసుగ్రంథకర్తలు తురక సైన్యములో నేబదివేలయాశ్వికులును, మూఁడువేలపదాతు

లును గలదనిహీరాసుఫాదిరి వ్రాసినది సత్యమని విశ్వసింప రాదు. లక్షలకొలదిపదాతిసైన్యము గలదు. హిందూసైన్యము డెబ్బదివేలయాశ్వికులతోడను, తొంబదివేల పదాతులతోడను గూడుకొని యుండెనని ఫెరిస్తావ్రాయుచు నతఁడొక తావున నింతకన్న నధికముగా నున్నట్లువ్రాసియున్నాఁడు. ఒకఅనామధేయచరిత్రకారుఁడు లక్షయాశ్వికులును, మూఁడులక్షలపదాతులును గలరనివ్రాయుచుండఁగాఁ గొందఱుపోర్చుగీసు గ్రంథకర్తలు గుఱ్ఱపుదళముసంఖ్య నొప్పుకొనుచు పదాతిసైన్యము లాఱులక్షలుండెనని వ్రాక్రుచ్చుచున్నారు. (1) ఈసైన్యము నంతయు మూఁడువిభాగములను జేసిరామరాయలు, తిరుమలరాయలు, వేంకటాద్రి మువ్వురును మూఁడుభాగముల కాధిపత్యము వహించిరి. రామరాయలు యుద్ధమునాటికి మిక్కిలివృద్ధుఁడుగా నున్నట్లు చరిత్రములన్నియు నైకకంఠ్యముగాఁ దెలుపుచున్నవి. రామరాయలుడెబ్బదేండ్ల వయస్సువాఁడని ఫెరిస్తాగ్రంథమును ఎనుబదేండ్లవయస్సువాఁడని ' బుర హాన్—ఈ—మాసీర్ ' అనుగ్రంథమును దెలుపుచుండఁగాఁ బోర్చుగీసు చరిత్రకారులు రామరాయలు తొంబదియాఱు సంవత్సరముల వయస్సుగలవాఁడని కంఠోక్తిగాఁ దెలుపుచున్నారు. వీరుచెప్పినదానిలో సంఖ్యయెట్టిదైనను రామరాయా

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 200, 201.

దులు వృద్ధులనుట సత్యమని మనము విశ్వసింపవచ్చును. వారుత్తమరాజవంశములలోఁ బుట్టినవారుగనుక వయోవృద్ధులయినను, దేహదార్ఢ్యము, మనోధైర్యము, పౌరుషముగలిగి పరాక్రమశక్తిసంపన్నులరై యుండురనుట కెంతమాత్రమును సంశయింపఁ బనిలేదు. ఈయుద్ధమునుగూర్చి చండావర్కరుగారు మరాఠీభాషలోఁ బ్రకటించిన ‘విజయనగరవినాశన’ మను గ్రంథమునుండి యెత్తి హీరాసుఫాదిరి తన గ్రంథమునందుఁ బ్రకటించిన విషయములు గొన్ని కేవలము నసత్యములని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

“ఈయుద్ధమునకై రామరాయలు విజయనగరమునుండి బయలుదేరుటకుముందు స్వకీయాంతఃపురమునకుఁజని తనపట్టమహిషియగు సత్యభామాభాయికి విలువగల యాభరణములను బహుమానము చేసెనఁట! పిమ్మట దేవచింతామణిత్రివేగల యనుభార్యకడకుఁ బోయి యామెతో సంతోషమునఁ గొంతకాలము గడపి కొన్ని బహుమానములను గావించె నఁట! అటుపిమ్మట ‘మానమోహిని నిజస్వరూపి’ యను మూఁడవభార్య మందిరమునకుఁ బోయెనఁట! అనేకవిధములుగా నామె రాయలను సంతోషపఱచుటకై ప్రయత్నించెనఁట! అతఁడు తనయారామములనుండి యిరువదివిధములయినఫలములను దెప్పించి భార్యలకుఁ బంచిపెట్టించెనఁట! తరువాత నతఁడు తనతల్లియగుచంద్రశాల గదికిఁ బోయి యామెను సందర్శించె నఁట! అతనికి చెడుగు కలుగ

కుండుటకై యామెవెంటనే పెక్కునగలను తలచుట్టు దిగ దుడుపు తుడిచెనఁట! అప్పుడు రామరాయ లామెకు సామ్రాజ్యవ్యవహారములను వివరపఱచి యెట్లు దక్కనుసుల్తానులునల్వురు నేకమై తన్ను నెదుర్కొన నున్నారో, ఎట్లుదేవళములు, ధర్మశాలలు, బ్రాహ్మణులు వారిపాలఁబడి కడగండ్లఁబడ సిద్ధముగ నుండెనో యావిధమునంతయుఁ బూసగ్రుచ్చినటుల నివేదించి వారినిశిక్షించి వారిప్రయత్నములను భగ్నపఱచుటకుఁ దా నవలంబించినమార్గమును వినిపించి యుద్ధమున కనుజ్ఞనీయవలసినదని యామెకాళ్లపైఁ బడి ప్రార్థించెనఁట! అందున కామె యియ్యకొనక 'మనమువారికి హానికలిగింపలేదు; అయినను వారెల్ల నేకీభవించి మనపై దండెత్తి వచ్చుచున్నారు; వారితో సంధిచేసికొనుట తగు' నని పలికెనఁట! ఆమెచెప్పిన దాతనికిష్టములేక వెడలిపోయెనఁట! అందుమీఁద నామె తనకుమారునిసంతోష పెట్టుటకై ప్రయత్నించె నఁట! ఆరాత్రి రాయలుతనగదిలో విశ్రాంతిగైకొనియె నఁట! అతఁడా రాత్రి తనచెవికుండలము లెవరో చూఱఁగొని తన్ను సింహాసనమునుండి పడఁద్రోచినట్లుగా స్వప్నము గాంచె నఁట! అప్పుడాతఁడు దైవజ్ఞశిఖామణులను రప్పించి వారలకుఁ దనస్వప్నవృత్తాంతమును విన్పింపఁగా వారలుభయములేదనియు శత్రువులను జయించి బహుకాలము రాజ్యపరిపాలనము చేయఁగలవని యాతనినోదార్చి మనశ్శాంతి గలిగించిరఁట. పిమ్మట వారలకు నూతనవస్త్రములను గట్టఁ

శెట్టి కొబ్బరిముక్కలను, ఐదు వేలహొన్నులను బ్రాహ్మణు లకుఁ బంచిపెట్టెనఁట ! ”

ఇయ్యవి వట్టిపిచ్చికూఁత లనివిశ్వసింపవచ్చును. అళియరామరాయల భార్యలలో “ సత్యభామాభాయి, దేవచింతామణి, త్రివేగల, మానమోహిని నిజస్వరాపి ” యనువారలు లేనేలేరు. అళియరామరాయలకు నల్వురుభార్యలు గలరనియు నందొకామె కృష్ణదేవరాయలకొమార్తెయగుతిరుమలాంబయనియు, ఇంకొకయామె జిల్లెళ్ల పెదనందిరాజయ్యదేవమహారాజుకూఁతురగు నప్పలాంబయనియు, తక్కినయిర్వురను పోచిరాజు తిమ్మరాజయ్యదేవమహారాజు కూఁతుండ్రగు కొండమ్మ, లక్ష్మమ్మయనువారనియు, రామరాజీయాదిగ్రంథములవలనఁ దెలిసికొనఁ గలుగుచున్నాము. అళియరామరాయలతల్లి తిమ్మాంబకాని చంద్రశాలకాదని మన మెఱిఁగియె యున్నాము. తొంబదియాఱేండ్లవయస్సుగలరామరాయ లామెకు మూఁడవకుమారుఁడుగాని మొదటివాఁడు కాఁడు. అప్పటికాతనితల్లి బ్రతికియున్నదని కాని భయంకరమైనయుద్ధమాసన్నమైయున్నకాలమున భార్యలతో సరసల్లాపములాడుచు విలువగలనగల బహుమానము చేయుచుండెనని చెప్పెడివారు చెప్పినను విశ్వసించెడివారికి మతు లుండవనుకొనిరి కాఁబోలు ! ఇట్టిపిచ్చికూఁతలనే హీరాసుఫాదిరి ప్రామాణ్యములుగఁ బరిగణించి గ్రంథస్థవచేయుట మిక్కిలి

శోచనీయముగ నున్నది. స్వప్నవృత్తాంతముతోఁ గూడి నిక్ష నవిశ్వసనీయమని చదువరులు గ్రహింపవలయును.

తల్లికోట కృష్ణానదికుత్తరభాగమున నిరువదియైదుమైళ్ల దూరమున నుండుటచేతను, యుద్ధము కృష్ణానదికి దక్షిణభాగమున 'రక్కసి, తంగడి' యనురెండు గ్రామములసమీపమున జరిగియుండుటచేతను తల్లికోటయుద్ధ మనుటకంటె 'రక్కసతంగడి' యుద్ధమని హీరాసుఫాదిరి పేర్వెట్టుట యెంతయు సమంజసముగా నున్నది.

అట్లు రామరాయ లసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతో యుద్ధయాత్ర సాగించి మున్ముందిరువదివేల యాశ్వికులతోను, వేయియేనుగులతోను, లక్షమందికాల్బలముతోను బోయి కృష్ణానదియొక్క యుత్తరపుటొడ్డు నాక్రమింపవలసిన దని తనపెద్దతమ్ముఁ డయినతిరుమల రాయని కాజ్ఞనిచ్చి పంపెను. వానివెనుక నంతేసంఖ్యగలసైన్యముతోఁ బోయి తిరుమలరాయునికిఁ దోడ్పడవలసినదిగాఁ గనిష్ఠసోదరుఁడైన వేంకటాద్రి కుత్తరవుచేసి కొమువసైన్యమును దాను నడిపించుకొనిపోయెను. వీరిసైన్యములు కృష్ణానదిచేరునప్పటికే సుల్తానులసైన్యములు కృష్ణానది కుత్తరభాగమున విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు సంబంధించినప్రదేశములను నాశనము గావించి కృష్ణాతీరమునకుఁ జేరుకొనియెను. తిరుమలరాయలును, వేంకటాద్రియు దక్షిణపుటొడ్డున దండువిడిసిరి. నదిని దాటుటకు ననుకూలమైనరేవు హిందూసైన్యములచే నాక్రమింపఁబడి

యుండుటచేత శత్రుసైన్యము నదిని దాటుటకై తగినరేవు నకై పరిశోధింప వలసివచ్చెనుగాని హిందూసైన్యముల కెదురుగనున్నదియె ముఖ్యమైన రేవుగనుండుటచేత వారినాయకు లెల్లరు నొకచోట సమావేశమై యాలోచించి యానదిని దాటుటకై యొకయుక్తిని బన్నిరఁట ! మఱియొకరేవున దాటుటకై తాము ప్రయత్నించుచున్నట్లుగా శత్రువులకుఁ గన్పట్టుటకై తమసైన్యములతో నదిపొడుగునఁ బ్రయాణము సల్పుటకును, హిందూసైన్యములు తమస్థానములను విడిచి తమ్మెదుర్కొనుటకు వచ్చినపుడు తమవెనుకవచ్చెడుసైన్యము వెంటనే వెనుదిరిగివచ్చి యాముఖ్యమయినరేవుననే నదినిదాటుటకు నిశ్చయించుకొని మరునాఁడుదయమునఁ తమసైన్యములతో బయలుదేఱి మూఁడుదినములు ప్రయాణముసాగించిరఁట ! ఈమోసమునకు లోనయి హిందూసైన్యములు వారికెదురుగ దక్షిణపుటొడ్డునఁ బ్రయాణము సాగించినవఁట. మూఁడవనాటిరాత్రి హిందూసైన్యములు తమస్థానము విడిచిపోవుటను గాంచి హుస్సేనునిజాముషా సైన్యములు గిఱ్ఱున వెనుకకు మరలి తమ్మెదురించు హిందూసైన్యములు గానరానందున నత్యంతవేగముతో నదినిదాటి మఱునాఁటియుదయమున సుస్థిరముగా నిలిచిపోయిరఁట ! ఇట్లని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. ఎట్లయిననేమి ? సుల్తానులసైన్యములు కృష్ణనుదాటి దిగువనకు వచ్చినవి.

అయినను దక్కనుసుల్తానులు తాము రామరాయల యసంఖ్యాక సైన్యములనుజయించుట కష్టసాధ్యమని భావించి తమతో సంధిచేసికొన్నయెడల తామదివఱకు నాక్రమించుకొన్న ప్రదేశములను మరల యాతనికిచ్చివేసెదమని రామరాయలకుఁ దెలియఁ జేసిరఁట కాని యాతఁడు సంధికార్యమున కొడంబడలేదని ఫెరిస్తాతన గ్రంథమునందు వ్రాసియున్నాఁడుగాని యిదివట్టియసత్యమని 'హీరాసుఫాదిరి' యె యొప్పుకొనుచున్నాఁడు.

ఇంతలో రామరాయలు తనసైన్యములతోవచ్చి సోదరసైన్యములను గలిసికొనియెను. శత్రుసైన్యములు కృష్ణను దాటివచ్చినసంగతి దెలిసికొని రామరాయ లొకింతసంభ్రమముఁజెందినను ధైర్యముతోఁ దనసైన్యములోఁ గదనరంగమున నారితేఱినబంట్లగు రాచవారి నెల్లరను ముంగలిమునుముగా నేర్పాటుగావించి ముంగలిప్రదేశమున శత్రుసైనికులు చేరకుండఁ జూడవలసినదని యుత్తరువు గావించెను. అట్లే దక్కనుసుల్తానులు ఖురాసానియాశ్వికదళముతో 'ఇఖాన్ ఖాను' ముంగలిమునుముగా నుండునటుల యేర్పాటు చేసిరఁట. ఈ రెండుముంగలిమునుములకు ప్రప్రథమున యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెననియు నీతొలియుద్ధమున ఖురాసానియాశ్వికదళము హిందూసైన్యములను దాకి పాషండుల ననేకులను మట్టుబెట్టెనని 'బురహాన్-ఈ-మాసీర్' అను గ్రంథమున వ్రాయఁబడియుండఁగా చండావర్కరుగారి 'విజయన

గరవినాశ' మను గ్రంథమునందు తురుష్కుల మునుమునం దును రాచవారి మునుమునందును బెక్కండ్రు మడిసిరిగాని తుదకు తురుష్కులమునుము వెనుదీసె ననివ్రాయఁబడి యున్నది. అదియెట్లయినను భయంకరమైనసంగ్రామము ప్రారంభమయ్యెను. రామరాయ లెంతమాత్రమును భయపడక వృద్ధుఁ డయ్యును నొకయువకునివలె నావేశపరవశుఁడై తన సైన్యములను బ్రోత్సహింపఁ జేయుచు యుద్ధోన్ముఖుఁడై యుండెనని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. రామరాయలు తన సైన్యములను మూఁడుభాగములుగా విభజించి కుడిభాగమును తిరుమలరాయలును, ఎడమభాగమును వేంకటాద్రియును, మధ్యభాగమును దానును గైకొని యెదురుగ రెండు వేలయేనుంగులను, అచటచట వేయిఫిరంగులను మొదటి పంక్తిలో నుండునటుల నియమించె నఁట. విజయనగర సైనికులు దిగంబరులుగనుండి శత్రువులకుఁ జులకనఁగాఁ బట్టువడకుండునటుల యొడలినిండ నూనె పూసికొనియుండిరని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. వీరివలెనె సుల్తానులసైన్యములు మూఁడు భాగములుగా విభాగింపఁబడి కుడిభాగమున అలీఆదిల్‌షాయుండి వేంకటాద్రి సైన్యముల నెదిరించుటకును, ఎడమభాగమున ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాయును, అలీబరీదుషాయును నుండి తిరుమలరాయలసైన్యముల నెదిరించుటకును, మధ్యభాగమున హుస్సేనునిజాముషాయుండి రామరాయల నెదురించుటకును నేర్పాటుచేసికొని నిలిచిరఁట. ఖురాసానీవిలుకాండ్రధిష్ఠించిన

యూశ్వికసైన్యముతో ఇఖానుఖానుని, ఆబునుండలపిరంగులతో ఏశియామైనారు యూరోపుప్రదేశములలో ప్రఖ్యాతిగాంచిన 'చలబీరుమిరాఖా' యనువానిని హుసేనునిజాముషా తనముం దుంచుకొనియె నంట! ఈయుద్ధము ప్రారంభమగుటకుం బూర్వమె తిరుమలరాయలును, వేంకటాద్రియుం దమయన్నను సమీపించి 'మీరువయోవృద్ధులరు' ఈభయంకరయుద్ధమున మీరునిలుచుట ప్రమాదకరమని మేము భావించుచున్నాము. సైన్యాధిపత్యమును మాకు విడిచిపెట్టుండని ప్రార్థించిరను రామరాయలు వినక ముప్పదేండ్లయువకునివలె లేచి మాఱుమాటాడక మీమీమనుములను గాపాడుకొనుండని యాజ్ఞాపించెనట. అంతటితోం దనివిచెందక జయము సంపాదింప దృఢమనస్కులరై సుస్థిరముగా నిలిచి తురకలతోం బోరాడవలసిన దనితనసైనికులను హెచ్చరింపుచు, ఎనుబదేండ్లునిండియు జీవితాంత్యకాలమునం బిఱికిదనముతోం దనబ్రదుకును నవమానపఱచుకొనంజాల ననియు, ఎవ్వరైననునసలే యుద్ధరంగమున నిలుచుటకు భయపడితేని వారు తత్క్షణమె తొలంగిపోయి తమప్రాణములను రక్షించుకొనుటకు స్వేచ్ఛనొసంగుచున్నానని బిగ్గరగాం బలికెనంట. వానిసోదరులును ముప్పదివేల యాశ్వికులును తాముమరణము పొందునంతవఱకుం బోరాడుచుందుమని ప్రతిజ్ఞంబూనినట్లుగా 'బురహాన్–ఈ–మాసీర్' అనుగ్రంథమునం జరిత్రకారుండొకండు వ్రాసియున్నాండు.

భీష్మాచార్యునివలె నీవృద్ధవీరుఁ డిట్టిపౌరుషవచనంబు లాడుచుండినపుడు వీరుఁ డైనయువకయోధుఁ డెవ్వఁడు వెను దీయుటకు సాహసించును ?

ఈవృద్ధవీరుఁడు యుద్ధరంగమునఁ బల్లకినెక్కియుండుట కంటె హయారూఢుఁడై యుండుట సురక్షితమని వీరవర్గ మును తనసేనానులు నెంత ప్రార్థించినను వినక 'బిడ్డలతోఁ బోరాడునపుడు సురక్షితస్థానములకై వెదకికొనన క్కఱలేద నియు, ఇదియు నొకయుద్ధమేనా యనియు, మొదటిదెబ్బ తోనే యీఁగలవలెఁ జెల్లాచెదరై యెగిరిపోవుదు రసురయుఁ బలికె' నని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు.

రామరాయలును వానిసోదరులును తురుష్కసైన్య ములను జూచి భయపడిపోయి యాదినమున వారితోఁ బోరా డుట కిష్టపడక మరలిరనియు, అదిసందుచేసికొని హుస్సేను నిజాముషాయును తక్కినవారును యుద్ధమునకు డీకొనక తామును తమసైన్యములును కొంతవిశ్రాంతిని తీసికొన నిశ్చ యించి మఱునాటియుద్ధమున కెదురుచూచుచు నారాత్రి సుఖముగా విశ్రమించిరని 'ఆలీ-ఇబు-అజీజు వ్రాసియు న్నాఁడుగాని యిదియంతగా విశ్వాసపాత్రముకాదు. మఱు నాఁడు మధ్యాహ్నముపండ్రెండు గంటలకు యుద్ధముప్రారం భింపఁబడినది. వేంకటాద్రి యధ్యక్షతక్రింద నడుపఁబడు చున్న యెడమపార్శ్వమునున్న హిందూసైన్యములు తొలు దొల్త విజాపురసుల్తానుసైన్యముల నెదుర్కొనియెను. వేంక

విడుటకు సంసిద్ధుఁడై యుండ హుస్సేనునిజాముషా మరల తనసైన్యములను బురికొల్పుకొనివచ్చి హిందూసైన్యముల మఱియొకమారెదుర్కొనఁ జోరుఘోర మయ్యెనఁట! రుమీఖాను నాధిపత్యముక్రిందనున్న ఫిరంగులవారు తామఁగానుపింపకుండ, ఇఖ్లాసుఖాను ఖురాసాను' సైన్యముల వెనుకనుండి శతఘ్నులవర్షము గురిపింపఁగా రాయలసైన్యములు తెఱుము కొనివచ్చి పైఁబడఁగా ఖురాసానుసైన్యములు వెనుకకుఁబాఱి హిందూసైన్యములు ఫిరంగులసమీపమునకు వచ్చినతోడనే యాకస్మికముగా ఫిరంగిగుండ్లను వ్రేల్చఁ బ్రారంభించిరఁట! అప్పుడురాయలసైన్యములు విశేషనష్టముతో వెనుదీయ వలసి వచ్చెను. ఈసందర్భమున ఇఖ్లాస్ఖాను, రుమీఖానులధైర్య సాహసములను మెచ్చుకొనఁదగినదని ఆలీ-ఇబూ-అజీజు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఈసమయమున హుస్సేనునిజాముషా తన గుడారమును శత్రువులకెదురుగ నెలకొల్పి జయముకలుగు వఱకుఁ బోరాడ నిశ్చయించుకొనియె నఁట. ఇంతియగాక హుస్సేనునిజాముషా తనభార్యలను, ఉంపుడుకత్తెలను తన స్కంధావారమునకు రప్పించి తనకపజయముకలిగి మరణము సంభవించినపక్షమున వారలనుసంహరింప వలసినదిగా ఖొజ్జాలకు నుత్తరువుచేసి వారలకుఁ గాపు పెట్టెనఁట.

రామరాయలు తనకియ్యది యవమానకరమనిభావించి తానుగుఱ్ఱమునుండిదిగి యచట నొకరత్నకంబళమును బఱపించి రత్నసింహాసనమునుబెట్టి దానిపైనధిష్ఠించి తనయెదుట

సగలరాసులను, ధనరాసులను, ముత్యముల రాసులనుపోయించి జయము పొందుచుండిన సైనికులకు బహుమానములుగ నొసంగుచుండె నఁట. రాయలయౌదార్యమునకు సైనికు లత్యంతసంతోషమునుజెంది ఫిరంగి వ్రేటులవలనఁ గలిగినకల వరమునుండి శాంతినిబొందినవారై శత్రువుల కుడిమెడమ ప్రక్కలనుండు సైన్యములనుదాకి భీభత్సముసేయ ఆదిల్ షాయు, కుతుబ్షాయు నింకజయము కలుగుట దుస్సాధ్యమని తలంచిరని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. తమకింక నపజయము తప్పదని తలఁచిరని ఆలీ–ఇబూ–అజీజు వ్రాయుచున్నాఁడు. తురకలసైన్యములోఁ బార్శ్వములనున్న రెండుభాగములును బూర్తిగా నోడింపఁబడినవని హిందువులువ్రాసిన చరిత్రము వలనఁ దేటపడుచున్నది. ఫరియా–డి–సౌజా యను నాతఁడు గూడ రామరాయలు శత్రువుల దాదాపుగా నోడించెనని వ్రాయుచున్నాఁడు. వేసవికాలమునఁ జెట్లయాకులు రాలి కుప్పతిప్ప లయినట్లుగా తురకసైనికులశవములు కుప్పలుకుప్ప లుగఁ గూలిపోయి రాసులగుచుండెననియు, పాషండులు (హిం దువులు) తమయాధిక్యతయుఁ బరాక్రమంబును నెఱపిరని 'మీర్జాఇబ్రహీమ్జబిరీ' యనునాతఁడు 'బసాతిన్–ఉస్–సలాతిన్' అనుగ్రంథమున వ్రాసియున్నాఁడు. (1)

అయినను హుస్సేనునిజాముషా సుస్థిరముగా మధ్య భాగమున నిలిచియుండెనని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. ఫిరం

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 210

ఘలయధికారి యగురుమీఖాను రాగినాణెముల ఫిరంగులలోఁ బోయించి హిందూసైన్యములు సమీపించినతోడనే ప్రేల్చుచునమిత నష్టమును గలిగించుచుండెను. ఇందువలన ఫిరంగుల సమీపమున నైదువేలహిందూసైనికుల శవములు పడియుండె నఁట. అప్పుడుహిందూసైనికులుచెదరి పరువిడుచుండ విజాపురసుల్తానుసేనాధిపతియగు 'కిశ్వర్ఖానులారీ' యను నాతఁ డాఱువేలయాశ్వికులతో వచ్చి హిందువులపైఁ బడి తఱుమ నారంభించె నఁట. ఇట్టిసమయముననే హిందూసైన్యములో నొకగందరగోళము పుట్టినది. ఇంతవఱకు విజయనగరసామ్రాజ్యము క్రిందసేవకులుగ నున్నయిర్వురు తురకసేనానులు రాజద్రోహులై తమ ప్రభువయిన రామరాయలను విడిచి తమమతస్థులయిన సుల్తానులపక్షమునకుఁ దమతమసైన్యములతోఁ బోవుట సంభవించెను. ఈద్రోహవృత్తాంతమును ఫెరిస్తాగాని, ఆలీ—ఇబూ—అజీజుగాని తెలిపియుండలేదు గాని యుద్ధముజరిగిన యొకసంవత్సరమునకు విజయనగరవీథులలోఁ దానుసంచరించునప్పు డచటివారు చెప్పఁగాఁ దాను వినియుంటినని ఫ్రెడరిక్కను నొకపోర్చుగీసు లేఖకుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఈతురకసేనాను లిరువురును చిక్కుసమయములో ద్రోహులై శత్రుపక్షములోఁ జేరి యాకస్మికముగాఁ దమ ప్రభువు నెదుర్కొని పోరాడుట మూలముననే రామరాయలపజయముగాంచెనుగాని లేకున్న నపజయము గాంచువాఁడు

గాడని ఫ్రెడరెక్కు తెలుపుచున్నాఁడు. (1) ఈవిషయమును 'ఆంక్విటిల్_డు_పెర్రాన్' అనునాతఁడుకూడఁ దెలుపు చున్నాఁడని హీరాసుఫాదిరి తెలుపుచున్నాఁడు. ఈయిర్వు రిలో నొకఁడు రామరాయలు తనసోదరునిగా భావించి కొనెడు 'ఎయిన్_ఉల్_ముల్కు' అనునతఁడయి యుండు నని హీరాసు తలంచుచున్నాఁడు. ఇయ్యదినిజమై యుండవ చ్చును. ఇతని ప్రేరేపణమూలముననే సదాశివదేవరాయలు బెవినిహల్లిగ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి యుం డెను. (2)

వీరుచేసిన ద్రోహమువలననే రామరాయల సైన్య ములోఁ బెద్దకలవరము పుట్టుటయు, రామరాయలకుఁ గాయ ముతగులుటయు సంభవించెను. అతఁడు వెంటనె రణరంగ మునుండి తొలఁగిపోవలయునని పల్లకినెక్కెనఁటగాని పల్లకి మోయుబోయీలు హుస్సేనునిజాముషా సైన్యములోని యొకమదపుటేనుగ ఘీంకారము సేయుచు పైఁబడ భయపడి పల్లకి నచటవిడిచిపెట్టి పాఱిపోయిరఁట. అట్టిసంకులసమరమున నావృద్ధవీరుఁడు కాలినడకను తప్పించుకొనిపోదమని తలంచి పల్లకినుండి దిగుచుండఁగా నాయేనుగ రాయలను తొండ ముతోఁ బట్టుకొని పైకెత్తెనని ఫెరిస్తావ్రాయుచుండఁగా 'ఆలీ_

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 211, 212

(2) Ep. and XIV p. 231, V. 64, 68.

ఇబు—అజీజ్' రామరాయలు గుఱ్ఱముమీఁదనుండఁగాఁ బట్టువడె నని వ్రాయుచున్నాఁడు. ఎక్కడపట్టుబడిననేమి ? పట్టుబడిన మాటవాస్తవము. అంత రాయలు చలబీరుమియాఖాను కడకుఁ గొనిపోఁబడెను. అతఁడు వానినిచంపఁబోఁగా వానిసమీపమున నున్నహిందూకావాయియను 'దళపతిరాయి' యనుబ్రాహ్మణసేనాని యాయనను జంపకు మాతఁడేరామరాయలు ; దివానుజకీమకడకుఁ గొనిపొమ్మని పలికెనఁట ! ఇయ్యది తెలిసికొని రుమీఖాను రామరాయలను హుస్సేనునిజాముషాకడకుఁ గొనిపోయెనఁట. అతనితల వెంటనే కొట్టివేయుఁ డనిహుస్సేను నిజాముషా యాజ్ఞాపించినట్లుగా మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారుగాని 'కోటో' యను పోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడు హుస్సేనునిజాముషా తానుస్వయముగాఁ దనఖడ్గముతో నాతనితలఁ ద్రుంచివైచెనని వ్రాయుచున్నాఁడు. ఈదుష్కార్యమును జేయునపుడు 'హుస్సేనునిజాముషా' 'ఇప్పుడునీమీఁదనేను బగఁదీర్చుకొనుచున్నాను ; నాకు దేవు డేమిచేయునోచేయ నిమ్ము' అనియుద్ఘోషించె నఁట. ఇట్లు శత్రువులదుర్మంత్రముల వలనను మాయోపాయముల వలనను 1565 సంవత్సరము జనవరి 25 తేదీని నీమహావ్యక్తి తన తొంబదియాఱవయేట రణరంగమున వీరస్వర్గమును గాంచెను. పాపము హుస్సేనునిజాముషా యిట్లుక్రమముగాఁ దనచేతఁ జిక్కిన వృద్ధశత్రువును తలద్రుంచినందుకు మిక్కిలిపశ్చాత్తాపముఁ జెందియుండును. ఇట్టిమహావిజయమును బొందిన

సంతోషవైభవము నేమియు ననుభవింపకయే మనోవిచారముతో సంవత్సరమైన గడవకమునుపే వ్యాధిగ్రస్తుఁడై మరణముఁ జెందుట తటస్థించెను. ఆహా! విధిచేష్టముల రహస్యములం దెలిసికొనుట నెట్టివారికి సాధ్యముగదా?

ఏడవ ప్రకరణము

రామరాయల ధర్మపరిపాలనము.

కృష్ణదేవరాయలు వానితమ్ముఁ డచ్యుతదేవరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించు కాలముననే సామ్రాజ్యమున భూమిశిస్తు మొదలగునవి క్రమపద్ధతులపై స్థిరముగా నేర్పాటుచేయఁబడియుండుటచేత నాపద్ధతులనే సదాశివదేవరాయని కాలమునఁగూడ రామరాయలచే నవలంబింపఁబడియుండుటచేత రామరాయలకాలమున సామ్రాజ్యమున నెన్నఁడు నార్థికదారిద్ర్యము సంభవించి యుండలేదు. ఆర్థికాభివృద్ధికై యాతఁడెన్నఁడును సామ్రాజ్యప్రజలను బాధించి యుండలేదు. సామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినసామంతనృపతులు అమరనాయకులు మొదలగువారు ప్రతిసంవత్సరము తాము చెల్లింపవలసిన కప్పములను వరుసదప్పక సకాలమునఁ జెల్లించుచుండుటయే తటస్థింపుచువచ్చెనుగాని యన్యథా జరిగి యుండలేదు. అందువలన ధనలోభముచే ధర్మపరిపాలనమునకు భంగము కలుగలేదు. ఇతనిపరిపాలనమున ముఖ్యముగా సంరక్షింపఁబడినది హిందూమతధర్మపరిపాలనమె. చక్రవర్తియగు సదాశివదేవరాయలును, వానిమంత్రియగు రామరాయలునుగూడ

సామ్రాజ్యప్రజలు తమజాతీయమతము నందభిమానము వీడ కుండునట్లు ప్రోత్సాహపరచుచుండునటుల వారికాలమునాటి దానధర్మములను లిఖింపఁజేసినవారి శిలాశాసనములే వారి తామ్రశాసనములే వేనోళ్ల వక్కాణించుచున్నవి. సదాశివ దేవరాయనిపేరిటి దానశాసనములు పెక్కులు కనంబడుచు న్నను నవియన్నియు రామరాయలు ప్రోత్సహించిన వనియే మనము విశ్వసింపవచ్చును.

దేవాలయపోషకత్వము

నల్లచెర్వుపల్లెలోని పురాతనభైరవేశ్వరాలయము సదా శివదేవరాయనిచే విశాలపఱుపఁబడుటయెగాక సొగసుగా నలంక రింపఁబడినది. గోపాలకృష్ణదేవునియాలయమునుండి మెట్టి సుంకమును గైకొనకుండఁ జేసెను. తానుపట్టాభిషిక్తుఁడయిన ప్పుడు మార్కాపురములోనిదేవునకు నొకగ్రామమును దాన ముచేసెను. సచ్చిదానంద స్వామివారికి పుదూరుగ్రామము నిచ్చెను. పొత్తపినాఁడులో పులుపటగ్రామముతో సహా మూఁడుగ్రామములను, ఒంటిమిట్టలోఁ గొంతభూమిని ఒంటి మిట్టగ్రామములోని కోదండరామస్వామివారికి దానముచేసెను. కృష్ణాపురములోని విష్ణ్వాలయమునకు ననేకగ్రామము లొసం గఁబడియెను. హిందూపురముతాలూకాలోని తిమ్మసముద్ర మనుపేరుతో కాగల్లుగ్రామము మల్లికార్జునస్వామివారి కర్పిం పఁబడియెను. జమ్ములమడుగు తాలూకాలోని కోసానెపల్లె

గ్రామము చెన్నూరుసీమలోని తిరువేంగళనాథుని యుత్సవ కైంకర్యములకై సమర్పింపఁబడినది. శ్రీవిల్లిపుత్తూరులోని యమ్మవారికి రామనాథమండలములో పులియంగుల మను గ్రామము నొసంగెను. కోడూరు గ్రామములో దుర్గాదేవి పూజాకైంకర్యమునకై సంవత్సరోత్సవమునాఁడు తిరునాళ్లకు వచ్చు ప్రజలనుండి సుంకములను గైకొనుటకై యనుమతి యిచ్చెను. మఱియు సిద్ధేశ్వరభోజేశ్వరస్వాములకు గడసీరే లను గ్రామము నొసంగుటయెగాక వారిమహోత్సవములకై కొంతధనసహాయము చేయుటకు నేర్పాటు గావించెను. ఉద యగిరిదుర్గసీమలో నుడు గ్రామములనుండి తేఁబడుచిల్లర వస్తువులనుండి వసూలుచేయఁబడు సుంకముల మూలమున శ్రీరంగనాథస్వామివారికి మంచిరాబడిని కలుగఁజేయుటయె గాక సూర్యగ్రహణకాలమున సువర్ణదానమునుగూడఁ జేసి యుండెను. 'యథారాజాతథాప్రజా' యన్నట్లు సామ్రాజ్య ప్రభువులమార్గమును వారిసామంతులును, ప్రజలుగూడ నవ లంబించిరి. సదాశివదేవరాయల చక్రవర్తిగా నున్నకాలమున ననేకనూతన దేవాలయములు నిర్మింపఁబడినవి. శిథిలముల యినవి విశాలపఱుపఁబడుటయెగాక నూతనాలంకారముల తోను చిత్రములతోను చిత్రింపఁబడినవి. మహామండలే శ్వర జిల్లెళ్లె రంగపతిరాజయ్య దేవమహారాజుగారి కార్యకర్త యగు అమరినాయనివేంగళ నారాయనింగారు రాయచోటి గ్రామములోని వీరేశ్వరస్వామివారి ప్రాకారములోపల నడుమ

నున్నదేవాలయమును బాగుచేయించెను. దేశాంతరినరసింగదాసు తిరువళిక్కేణిలోని పార్థసారథిదేవాలయము ననేకవిధములుగా నభివృద్ధిపఱచెను. తిరుమలరాయనిదళవాయి యగు జంగమయ్య యొకనూతనదేవాలయమును నిర్మించెను. గుత్తి తిరుమలరాజయ్యగారు మన్నూరుగ్రామములోనిచెన్నకేశవస్వామివారిదేవాలయములో మంటపనిర్మాణము గావించెను. తిమ్మరంగరాజనువారు విజయనగరములోనిమహాదేవాలయములో ౨౫ భాగములుతో నొప్పునొకధర్మశాలాభవనమును నిర్మించి దానికిరంగమంటపమని పేరిడెను. చిన్నఓబలరాజనునాయని ఆరకటవేములయగ్రహారములో నొకదేవళమును గట్టించి యందుగోపాలకృష్ణదేవునివిగ్రహమును ప్రతిష్ఠాపించి గండికోటదుర్గసీమలోవచ్చు నాదాయమునుండి సాలునకు ౩౧½ వరహాలు సమర్పించుటకు నేర్పాటుచేయుటయేగాక యాయగ్రహారములోనిశివార్లనుగూడ నాదేవుని కర్పించెను. ఓబలరాజయ్యదేవమహారాజు కడప, వెలదుర్తి గ్రామములలో లోహవిగ్రహములను బ్రతిష్ఠాపించి చెన్నకేశవపెరుమాళ్ల భోగకైంకర్యములకై పండ్రెండువరహాలు సమర్పించుటకై యనుజ్ఞచేసెను. ఆత్రేయగోత్రజుఁడును చంద్రవంశ్యుఁడును నైనరాచిరాజదేవమహారాజు దేవాలయమును నిర్మించియందు మదనగోపాలవిగ్రహమును బ్రతిష్ఠాపించి భూదానములు మొదలగువానిఁ బెక్కింటిని గావించెను. పెమ్మసానిచినతిమ్మానాయఁ డనునొకసామంతమండలేశ్వరుఁడు తాడిపత్రిలోనితిరు

రంగనాథస్వామివారికి నెనుములచింతలయను గ్రామమును దానము చేసెను. యలదుర్తిలోని శ్రీరంగనాథస్వామివారి యర్చకత్వమును సలుపుటకై తమ్మయగారును మహానాయకాచార్యనాగినాయకుఁడును నాయన గొట్టికుంటయను గ్రామమును దానము చేసెను. గుంమత్తి పాపయ్యయనునతఁడు వేల్పుచర్లలోని యమ్మవారికి మూడు గ్రామముల నొసంగెను. నంద్యాల తిరుమలయ్యదేవమహారాజు చెన్నకేశవస్వామివారికి కోడూరు గ్రామము నొసంగుటయెగాక నందపాడు గ్రామమునఁ గొంత భూదానముగూడ చేసియుండెను. కొండ్రాజు చిన్నతిమ్మరాజు అహోబలనృసింహస్వామివారి కొక గ్రామము సమర్పించెను. ఒంటిమిట్టరఘునాయకదేవునికి నాగరాజయ్యగారు గంగపేహారను గ్రామము నొసంగెను. నంద్యాలతిమ్మయ్యదేవమహారాజు, చిన్నఔబళేశ్వరదేవమహారాజు ఘండికోటరఘునాయకదేవునకు భూదానములను గావించిరి. నంద్యాలయాబలరాజు నందలూరు సౌమ్యనాథస్వామివారికి భూదానములను చేసెను. బొల్లవరములోని వేణుగోపాలస్వామివారికి పాపతిమ్మయదేవమహారాజుగారొక గ్రామము నిచ్చిరి. ఇమ్మడిబసవనాయఁడు త్రిపురాంతకదేవరకు ముప్పదితూములమెట్టపొలమును సమర్పించెను.

ఇట్లుధనరూపకముగా నిచ్చినశాసనములు పెక్కులు గనుపట్టుచున్నవి.

పెద్దముడియము సోమేశ్వరస్వామివారి కొక ప్రభువు వసూలుచేయుసుంకములలో నొకసుంకమును సమర్పించెను.

విప్రవినోదివీరముష్టివీరప్పయనునాతఁడు గ్రామమునుండితనకు వచ్చునాదాయమునంతయు విశ్వేశ్వరదేవునికి సమర్పించెను. అగ్రహారము బ్రాహ్మణులనుండి తనకువచ్చెడునాదాయమునంతయు విప్రవినోదిసిద్ధయ చెన్నకేశవస్వామివారిమహోత్సవమునకై సమర్పించెను. కంబదూరుమల్లికార్జునదేవరకు విరూపణ్ణనాయకుఁడు ౫౦ వరహాల నొసంగెను. విప్రవినోది బ్రాహ్మణులు తాము బ్రాహ్మణులనుండి సంపాదించినసొమ్మును దేవళకు సమర్పించెడివారు పెక్కండ్రు కలరు. గాండివాండ్రు వేలమూరినుండివచ్చెడునాదాయమునంతయు చెన్నకేశవస్వామివారికైంకర్యములకు వినియోగించు చుండిరి. మహామండలేశ్వరచినతిమ్మరాజకొండయదేవమహారాజు జిల్లెళ్లగ్రామములోఁ దానువసూలుచేసెడుకొన్నిసుంకముల నాయూరిలో వీరభద్రదేవునకు సమర్పింపు చుండెను. ఇట్టివే పెక్కులుదానశాసనములు గనుపట్టుచున్నవి.

—♦ బ్రాహ్మణవిద్వాంసుల పోషకత్వము. ♦—

ఇట్లు రామరాయలప్రభుత్వకాలమున దేవాలయధర్మాలయపోషకత్వమెగాక విద్వాంసులయిన బ్రాహ్మణులపోషకత్వముగూడఁ జక్కఁగా నిర్వహింపఁ బడుచు వచ్చినవి. 1545 సంవత్సరములో సదాశివదేవరాయలు కొందరుబ్రాహ్మణులకు దానములను పెక్కులు చేసెను. గోవిందవామపురమను గ్రామము నొకబ్రాహ్మణున కొసంగెను. రెండుసంవత్స

రముల కనంతరము రెండుగ్రామములను బ్రాహ్మణుల కనేకు లకు దానముచేసెను. 1548లో కనుమయను గ్రామమును బ్రాహ్మణవిద్యార్థులకు దానముచేసెను. వేదాంగపారగులైన పెక్కుండ్రు బ్రాహ్మణులకు బెవిరిహాల్లి గ్రామమును దానము చేసెను. 1544 మొదలుకొని 1546 వఱకు వరుసగా మూఁడు గ్రామములను ఒంగోలుపురవాస్తవ్యుఁ డయినతాళ్లపాకతిరుమల య్యగారికి మారుఁడు చిన్నకోనేటి తిరువేంగళనాథయ్యగారికి సగ్రహారములుగా నొసఁగఁబడెను. వీరు వేదవేదాంతమార్గ ప్రతిష్ఠాపనాచార్యులయినవారు. మఱియు బ్రాహ్మణులకుఁ జేయఁబడిన భూదానశాసనములుగూడ వందలకొలది గలవు.

సరిహద్దులతగవుల పరిష్కారము

వీరిపరిపాలనమున సరిహద్దులనుగూర్చిన వివాదములు పుట్టుచు వచ్చెను. అట్టితగవుల నన్నిటిని సామ్రాజ్యకార్య కర్తలవలన పరిష్కారము లగుచు వచ్చినవని కొన్నిశాసన ములనుబట్టి తెలిసికొన నగును. అనంతపురమండలములో రెండు గ్రామములవారికి నీటిహక్కులనుగూర్చి 1553 లో వివాదము తటస్థించినప్పుడు రామరాజుకోనప్పదేవమహారాజు గారివలనఁ బరిష్కారము గావింపఁబడినది. ఆదేమండలములోఁ బెదమల్లె పల్లెయనుగ్రామమున సరిహద్దులనుగూర్చి వివాదములు పొసఁ గినపుడు దానప్పనాయఁ డనునాతఁడు తానుస్వయముగాఁబరి శోధించి వారివివాదములను బరిష్కరించి సరిహద్దులలో ఱాళ్లు

పాలించెను. అదేవిధముగా బుక్కరాయపురము బ్రాహ్మణపల్లె గ్రామములవివాద తటస్థించినపుడు సరిగా కొలతలుకొలువఁబడి స్పష్టముగాఁ దెలియునటులు సరిహద్దుగుర్తు లేర్పఱచఁబడినవి.

—♦ వ్యవసాయాభివృద్ధి ♦—

వ్యవసాయాభివృద్ధినిగుఱించి యెట్టిశ్రద్ధ వహించినది మనకుఁ దెలిసికొనుట కంతగా సాధ్యముగాకపోయినను కొన్ని దృష్టాంతములనుబట్టి కొంతవఱకు గ్రహింపవచ్చును. పొత్తపి యను గ్రామమున వ్యవసాయముకొఱకు వరదరాజు, ఎల్లమరాజు ననువారు ౬౦ కుంటలభూమి నిచ్చి యొకకాలువను త్రవ్వించిరి. అదే గ్రామమున మట్లవరదరాజనునాతఁ డంతరంగకాలువ యనుపేరితో మఱియొకకాలువను త్రవ్వించెను. మొలకల మూఱుసీమలో చవిటిమన్ను తొలఁగించుటకై యుప్పరవాండ్లకు సదాశివదేవరాయలు పన్ను చెల్లింపకుండుపద్ధతిని కొంత భూమి నిచ్చినట్లు గనుబట్టుచున్నది. అనేకవిషయములనుబట్టి వ్యవసాయాభివృద్ధి సంరక్షింపఁబడుచున్నదనియె తలంపవచ్చును.

—♦ కు ల వృ త్తు లు ♦—

ఈకాలమున విజయనగరసామ్రాజ్యమునందు కులవృత్తులు చక్కగాఁ బోషింపఁబడుచువచ్చిన వనేకదృష్టాంతములను జూపవచ్చును. విజయనగరసామ్రాజ్యమునం దీకాలమున

నరువది రేవు పట్టణములు సంరక్షింపఁబడుచు విదేశములతో వ్యాపారములు జరుపుచుండుటచేత కులవృత్తులభివృద్ధిలో నున్నవని వేఱుగఁ జెప్పవలయునా ? అన్నివృత్తులమాటయటుం డనిచ్చి యొకమంగలివృత్తిమాట విచారించినఁ దక్కినవృత్తుల యందుఁ గూడ నెట్టియభిమానము గలిగియుండురో చదువ రులు చక్కఁగా గ్రహింపఁ గలరు. అళియరామరాయలు మంగలివృత్తినీ నీచవృత్తిగను, మంగలివృత్తిగలవారిని నీచు లనుగను జూచినట్లు గనుపట్టదు. అంతియగాక వారిని దుస్భ రదారిద్ర్యమునుండి తప్పింపఁ బూనినట్లుకూడఁ గానఁబడును. అళియరామరాయలకాలమున నీవృత్తియందు నేర్పరులయిన పనివాండ్రు పెక్కండ్రు కలరు. వారిలో బాదామికాపుర స్థుఁడగు మంగలతిమ్మోజుకొండోజుగారు చాల ప్రఖ్యాతుఁడై యుండెను. ఇతఁడు గడ్డముగీయునపుడు తననేర్పరితనము నం తయుఁ జూపించు నఁట ! ఇతఁడు రామరాయల సొంతమంగలి యని చెప్పవలసి యున్నది.

ఏవృత్తినైనను శ్రద్ధతో నభ్యసించిన నావృత్తియందే గొప్పఖ్యాతిని సంపాదింపవచ్చుననుటకు మంగలికొండోజుగా రిని నిదర్శనముగాఁ జూపవచ్చును. యళియరామరాయ లీవృ త్తినేర్పరితనమును మెచ్చుకొని చక్రవర్తితోఁ గూడ నీతనిగు ఱించి ప్రశంసింపుచు వచ్చెనఁట. అందువలన రామరాయ లకుమాత్రమెగాక చక్రవర్తిదయకుఁ గూడపాత్రుఁడయ్యెను. ఇట్టిదయను సంపాదించుటవలననే యితఁడు తనకులమువారి

క్కెల్లరకు మహోపకారముచేయఁ గలిగెను. అళియరామ రాయలు 1545 సంవత్సరము కొండోజు పనివానితనమును మెచ్చుకొని మంగలివారు చెల్లింపవలసిన కులపన్ను, వృత్తి పన్ను, యితరములయినపన్నులనేమియు నాతఁడు చెల్లింప నవసరములేదని యుత్తరువు చేసెను. 1554 సంవత్సరములో రామరాయలకు గొప్పసేవచేసి ప్రభువునకు విజ్ఞప్తిపంపుకొన నాతఁడు దయతో విశ్వసించి మంగలివాండ్రపైఁ గలసుం కమును దీసివేయవలసిన దనిశాసనమును బ్రకటించెను. అతఁడును, అతనికుటుంబమువారును 1556 వ సంవత్సరమునుండి సామ్రాజ్యము నాలుగుసరిహద్దులలోపల నిర్బంధసేవనుండియు విరద, స్థిరముగాఁ బన్నులను జెల్లింపవలసిన నిర్బంధములనుండియుఁ దొలగింపఁ బడిరెను. అళియరామరాయల దయకుఁ బాత్రుఁ డయినదికొండోజు మాత్రమెగాదు. అళియరామ రాయలు 'తిమ్మోజు, హమ్మోజు, భద్రోజు' ననుమూవురు మంగలుల పనితనమునుగూడ మెచ్చుకొని పన్నులనిర్బంధము నుండి వారినివిముక్తులను గావించి నట్లుగా హిరెకెరూరుశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. చక్రవర్తికిని, మంత్రికి నిట్టి మంగలనాయకులతోడిపొత్తువలన సామ్రాజ్యములోని మంగలవాండ్ర క్కెల్లరకు మహోపకారము కలిగినది.

ఎప్పుడుసామ్రాజ్యప్రభుత్వమువారియుత్తరువు రామరాయలసంతకముతో బయలువెడలినదో అప్పటినుండి సామ్రాజ్యోద్యోగస్థులును, తదితరసామంతమండలాధిపతులును ప్రభు

త్వశాసనములు శిరసావహించి యాంగలకులమువారెల్లరు నెట్టి పన్నులను చెల్లింపవలసినపనిలేదని శాసనములం బ్రకటించిన ట్లనేకశాసనములవలనఁ దెలియఁగలదు. ఇట్టిమహోపకార మీకులమువారికి విజయనగరసామ్రాజ్యమున మరేపూర్వప్రభువుకాలమునను జరిగియుండలే దనుట సత్యము.

స్వమతాభిమానము

ఆరవీటివంశమువారు మొదలనుండియు వైష్ణవమతస్థులై యుండుటచే నళియరామరాయలును వైష్ణవమతమునందే నిలిచి యుండెను. విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించినసంగమవంశమువారుమాత్రము శైవులుగ నుండుటకాని తక్కినవంశములవారెల్లరును వైష్ణవమతమువారై యున్నారు. ఈసామ్రాజ్యాధిపతులలో మొదటివంశములోనివాఁ డయిన విరూపాక్షరాయలుదక్క తదితరప్రభువు లెవ్వరునుమతములను మార్చుకొనలేదు. మొదటివంశమువారైనశైవప్రభువులును తరువాతివంశములవారయినవైష్ణవప్రభువులును మతపరిపాలనాసందర్భమున శైవవైష్ణవమతభేదము లెంచకుండ దేవస్థానములను మతములను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోనే పోషింపుచు వచ్చిరని నిస్సంశయముగ నుడువవచ్చును. రామరాయలగురువు శ్రీనివాసాచార్యులపుత్త్రుఁ డగుతాతాచార్యులు. రామరాయలును గురువుతాతాచార్యులును చంద్రగిరిదుర్గమునఁ గొంత

కాలమువిద్వద్గోష్ఠి యందుండెనని ప్రపన్నామృత మనుగ్రంథ మునుబట్టి దెలియుచున్నది. ఈశ్రీనివాసతాతాచార్యుఁడు శ్రీరామానుజులవారి మేనమామ యగుశ్రీశైలపూర్ణునివంశములోనివాఁడు. మొదటస్మార్తమతము నందున్నబ్రాహ్మణ కుటుంబమె రామానుజునికాలముననే వైష్ణవములోనికి మాఱినది. వాధూలగోత్రోద్భవుఁ డయినదొడ్డ యాచార్యుఁడు వాదమునశైవాచార్యులఁ గెలిచినందున నతఁడు చిదంబరదేవాలయములో క్రిమికంఠచోళునికాలము నాటినుండియుఁ బూజాపునస్కారములులేక మూలపడియున్న గోవిందరాజస్వామివారి విగ్రహమును మరల నాదేవాలయములోఁ బ్రతిష్ఠాపించి పూజాసంస్కారములు జరుగునట్లు చేయవలసినదని రామరాయలనుకోరఁగా నతఁడాఘనకార్యమును నిర్వహించెనని పైగ్రంథము దెలుపుచున్నది. ఈదొడ్డయాచార్యులు చండమారుతమను గ్రంథమును తాతాచార్యులుపంచమతభంజనమును వ్రాసెను.

ఇయ్యవి యప్పయదీక్షితులవారు వ్రాసినయద్వైత దీపికపై ఖండనగ్రంథములు. రామరాయ లితరమతశాఖలను ద్వేషింపకపోయినను స్వమతాభిమానమును విశేషముగాఁ జూపించెను. ఇతఁడేగాదు వీనిపూర్వులును వైష్ణవమతవ్యాప్తికిఁ బాటుపడిరి. ఈవిజయనగరసామ్రాజ్యపాలకుల కాలముననే. దక్షిణదేశమున వైష్ణవమతము విస్తరింపఁ బడినది. తాతాచార్యులవారిముద్రయని లోకులచేఁ బ్రశంసింపఁబడు తాతాచార్యులవారు వీరిగురువుతాతాచార్యులవారే. చక్ర

వర్తిసదాశివదేవరాయలుకూడ విష్ణుభక్తుఁడు. వీనిపూర్వులు కూడ వైష్ణవమత మవలంబించినవారే. వైష్ణవమతము సభివృద్ధిపఱచుటకై యితఁడు 1556 సంవత్సరమున 30 గ్రామములను రామానుజులవారి కరఁగా నాతనిచే నేర్పాటుకావింపఁబడినశాఖవారికి దానముచేసి యుండెను. సదాశివదేవరాయనికి మరణించుట యన 'వైష్ణవపదముచేరుటయే' యని యభిప్రాయ మున్నట్లుగా 1558 సంవత్సరము లోనియొకశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.

—♦ భాషాభిమానము—కవిపండితగోష్ఠి ♦—

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రములయం దసమానపాండిత్యము కలిగియుండుటయెగాక సంస్కృతాంధ్రకవులను పోషించినట్లు కనంబడుచున్నది. ఇతనిమంత్రి రామయామాత్యుఁడు సంగీతశాస్త్రజ్ఞుఁ డనియు, సంస్కృతకవి, స్వరమేళకళానిధి యనుగ్రంథమును రచించి రామరాయల కంకితముచేసి యున్నవాఁడని యిదివఱకె తెలిపి యున్నాఁడను. రామరాయలకు సంగీతశాస్త్రజ్ఞానము కలదనియు, వీణపాటయందును సంగీతమునందు నెక్కువయభిరుచి గలవాఁడయి యుండెనని వీరవేంకటపతిరాయలవారు 1589 లో లిఖింపించినయొక శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. 1545 లో బాలుఁడైనసదాశివదేవరాయచక్రవర్తి మహాకవు లయినతాళ్లపాక తిరుమలయ్యగారికిని వారికుమారుఁ డయినచిన్నకోనేటి తిరువేంగళనాథయ్యగా

రికిని గ్రామముల నొసంగె నని పైని యుదాహరించి యున్నాను. వీరాంధ్రకవులయిన నియోగిబ్రాహ్మణులు. వైష్ణవమతము నవలంబించినవారు. తెలుఁగుద్విపదలలో వైష్ణవగ్రంథములు రచించినవారు వీరే. వీరిద్విపదలు రాగిరేకులమీఁద వ్రాయఁబడి యట్టివి వందలకొలఁది రేకులు తిరుపతిదేవస్థానములో నున్నవని వినుచున్నారము. మహాపండితుఁడును మధ్వమతబోధకుఁడు నగు విజయేంద్రస్వాములవారు రామరాయలచే ననేకాగ్రహారములను, కనకాభిషేకములను గాంచెను. అహోబలమతాధిపతు లయిన షష్ఠపరాంకుశు లనువారు సిద్ధాంతమణిదీపము, పంచకాలదీపిక, ప్రపత్తిప్రయోగ, నృసింహస్తవము మొదలగు గ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు కొంతకాలము రామరాయలకు కార్యకర్తగ నుండెను.

కాని యీతని యాస్థానకవులలో ముఖ్యుఁడయినవాఁడు భట్టుమూర్తి. రామరాజభూషణుఁ డన్నబిరుదమును పొందినవాఁడు. ఇతఁడు రచించిన వసుచరిత్రము, నరసభూపాలీయము, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము మొదలగు గ్రంథములు రామరాయలమరణానంతరము రచింపఁబడినవిగా నున్నవిగాని యితనికాలమున రచింపఁబడిన గ్రంథము లేవియుఁ గానరావు. ఇతఁడు సుప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన యాంధ్రకవి యని యెల్లవారికిం దెలియును.

అనుబంధము

——

రామరాయలబిరుదుగద్యము

జయజయ, స్వస్తి, సమస్తసద్గుణస్తోమభద్ర, రణరంగరామభద్ర, కళ్యాణమహీపాలభాస్వర, కళ్యాణపురవరాధీశ్వర, కన్యాకుమారీభీమరథీ తటాంతనిక్షేపవిజయస్తంభ, స్తోత్రార్హయశఃప్రక్రియాపావనచరిత్ర, ఆత్రేయగోత్రక్షత్రియకులపవిత్ర, మహితకేళికానారాయణ, మహితచాళుక్యనారాయణ, ధానుష్కచక్రవర్తిబిరుద, నానావర్ణమండలీకరగండ, దైత్యభరిగండ, హత్తిబ్బరగండ, భాసురభుజాదండ, జయబిరుదురగండ, అసమశూరదగండ, హాసబిరుదురగండ, గండరగండ, ఘనీకృతమదేభకరశరజన్యలంపట, త్రిభువనబిరుదులవెన్నుసమ్మెట, పట్టసరాయనిజానిష్ట, ఒడయరాయనిశాభట్టశ్రేష్ఠ, వర్గరాయఘనప్రియంకర, అష్టవిగ్రాయమనోభయంకర, విజయచరితసింహాసనాభాస్వర, విజయనగరసింహాసనాధీశ్వర, యుక్తివర్గసద్యోధనపుర, గుత్తిదుర్గనిర్భేదనపుర, వాదిపురతర్కాభరణ, ఆదవేనిదుర్గాపహారణ, ఘనచండవర్గబాధక, పెనుగొండదుర్గసాధక, మంద్రగిరిదుర్గభాస్వర, చంద్రగిరిదుర్గరాజ్యాధీశ్వర, శబ్దపరిశుద్ధపాలక, ఉద్దగిరిరాజ్యపాలక, కాయదుర్గపనయబంధుర, రాయదుర్గావనధురంధర, నందనశిలకిరీటపాదక, కందనవోలుకవాట

భేదక, చాటూారుఫణితినిర్వాహక, జూటూారుసమతి నిర్వాహక, చందనపాటి ఖడ్గనాయక, కొండవీటి దుర్గనాయక, పుట్టపల్లిసీమాధిష్ఠిత ధామసాగర, రెట్టహాల్లిసీమా ప్రతిష్ఠితధామసాగర, సంకాదిమవీరసమాసంగిత, బంకాపురవీర రమాలింగిత, సాంద్రకీర్తినిరంతర, చంద్రగుప్తిధరాంతర, ఆచారరాజ్యావయవచర్య, రాచూారురాజ్యాహరణధుర్య, మదచండవర్గాదిదాయక, ముమగంటిదుర్గాధినాయక, పరిభల్లుచరణభూషణ, ఓరుగల్లునగరపోషణ, విజయకరాయతసాయక, విజయాపురభయదాయక, వర్ణనాదికరక్షోపకార, సొల్లలాపురసంక్షోభకార, కల్యాదినృపకబాధక, కళ్యాణనగరసాధక, సామధానముఖ్యాశీలరంజన, ఆముదానగరసాలభంజన, ధావకరమార్గవిక్రాంతిసార, దేవగిరిదుర్గసమాక్రాంతిధీర, గౌతమీస్నానపావనాకార, కౌతుకాఖిలభూజనాధార, బలిచాపవిజన్యదాయక, హరిపురచాంచల్యకారక, ఘడితకూటతమసింహాసంహానన, బెడదకోటనగరసింహాసంహానన, బలికిరికూటపాకలశౌర్య, కలుబరగికోటపాటనధుర్య, నగరసమాక్రమణవిచార, నగరసమాక్రమణధీర, పరచండనిర్గతకింకర, పరచండదుర్గభయంకర, సంసదుర్గకేతుహరణ, హంసదుర్గనిబర్హణ, స్వర్ణాటవర్గసద్గ్రంథనాసిక, కర్ణాటకబుధధన్యాసిక, జూర్నారుభయనిర్ణాయక, నిర్నారుసాముజసముద్రదుర్నిష్ఠాదిరాయక, సామగిరిదావక, రామగిరిదుర్గప్రతిష్ఠాపక, మేదినీతలసమగ్ర

సంపాదన, యాదగిరిదుర్గభేదన, శైలదండమ్మదుభాషణ, గోల కొండపుర ప్రదూషణ, ఆయలకొండవిమతహాలాహల, ఆయల కొండహరణకౌతూహల, పానుగల్లుభృతిపరాక్రమ, పాను గల్లుకృతిపరాక్రమ, పానుగంటిదుర్గపాటనధుర్య, భూను తసాహసధుర్య, వేల్లితచండదుల్లభ, బెల్లముకొండవల్లభ, నిలయలోలగర్జితాకార, మలయకేళిమహిమాధార్య, కామ సమాచరణాక్రమణ, సోమపదమానచణాక్రమణ, శావ గదుర్గబాధక, మావురిదుర్గమాధక, ఖండితసముగ్రసందాచరణ, దండితసమస్తశత్రుగణ, అక్షామూఢరత్నానికర, మక్షాకోటదత్నా నికర, మక్షాకోటశిక్షానికర, అక్షామూఢశిక్షానికర, ఉల్లీధని జాస్తికల్లోలజాలక, ఢిల్లీపురహల్లకల్లోలహేలిక, కేలీసుమందారు గతబృందాయక, గోలేరుసందేహాభయసందాయక, కలంబవర్గ సంభాసుర, కలంబదుర్గకంపాసుర, భూగోళరుచిరభూషణ, పై గోవసగరభీషణ, కొండపల్లిహరణ, చండకరనిభప్రతాపభరణ, వినుకొండపాలక, వినూత్నకృతనాగార్జుననికొండ సాలజాలక, అవంతీకలితపూరణ, అవంతీమదవిదారణ, కటకరాజ్యాధివర్తన, కటకరాజ్యఘటితకీర్తన, అజికరేంద్రదారుణశాసన, రాజమ హేంద్రరాజధనుశ్శాసన, బూదలభానుతిక్తాంగహరణ, యేదుల భానుగుప్తాంగహరణ, దానమలకగుణసహజాపగాదిచారక, నిదా నమలకభుజాబలాపహారక, రమాధిపవినుతాపదానకీర్తన, ఇమా దనమలకమానమర్దన, భృతరిపుదళనబంధుర, కుతుపణమల్కా దళసింధుర, కరీశతరుణాకారీశగుణాభరణ, బరీదుబలల్హారణ,

భుజకృతరిపుధావనావధాన, గజపతివినుతపరాక్రమావధాన, కలికర్కశసమగ్రస్తంభీకృతారాతివర్గవిశాల, కవివర్గమనసిర్గపర తర్కవారాశినవర్గకేళ, గిరిదుర్గ, వనదుర్గ, జలదుర్గ, స్థలదుర్గ, చతురశీతిదుర్గసమస్తదళవిభాళ, రిపురాజగోపికాగోపాల, గాయగోవాళ, శ్రీరంగరాజరామభూపాల, విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ. (అందుగులవెంకయవిరచిత నరపతివిజయము.)

సమాప్తము.

శ్రీ సత్యానందప్రెస్, ఇన్నీసుపేట, రాజమహేంద్రవరము—1931.

శుద్ధపత్రము.

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
8	6	సఱుకు	సజుకు
10	7	నూరాంబిక	సూరాంబిక
14	11	పద్దుర్గా	తద్దుర్గా
15	17	పెట్టెపన	పెట్టెసెను
17	16	భావించుట	భావించిన
19	5	నిరుస్సాహము	నిరుత్సాహము
21	8	దిక్కరించి	ధిక్కరించి
22	3	సర్ధారులు	సర్దారులు
24	2	స్ఫురింపను	స్ఫురించును
27	2	నవలంభించి	నవలంబించి
28	12	నేడి	నేఁగి
29	17	నాభుంగూర్చి	నాభుఁగూర్చి
32	16	నరశింహ	నరసింహ
38	16	పలిసి	పలసి
39	1	ఆది	ఆద
41	1	జౌబిళాంబ	జౌబలాంబ
45	8	సత్యాను	సత్యమును
46	9	బడినది	బడినవి
47	8	సలకముమ్మయను	సలకముతిమ్మయను
50	1	సమన్వింప	సమన్వయింప
50	7	తొడిచి	పొడిచి
51	10	యాసానమున	యాస్థానమున
54	19	రాజీయవలన	రాజీయమువలన

58	16	రానియ	రాయని
60	1	లెట్టిసితి	లెట్టిస్థితి
62	10	నికని	నికిని
69	15	కారికులును	కాలికులును
71	19	తిమ్మయక	తిమ్మయకు
72	6	తిప్టలను	తిప్పలను
75	2	మైత్రాను	మైత్ర్యాను
75	15	వరమునకు	వర్గమునకు
76	9	నొసింగెజ	నొసంగెడ
79	12	బ్రభళ	బ్రబల
85	12	మానున	మానువ
85	15	మూనున	మానువ
88	13	భీమార్జునలం	భీమార్జునులం
97	1	మేదాశక్తి	మేధాశక్తి
99	18	నవత్యార్బికను	నవతారికను
105	2	దమదమ	వమతమ
112	4	పరాదీనము	పరాధీనము
112	11	పటా	పట్టా
124	7	శతుత్వమున	శత్రుత్వమును
125	5	వచ్చేసె	విచ్చేసె
126	13	రాయకుఁడీ	రాయఁడీ
145	9	తుల్లానం	తుల్లాను
147	1	నిదివఱ	ఇదివఱ
147	89	స్వగానీయుములే	గర్హ్యాములే
.52	10	శిబ్ధిరాజు	శిద్ధిరాజు
158	9	శాశనములు	శాసనములు
159	1	ప్రాంతలతో	ప్రాంతలలో

162	13	దేవరాయల	దేవరాయలు
165	12	సదాసివ	సదాశివ
167	13	రాయలతాను	రాయలుతాను
172	10	ఫ్రెడరిక్క	ఫ్రెడరిక్కు
182	14	తెంకాశ	తెంకాశి
183	12	సింటుథోము	సెంటుథోము
185	13	డసేహాని	డసేగాని
185	19	విజయగనర	విజయనగర
186	20	యజ్జగడ్డ	యెజ్జగడ్డ
190	14	శరణోగతుఁ	శరణాగతుఁ
194	6	మబ్షా	మఖ్షా
,,	,,	తుబ్షా	తుఖ్షా
197	7	రాజము	రాజ్యము
199	6	ఫాజాగారే	సాజాగారే
206	15	గ్రహింపఁగలిగిరి	తోఁచినది
215	22	గ్రంథస్ప	గ్రంథస్థము
216	1	నూడిసీకథ	నూడినయాకథ
221	21	పార్శ్వమునున్న	పార్శ్వమననున్న
223	18	యరవీగు	యరలీగు
224	4	ఢీరంగుల	ఫిరంగుల
227	17	పప్పించుకొని	తప్పించుకొని
229	4	సాధ్యముగదా	సాక్ష్యముగాముగదా
232	16	రాయల	రాయలు
233	8	భాగములుతో	భాగములతో
233	9	నాయని	నాయన
235	8	గాఁడీ	గాఁడీ

శ్రీనాథకవి

(జీవితము)

ఇయ్యది చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారిచే

రచియింపఁబడినది.

ఇందు వీరేశలింగము, లక్ష్మణరావు, ప్రభాకరశాస్త్రి గార్లు మొదలగువారు చర్చించి వ్రాసినయనేక విషయములను విమర్శించి యనేకనూతనాంశములను జేర్చి ప్రకటింపఁబడినజీవితవిమర్శగ్రంథము. శ్రీనాథకవినిగూర్చి తెలిసికోఁదగినప్రత్యంశము నీగ్రంథముంజదివినఁ దెలిసికొనఁగలరు. ఇంతవరకుఁ బ్రకటింపఁబడిన గ్రంథములలో నుత్తమవిమర్శలతో విరాజిల్లుచున్న యుత్తమగ్రంథము. వెల రు 2—0—0

వలయువారు—

ఆర్యపుస్తకాలయము,

రాజమహేంద్రవరము.